

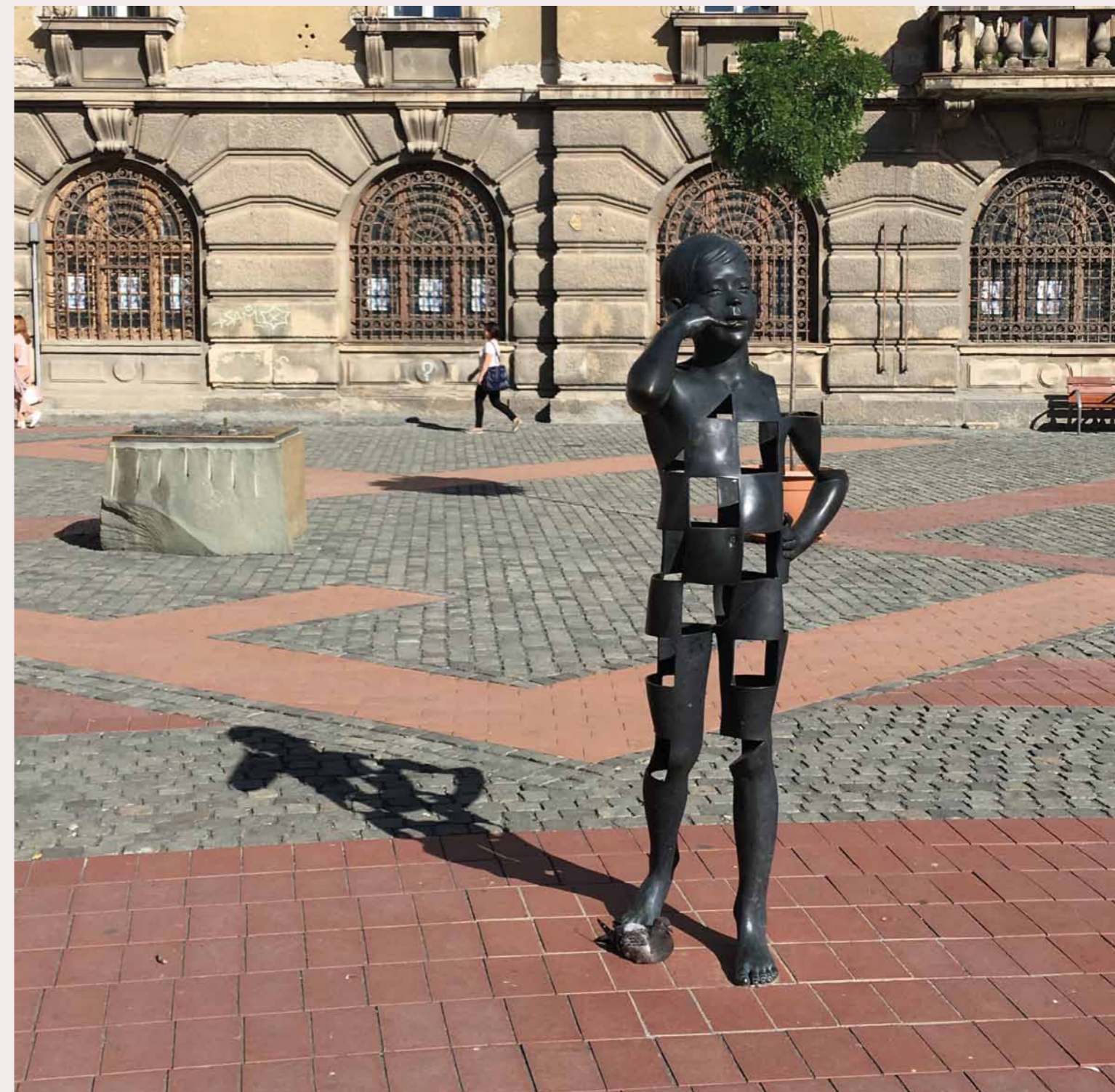
- Timișoara – About a Future Western Cultural Capital and its Oriental Roots
The article may be found on pages 16-25.
- Timișoara – despre o viitoare capitală culturală occidentală și rădăcinile sale orientale
Articolul se poate citi în paginile 16-25.
- Temesvár – egy jövőbeni nyugati kulturális fővárosról és annak keleti gyökereiről
A cikk a 16–25. oldalakon olvasható.

built heritage *patrimoniu construit*
YEAR XI. • 43RD ISSUE ANUL XI. • NUMĂRUL 43

épített örökség
XI. ÉVFOLYAM • 43. SZÁM

Transsylvania Nostra

9,1 lei

3
2017

Death Announcement – Anunț de deces – Gyászír

- With deeply saddened hearts we take leave of

professor dr. engineer Mircea CRIȘAN,

who left us on September 16, 2017.

The members of the Editorial Committee of the *Transsylvania Nostra* journal wish to pay a final tribute to the professor in engineering, who was a source of wisdom and a renowned scientific researcher, a colleague with a vast experience in the field of historical constructions, and who will remain forever in our memories!

Our deepest condolences to the family.

May God rest him in peace!

- Cu deosebită tristețe ne luăm rămas bun de la

prof. dr. ing. Mircea CRIȘAN,

care ne-a părăsit în data de 16 septembrie 2017.

Membrii colegiului de redacție al revistei *Transsylvania Nostra* aduc un ultim omagiu domnului profesor inginer, care a fost un izvor de înțelepciune și un reputat cercetător științific, un coleg cu o vastă experiență în domeniul construcțiilor istorice, un om care va rămâne pentru totdeauna în amintirea noastră!

Transmitem sincere condoleanțe familiei.

Dumnezeu să-l odihnească în pace!

- Fájdalmas szívvel búcsúzunk

dr. CRIȘAN Mircea mérnökprofessor

úrtól, aki 2017. szeptember 16-án hagyott el bennünket.

A *Transsylvania Nostra* folyóirat szerkesztőbizottságának tagjai búcsúznak a mérnökprofessor úrtól, aki a bölcsesség forrása-ként és elismert tudományos kutatóként egy olyan kolléga volt, akinek a történeti építmények területén szerzett rendkívüli tapasztalata nélkülözhetetlen számunkra, és aki örökre megmarad emlékezetünkben!

Őszinte részvétünk a családnak.

Isten nyugtassa békében!

- Front cover photo: The bronze statue entitled *On the phone*, Libertății Square, Timișoara © Bogdan RAȚĂ
- Back cover photo: Oriental decoration on the elevation of the synagogue in the Cetate District, Timișoara © Zsuzsanna EKE
- Fotografie copertă I: Statuia de bronz intitulată *De-a telefonul*, Piața Libertății, Timișoara © Bogdan RAȚĂ
- Fotografie copertă IV: Decorație orientală pe fațada sinagogii din cartierul Cetate, Timișoara © Zsuzsanna EKE
- Első fedél képe: A *Telefonosdi* című bronzszobor a temesvári Savoyai Jenő herceg (ma Szabadság) téren © RAȚĂ Bogdan
- Hátsó fedél képe: Keleties díszítés a temesvári Vár negyedi zsinagóga homlokzatán © EKE Zsuzsanna

Content – Cuprins – Tartalom

- 1 ■ Liliana ROȘIU
Greetings *** Preambul *** Köszöntő
- 2 ■ Felicia-Raluca PESCAR
Restaurarea casei Prințului Eugeniu de Savoya
De la memoria colectivă la realitatea palpabilă
The Conservation of Prince Eugene of Savoy's House
From Collective Memory to Tangible Reality
- 16 ■ Diana BELCI ■ Sorin CIURARIU
Timișoara – despre o viitoare capitală culturală occidentală
și rădăcinile sale orientale
Timișoara – About a Future Western Cultural Capital
and its Oriental Roots
- 26 ■ Smaranda Maria BICA
Pietonizarea spațiilor publice din cartierul Cetate din Timișoara
Creating Pedestrian Public Spaces in the Cetate District of Timișoara
- 37 ■ Andrei CONDOROȘ
Spațiul urban și democratizarea peisajului
O analiză de caz: Piața Libertății din Timișoara
Urban Space and the Democratisation of Landscape
A Case Study: Libertății Square in Timișoara
- 48 ■ Zsuzsanna EKE
Sinagoga din cartierul Cetate, Timișoara, și stilul maur
The Synagogue in the Cetate District, Timișoara, and the Moorish Revival
- 57 ■ Andreea LAZEA
Arta publică dincolo de memorie și istorie
Public Art beyond Memory and History

Financed by / Finanțat de / Támogató:

Transsylvania Nostra
built heritage • patrimoniu construit • épített örökség

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

 Nemzeti Kulturális Alap

Revista a apărut cu sprijinul Ordinului Arhitecților din România din timbrul arhitecturii, cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale și cu sprijinul Fondului Cultural Național din Ungaria. A folyóirat megjelenését a Romániai Építészkamara, a Kulturális és Nemzeti Identitás Minisztériuma, valamint a Nemzeti Kulturális Alap, Magyarország támogatta.

■ Editor in chief / Redactor șef / Főszerkesztő: **SZABÓ Bálint** ■ Subeditor in chief / Redactor șef adjunct / Főszerkesztő-helyettes: **Vasile MITREA**
■ Editorial Committee / Colegiul de redacție / Szerkesztőbizottság: **BENCZÉDI Sándor** (RO), **Șerban CANTACUZINO** (GB), **Mircea CRIȘAN** (RO),
Rodica CRIȘAN (RO), **Miloš DRDÁČKÝ** (CZ), **Octavian GHEORGHIU** (RO), **FEJÉRDY Tamás** (HU), **KIRIZSÁN Imola** (RO), **KOVÁCS András** (RO),
Christoph MACHAT (DE), **Daniela MARCU ISTRATE** (RO), **MIHÁLY Ferenc** (RO), **Paul NIEDERMAIER** (RO), **Virgil POP** (RO), **Liliana ROȘIU** (RO),
Gennaro TAMPONE (IT) ■ Collaborators / Colaboratori / Közreműködők: **BODOR Eszter**, **Ana COȘOVEANU**, **EKE Zsuzsanna**, **INCZE Éva**, **Ioana Elena RUS**, **SZÁSZ
Augusta** ■ Layout Design / Concepția grafică / Grafikai szerkesztés: **IDEA PLUS** ■ Layout editor / Tehnoredactare / Tördelés: **TIPOTÉKA** ■ Editorial
general secretary: **VÁKÁR Enikő** ■ Contact: editorial@transylvanianostra.eu ■ Publisher / Editura / Kiadó: **SC. Utilitas SRL**. Str. Breaza nr. 14, Cluj-
Napoca, 400253 RO, Tel/Fax: 40-264-435489, e-mail: office@utilitas.ro ■ Publishing-house / Tipografia / Nyomda: **Colorprint**, Zaláu ■ The articles do
not reflect in all cases the standpoint of the Transsylvania Nostra Journal. The articles' content and the quality of the images fall under the authors'
responsibility. ■ Articolele autorilor nu reflectă în fiecare caz punctul de vedere al revistei Transsylvania Nostra. Responsabilitatea pentru conținutul
articolelor și calitatea imaginilor revine autorilor. ■ A szerzők cikkei nem minden esetben tükrözik a Transsylvania Nostra folyóirat álláspontját. A cikkek
tartalmáért és az illusztrációk minőségéért a szerző felel. ■ All rights reserved. The Journal may not be reproduced, stored in a retrieval system, or
transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.
2017 © Fundația Transsylvania Nostra ■ CNCS B granted journal / Revistă cotată categoria CNCS B / CNCS B minősítéssel ellátott folyóirat ■ ISSN-L 1842-5631,
ISSN 1842-5631 (print), ISSN 2344-5084 (on-line) ■

■ Until recently, protected areas were considered one of the most vulnerable categories of built heritage, due to the pressure of investments and, after 1990, to the more difficult application of some rehabilitation measures at urban scale. Lately, however, we can speak about an increased concern for the implementation of repair works and the enhancement of some of the buildings and ensembles, with their integration into a global approach, managed at the urban level of historic city centres. These trends resulted in repairs, reinforcements, and rehabilitation works on individual buildings, elevation treatments on entire street fronts, functional changes and ground floor and basement developments, pedestrianisation and solutions for traffic problems, and remodelling the environmental treatment of exterior spaces.

Without leading to actual urban conservation, the rehabilitation works of some historic areas in Sibiu, Oradea, Baia Mare, București, Iași, Alba Iulia, etc. offer examples of a mix of success and failure in correlating the measures of protection and adaptation of these urban spaces to contemporary requirements.

The example of Timișoara, that is, the treatment of the entire historic nucleus represented by the Cetate [Fortress – transl. note] District calls into question, beyond the undeniable results, some controversial aspects. It is about the features acquired by some major urban spaces, mainly representative historic squares, that did not become spaces of polarisation and social cohesion, as it was expected. Another issue refers to the way in which the archaeological level can be displayed, in this case the recently discovered Turkish vestiges, addressed only partially in the solution for the urban spaces they belong to. If the building stock managed to preserve its image, albeit with some interior modifications, the urban space, being modelled according to the principle of returning to the ‘original’ character,” has excluded the vegetation almost entirely, and its replacement with contemporary sculptures became another controversial subject. Essentially, the works in Timișoara draw attention to the way in which the integration of the new into a historical area is conceived, be it a pavement or elevation detail, an artwork, green space, urban furniture, or even an archaeological find, which becomes a new element in the existing urban context.

Liliana ROȘIU
member of the Editorial Committee

■ Până nu demult, zonele protejate erau socotite o categorie a patrimoniului construit dintre cele mai vulnerabile, din cauza presiunii investițiilor și aplicării mai dificile, după anul 1990, a unor măsuri de reabilitare la scară urbană. În ultima vreme, se poate totuși vorbi despre accentuarea preocupărilor pentru realizarea unor lucrări de reparare și punere în valoare a unor clădiri și ansambluri, cu integrarea lor într-un demers global, gestionat la scară urbană a nucleelor istorice ale orașelor. Aceste tendințe s-au concretizat în reparații, consolidări și reabilitări punctuale de clădiri, tratări de fațade pe întregi fronturi stradale, modificări funcționale și amenajări de parter și subsoluri, pietonizări și rezolvări de circulații, remodelări ale tratării ambientale a spațiului exterior.

Fără să se ajungă la restaurări urbanistice propriu-zise, operațiile de reabilitare a unor zone istorice din Sibiu, Oradea, Baia Mare, București, Iași, Alba Iulia etc. oferă exemple ale amestecului de reușită și eșec în corelarea măsurilor de protejare și de adaptare a acestor spații urbane la cerințele contemporane.

Exemplul Timișoarei, cu tratarea întregului nucleu istoric reprezentat de cartierul Cetate, pune în discuție, dincolo de rezultate incontestabile, câteva aspecte controversate. Este vorba despre caracterul primit de unele spații urbane majore, în principal piețele istorice reprezentative, care nu au devenit spații de polarizare și coeziune socială, cum se preconiza. O altă discuție trimite la felul în care poate fi pus în evidență nivelul arheologic, aici vestigiile turcești descoperite recent, a căror prezență se regăsește sumar în rezolvarea spațiilor urbane care le conțin. Dacă fondul construit își păstrează imaginea, cu unele modificări interioare, spațiul urban, modelat conform principiului revenirii la „caracterul mineral inițial”, a exclus aproape integral elementul vegetal, iar înlocuirea lui cu lucrări de sculptură contemporană a devenit un alt subiect controversat. În esență, lucrările din Timișoara atrag atenția asupra modului în care se concepe integrarea noului într-o zonă istorică, fie el detaliu de paviment sau de fațadă, artă plastică, zonă verde, mobilier urban sau chiar vestigiu arheologic, devenit element nou față de contextul urban existent.

Liliana ROȘIU
membru al Colegiului de redacție

■ A befektésekből eredő nyomás és a városi szintű rehabilitációs intézkedések 1990 utáni egyre nehezkesebb alkalmazása miatt nemrég még az épített örökség egyik legsérülékenyebb kategóriájaként tekintettek a védett övezetekre. Az utóbbi időben, mégiscsak beszélhetünk azokról a hangsúlyosodó törekvésekről, amelyek egyes épületek és épületegyüttesek javítási munkálatainak elvégzését bemutatják be, beillesztve őket egy olyan globális törekvésbe, amelynek kezelése a történeti városok szintjén történik. Ezek a törekvések az épületeken végzett javítások, megerősítések és célzott épülethelyreállítások, teljes utcafronti homlokzatkezelések, funkcionális módosítások, valamint földszint és alagsor kialakítások, gyalogos övezetté tétel és a forgalom megoldása, kültéri környezetkezelés átalakítása formájában valósultak meg.

Anélkül, hogy tényleges urbanisztikai restaurálásokhoz vezettek volna, az egyes történeti övezetekben végzett rehabilitációs műveletek Nagyszébenben, Nagyváradon, Nagybányán, Bukarestben, Jászvásáron, Gyulafehérváron stb. sikert és kudarcot ötvöző példákat nyújtanak ezen városi övezetek védelmi és adaptációs intézkedéseinek a jelenkori követelményekkel való összeegyeztetése tekintetében.

Temesvár példája, azaz a történeti városmagot képező Várnegyed kezelése, felvet – a tagadhatatlan eredményeken túl – néhány ellentmondásos nézőpontot. Az egyes főbb városi – főként reprezentatív és történeti – tereknek kölcsönzött jellegről van szó, mely terek nem váltak sem polarizáló, sem pedig társadalmi kohéziós terekké, ahogyan azt eredetileg tervezték. Egy másik kérdés a régészeti szint bemutatásának mikéntje, az itt nemrég feltárt török leletek esetében, amelyek nyoma csak felületesen található meg az azokat tartalmazó városi terek megoldásaiban. Míg az épületállománynak, bár némi belső átalakítással, sikerült megőriznie küllemét, a városi tér; amelyet az »eredeti jelleg« visszaállításának elve alapján alakítottak, szinte teljesen kizárta a növényzetet, illetve ennek a kortárs szobrászati művekkel való helyettesítése újabb vitákat váltott ki. Lényegében a temesvári munkálatok arra a eljárásra hívják fel a figyelmet, amely által az újat a történeti környezetbe illesztik, függetlenül attól, hogy ez egy burkolati vagy homlokzati részlet, egy műalkotás, zöldfelület, városi bútorzat, vagy akár régészeti lelet, amely a meglévő városi környezetben új elemet képez.

ROȘIU Liliana
szerkesztőbizottsági tag

■ Felicia-Raluca PESCAR¹

Restaurarea casei Prințului Eugeniu de Savoia

DE LA MEMORIA COLECTIVĂ LA REALITATEA PALPABILĂ

■ **Rezumat:** „Casa Prințului Eugeniu de Savoia”, clădire monument, este cuprinsă în zona protejată centrală a orașului Timișoara, care constituie un țesut urban cu o mare concentrație de informație arheologică, istorică și arhitecturală. Demersul amplu de pietonizare a centrului istoric „Cetatea Timișoara” a fost catalizatorul de regenerare urbană care a impulsionat mișcarea de restaurare a clădirilor istorice din zonă, având în perspectivă titulatura orașului de „Capitală Europeană a Culturii” în anul 2021. În acest context, casa Prințului Eugeniu de Savoia este (re)cunoscută de prea puțină lume. În contrast cu multitudinea de însemne care împânzesc fațadele și care fac referire la figura feldmarșalului, clădirea, aparent modestă, trece aproape neobservată, deși este amplasată la intersecția a două străzi pietonale majore. Documentația de restaurare propune lucrări de conservare, restaurare, asanare și reparare, care urmăresc atât consolidarea structurii, cât și punerea în valoare a fațadelor, interioare și exterioare, ceea ce duce la repercusiuni asupra spațiului din curtea interioară. Astfel, intervenția a fost abordată în condiții de conservare a datelor specifice și de subliniere a elementelor care susțin integrarea caracteristicilor clădirii în contextul urban al zonei protejate.

■ **Cuvinte cheie:** arhitectură, restaurare, Timișoara, arheologie, Eugeniu DE SAVOIA, regenerare urbană

Introducere

■ „Casa Prințului Eugeniu de Savoia” face parte din situl urban Cartierul „Cetatea Timișoara”, înscris la poziția 60, cod TM-II-s-A-06095, și poate fi identificată individual la poziția 101, cod TM-II-m-A-06137, în Lista Monumentelor Istorice 2015 a județului Timiș (Lista Monumentelor Istorice 2015, 7, 10).

Prin amplasamentul său ultracentral, clădirea se află în anumite raporturi urbanistice și arhitecturale cu alte monumente și participă la definirea caracterului unui spațiu urban mai amplu decât cel delimitat doar de propria parcelă. În conceptul de punere în valoare s-a ținut cont atât de caracteristicile arhitecturale ale imobilului și ale monumentelor învecinate, cât și de specificul urbanistic pe care l-a obținut în decursul timpului zona protejată din care face parte (fig. 1).

The Conservation of Prince Eugene of Savoy's House

FROM COLLECTIVE MEMORY
TO TANGIBLE REALITY

■ **Abstract:** Prince Eugene of Savoy's House, a historic building, is included in the protected area of Timișoara city centre, which is an urban fabric highly concentrated in archaeological, historical, and architectural information. The large-scale pedestrianisation project of the historic centre, the so-called Timișoara Fortress, was the catalyser for urban regeneration. It triggered a historic building conservation movement in the area with a view to the title of European Capital of Culture in 2021. In this context, Prince Eugene of Savoy's House is too little known and acknowledged. In contrast with the large number of signs referring to the field marshal on the elevations, the apparently modest building is hardly noticeable, in spite of its position at the crossroads of two major pedestrian streets. The conservation documentation proposes preservation, conservation, cleaning, and repair works. They are aimed at both structural consolidation and interior and exterior elevation enhancement, which is not without impact on the inner courtyard area. The intervention was thus approached considering the preservation of the specific data and the enhancement of the elements favouring the integration of the building features in the urban context of the protected area.

■ **Keywords:** architecture, conservation, Timișoara, archaeology, Eugene OF SAVOY, urban regeneration

Introduction

■ Prince Eugene of Savoy's House is part of the Timișoara Fortress District urban site, registered under no. 60, code TM-II-s-A-06095. It may be individually identified under no. 101, code TM-II-m-A-06137, in the Timiș County List of Historic Buildings for 2015 (Lista Monumentelor Istorice 2015, 7, 10).

Its presence in the very centre puts the building in certain urban and architectural relationships with other historic buildings

¹ Arhitect, Direcția Județeană pentru Cultură Timiș, Timișoara, România.

¹ Architect, Directorate for Culture of Timiș County, Timișoara, Romania.

■ Fig. 1. Context urban (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)
■ Figure 1. Urban context (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

and helps it contribute to defining the nature of an urban area that is wider than its own site. The enhancement concept considered both the architectural features of the building and of the neighbouring historic buildings and the specific urban character developed over time by the protected area to which it belongs (Figure 1).

Beyond architectural and ambient treatment, the project is aimed at restoring the building in the collective memory by revealing the elements specific to all the historical periods it crossed.

Brief history and description of the site

■ Prince Eugene of Savoy's House can be found at the end of the street bearing the same name, at the north-western limit of the Turkish fortification, where the *Rooster Gate*, strengthened with palisade, used to be in the 16th and 17th centuries (OPRIȘ 2007, 18) (Figure 2). The outline of this building with a rectangular layout, falling obliquely on the current position of the street, and several courses of the founda-

Dincolo de tratarea arhitecturală și ambientală, demersul are ca scop recalificarea obiectivului în memoria colectivă, prin expunerea elementelor caracteristice tuturor perioadelor istorice pe care acesta le-a traversat.

Scurt istoric și descrierea amplasamentului

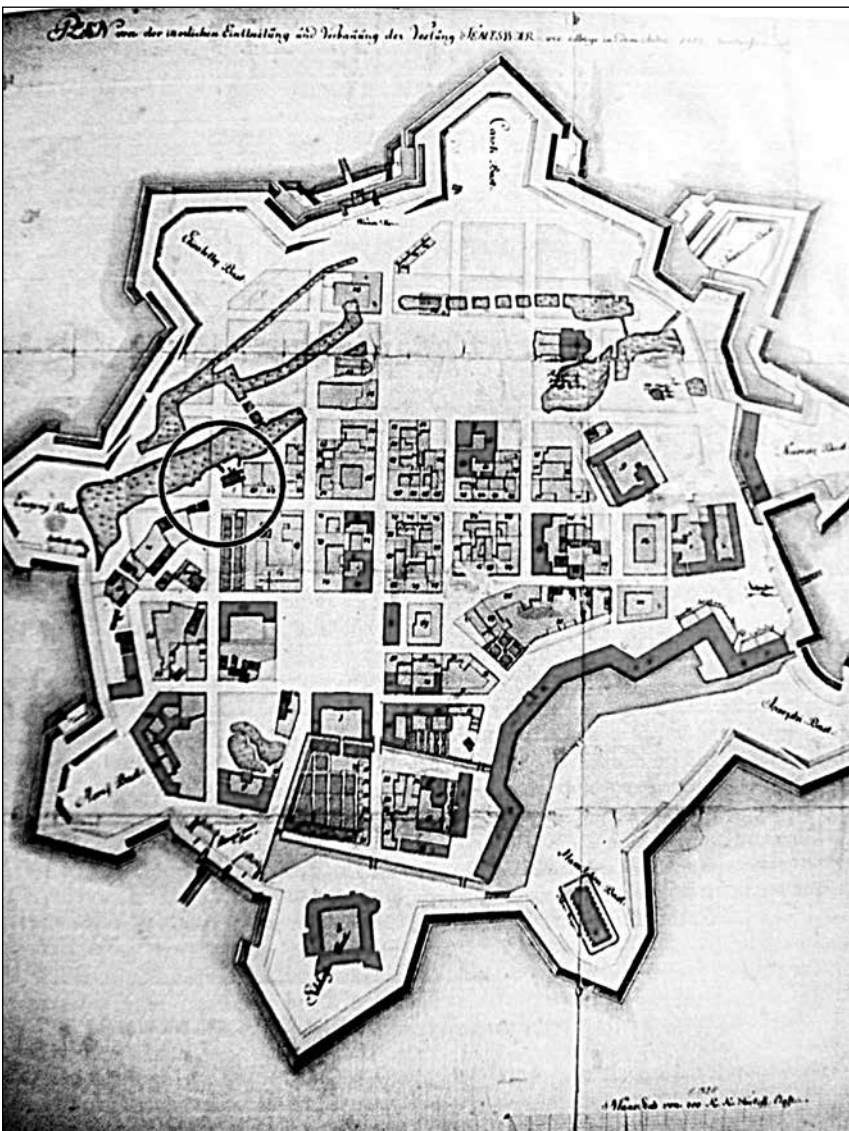
■ Amplasamentul Casei Prințului Eugeniu de Savoya, din capătul străzii cu același nume, corespunde limitei nord-vestice a cetății turcești, pe care, în secolele XVI-XVII, se afla *Poarta Cocoșului* (OPRIȘ 2007, 18) (fig. 2), întărită cu palisadă. Traseul acestei construcții de plan dreptunghiular, dispus oblic față de actuala orientare a străzii, și câteva asize ale fundației se păstrează pe latura nordică a curții interioare a actualei clădiri (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2015-2017).

Strada Eugeniu de Savoya marchează totodată și limita nordică a perimetrului supus restructurării în prima jumătate a secolului al XVI-II-lea, astfel că, în planul orașului de la 1752 (fig. 3), apare încă vechea poartă a cetății turcești, care de la începutul ocupației austriece a primit numele de *Poarta Prințului Eugen*, iar din 1727, de *Poarta Forforosa* (OPRIȘ 2007, 44, 60, 66). În acest context urbanistic, amplasamentul de pe actuala stradă Eugeniu de Savoya nr. 24 figurează între ultimele parcele construite.

■ Fig. 2. Amplasamentul suprapus structurii orașului din perioada turcească (planul lui PERRETTE, 1717) (OLTEANU 2010a)

■ Figure 2. The site superposed on the urban structure from the Turkish period (the map of PERRETTE, 1717) (OLTEANU 2010 a)

■ Fig. 3. Cetatea Timișoarei 1752 (OLTEANU 2010b)

■ Figure 3. Timișoara Fortress 1752 (OLTEANU 2010b)

tion were preserved on the northern side of the current building's inner courtyard (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2015-2017).

The Eugeniu de Savoya Street is also the northern limit of the area that was subject to restructuring in the first half of the 18th century, and thus the 1752 town map (Figure 3) still includes the old gate of the Turkish fortification, which had received the name of *Prince Eugene Gate* from the beginning of the Austrian occupation and then the name of *Forforosa Gate* since 1727 (OPRIȘ 2007, 44, 60, 66). In this urban context, the site on the current 24 Eugeniu de Savoya Street is among the last plots that were built.

In 1778, the street-side wing and the old gate in the courtyard were in place (OPRIȘ, Cartarea monumentelor..., 98).

An early 1800 map of Timișoara Fortress clearly includes a building with a rectangular outline on the relevant site (Fig. 4). This may be considered a *first stage* in the evolution of Prince Eugene of Savoy's House. Various sources mention 1817 as the year when the house was built (ROȘIU 2017).²

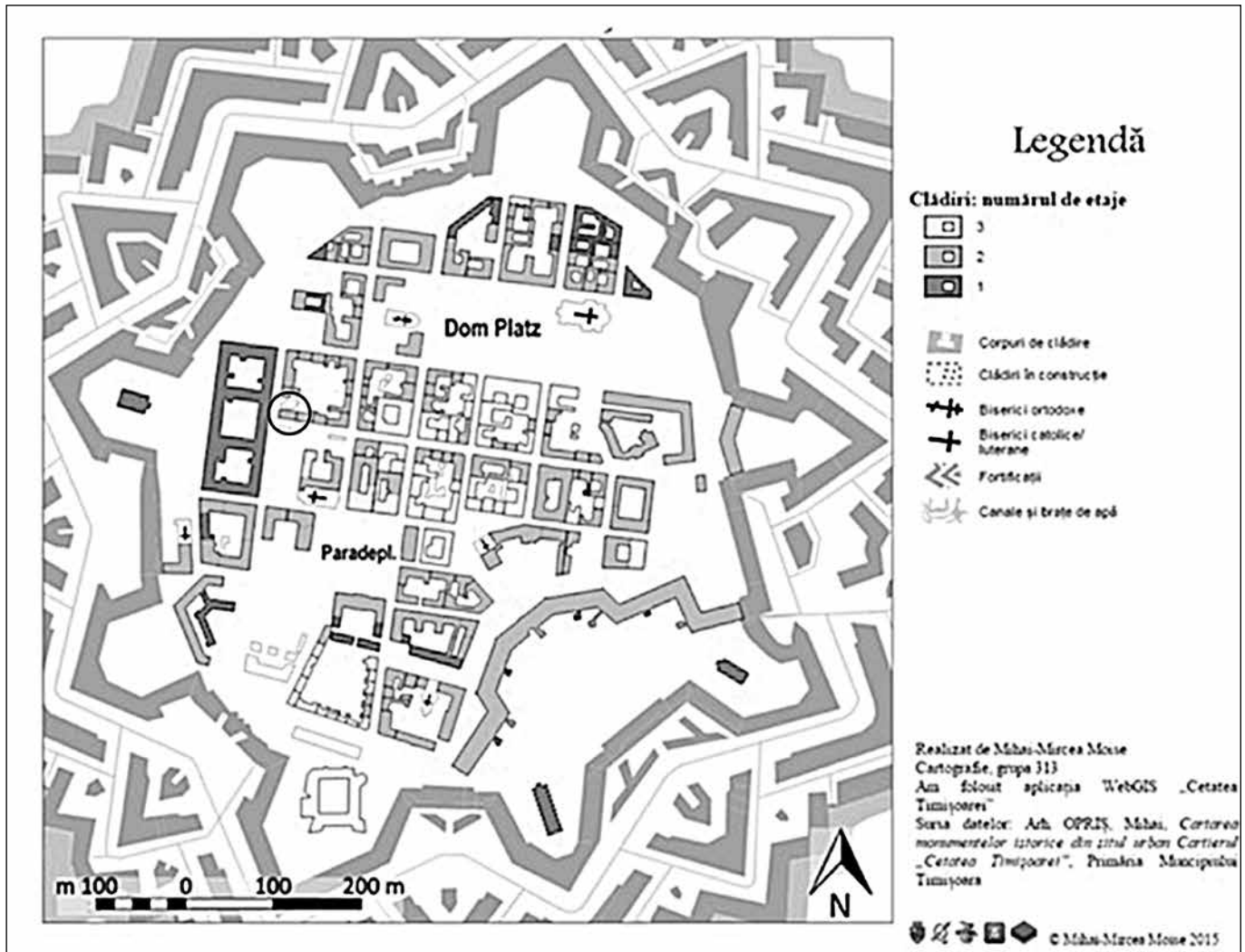
In 1831, the plot included a corner building with access from today's Mărășești Street, developed around a small inner courtyard. This configuration might be a *second stage* in the evolution of the house, where the wing on Eugeniu de Savoya Street might have been continued as a corner building (ROȘIU 2017).

During the 1849 siege on Timișoara, the town suffered serious damage. The large-scale repairs performed after 1850 might have had consequences on the Prince Eugene of Savoy's House too (ROȘIU 2017).

The *third stage* of building transformations and repairs might have taken place in the second half of the 19th century, when the main elevation was subject to a simplification, but which did not alter the structural features and the basic configuration of the layout (ROȘIU 2017) (Photo 1).

The building today may be identified as a U-shaped corner building with basement, ground floor, one upper storey, and a partial attic. Its main elevation faces Eugeniu de Savoya Street and one side elevation faces Mărășești Street, which are both pedestrian (Photo 2). The southern wing and the two other wings leave free space for a small, almost square inner courtyard. To the north, the plot is closed by the firewall of the neighbouring building. The building preserves an organisation specific to the 18th and 19th centuries, i.e. symmetry along the access hallway, balanced stair leading to the upper storey and distribution of circulation in the storey rooms via an outer corridor (ROȘIU 2017).

² It is likely that the walls of the Forforosa Gate still preserved aboveground were demolished at that time.

■ Fig. 4. Cetatea Timișoarei 1800 (MOISE 2016) © Mircea Mihai MOISE
■ Figure 4. Timișoara Fortress 1800 (MOISE 2016) © Mircea Mihai MOISE

Building characteristics and state of preservation

■ The analysis of the building's state of preservation reveals both critical aspects related to materials and their physical degradation and a deterioration of the architectural aspects and the building's character. The areas on the ground floor and upper storey of the building used to have various commercial, religious, cultural, and services functions over time, in particular during the 20th century (OPRIȘ, Cartarea monumentelor..., 98-99). These functions had their own direct impact on the quality of the environment in the inner courtyard and in the street area. In this context, a large part of the elements specific to a dwelling in the historic centre of the city was lost. However, certain such elements still exist that deserve to be preserved and enhanced.

The layout of Prince Eugene of Savoy's House was defined late, in the early 19th century, and thus the current U-shape has been reached gradually. The first stage, i.e. the rectangular volume with the main el-

În 1778 existau atât corpul dinspre stradă, cât și vechea poartă, în curte (OPRIȘ, Cartarea monumentelor..., 98).

Într-un plan al interiorului cetății Timișoarei de la început de 1800, pe amplasament este clar reprezentată o construcție de amprentă dreptunghiulară (fig. 4). Aceasta poate fi considerată o *primă etapă* din evoluția Casei Prințului Eugen de Savoia. Anul 1817 este indicat de diferite surse drept anul construirii casei (ROȘIU 2017).²

La 1831, pe parcelă figurează o clădire de colț, cu acces din actuala stradă Mărășești, dezvoltată în jurul unei curți interioare de mici dimensiuni. Este posibil ca această configurație să indice o *a doua etapă* de evoluție a casei, în care corpul de pe strada Eugeniu de Savoia să fi fost continuat ca volum de colț (ROȘIU 2017).

În timpul asediului Timișoarei din anul 1849, orașul a suferit degraderi semnificative, iar reparațiile efectuate pe scară largă după 1850 este posibil să fi avut urmări și asupra Casei Prințului Eugen (ROȘIU 2017).

A *treia etapă* de transformări și reparații a clădirii poate fi apreciată pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când i s-a imprimat fațadei tratarea simplificată, dar care nu a schimbat caracteristicile structurale și configurația planimetrică de bază (ROȘIU 2017) (foto 1).

² Este posibil ca acum să fi fost, de fapt, demolate zidurile supratereane, încă păstrate, din Poarta Forforosa.

■ Foto 1. Strada Eugeniu de Savoya la începutul secolului al XX-lea © darabanth.com

■ Photo 1. Eugeniu de Savoya Street at the beginning of the 20th century © darabanth.com

Astăzi, construcția poate fi identificată ca o clădire de colț cu regim de înălțime S+P+1+M parțial, organizată după un plan în „U”, cu fațada principală pe strada Eugeniu de Savoya și cu o fațadă laterală pe strada Mărășești, ambele pietonale (foto 2). Corpul de pe frontul sudic și celelalte două aripi construite lasă liber spațiul unei curți interioare de mici dimensiuni, cu formă aproape pătrată. Pe latura nordică, parcela este închisă de calcanul clădirii vecine. Clădirea păstrează modul de organizare specific secolului al XVIII-lea și al XIX-lea, cu rezolvare simetrică față de culoarul de acces, scară balansată ce duce la etaj și distribuție a circulației în încăperile de la etaj prin intermediul unei cursive (ROȘIU 2017).

Caracteristicile clădirii și starea de conservare

■ În analiza stării de conservare a imobilului, putem vorbi atât de aspecte critice privind materialele și degradarea fizică a acestora, cât și de deteriorarea aspectului arhitectural și a caracterului clădirii. De-a lungul timpului, îndeosebi în cursul secolului al XX-lea, spațiile de la parterul și etajul clădirii au adăpostit o varietate de funcțiuni comerciale, de cult, culturale și de servicii (OPRIȘ, Cartarea monumentelor..., 98-99). Acestea au avut și ele repercusiuni directe asupra calității ambiantului curții interioare și spațiului stradal. În acest context, s-a pierdut o bună parte a elementelor specifice unei clădiri de locuit din centrul istoric al orașului, dar mai pot fi detectate unele care merită să fie păstrate și puse în valoare.

evation facing Eugeniu de Savoya Street, with partial basement on the side towards the street corner, was quickly followed by a second stage, consisting in the building of the adjacent wing on Mărășești Street. The building has often suffered additions and transformations, but there was a concern for unitary treatment. The main wing, although subject to this treatment, has structural differences in terms of thickness and continuity of the longitudinal structural wall (Figure 5) (ROȘIU 2017).

The *eastern wing*, located in the courtyard, stuck to the neighbouring firewall (with no separating wall and no vaults at the ground floor), suggests an outbuilding, in spite of its development on two levels, of the big thickness of the walls, and of the outer corridor integrating it. It is the most deteriorated part of the building, with serious structural issues, as cracks and dislocations are visible on the external walls (Figure 6).

In recent years, the *western wing* has seen the addition of an attic and of a storey over the courtyard-side room, corresponding to the last bay. This has significantly changed the volume and the internal elevation's character. This effect is however tempered by the initial outer corridors on wooden brackets, offering a pleasant atmosphere to the courtyard (Figure 6).

The house *structure* consists of brick masonry, made up of longitudinal and transversal walls on brick foundations. The structural system reveals the construction stages, closely related to the types of brick vaults used.

The barrel vaults with penetrations, specific to the first half of the 18th century, still exist in the access corridor and in most ground floor areas. The double-curved vaults, specific to the second half of the 18th century, can be found in the structure of the southern basement. The use of the two vaulting systems implemented differently from floor to floor is interesting. The timber slabs are still preserved at the storey level.

Vertical circulation is ensured via a staircase linked to the access gangway and covered with a brick vault. The one-flight stair has balanced wooden steps, similar to the steps leading to the basement and to the attic. The timber is highly worn due to its use over time.

The *outer corridors on timber beam brackets* present in the inner courtyard are an element characteristic of more modest buildings on the outskirts of the Fortress, specific to the architecture of the town in the 18th century and the first half of the 19th century (ROȘIU 2017). The corridor railing is made of metal. The upper part of its rectangular posts end in an element suggesting a flower bud (Photo 3).

These elements are poorly preserved. They have both physical deteriorations such as cracks in the timber and biological decay resulting from the long contact with ambient humidity. Most brackets have suffered undesirable deformations and displacements (CZISZTER 2017).

The *roof structure* of the building is high, with two rows of tongs and two intermediate purlins at the level of the common rafters. Its load-bearing structure is typical of a large number of buildings in the Fortress historic area in the 19th century. The repeated repairing operations on the roof covering have not changed its characteristics, as the plain tiles and the chimneys were preserved.

The *inner courtyard* of the building is currently deprived of any original substance or well defined nature and is not enhanced, as it is used as storage area.

The drilling performed for the geotechnical investigation, including foundation uncovering, at the base of the eastern wing, has revealed the *archaeological remains* of the Forforosa Gate (Photo 4). The wall separating the inner courtyard from the premises of the neighbouring building to the north is partially built with stone from the Forforosa Gate and bears significant cracks (Photo 4).

The architectural style of the *exterior elevations* is simple and geometrical, as a result of the evolution of the building over time. As such, they represent of one of the many stages visible on this building. Their surface at both floors follows the rhythm of simple, rectangular profiles, which stand out as panels sunk in the plaster. The ground floor is delimited from the upper storey by a string course, rectangular in section (ROȘIU 2017) (Figure 7).

The exterior elevations have been impacted the most by human interventions.

Casa Prințului Eugeniu de Savoya este o construcție al cărei plan s-a conturat târziu, la începutul secolului al XIX-lea, astfel că la actuala formă de U s-a ajuns gradual. De la o primă fază, cea a volumului de plan dreptunghiular cu fațada pe strada Eugeniu de Savoya, cu subsol parțial pe jumătatea dinspre colțul străzii, construirea aripii adiacente, de pe strada Mărășești, poate fi considerată o a doua etapă, dar foarte apropiată de cea anterioară. Clădirea a suferit adiiții și transformări la intervale mici de timp, dar în care au existat preocupări pentru o tratare unitară. Corpul principal, deși beneficiază de această caracteristică, prezintă la nivel structural diferențe de grosime și continuitate a peretelui longitudinal de rezistență (fig. 5) (ROȘIU 2017).

Aripi estică, amplasată în curte, alipită calcanului vecin (fără perete delimitator și fără bolți la parter), sugerează un volum anexă, în ciuda dezvoltării sale pe două niveluri, a grosimii mari a pereților sau a cursivei ce o integrează. Este cea mai afectată parte din clădire, cu mari probleme structurale, fiind vizibile crăpături și dislocări în câmpul pereților exteriori (fig. 6).

Latura de vest a suferit în ultimii ani o mansardare și supraetajare a încăperii dinspre curte, corespunzătoare ultimei travee. Aceasta a schimbat semnificativ volumetria și caracterul specific al fațadei interioare, efect estompat, totuși, de cursivele inițiale, pe console de lemn, care imprimă o ambianță plăcută curții (fig. 6).

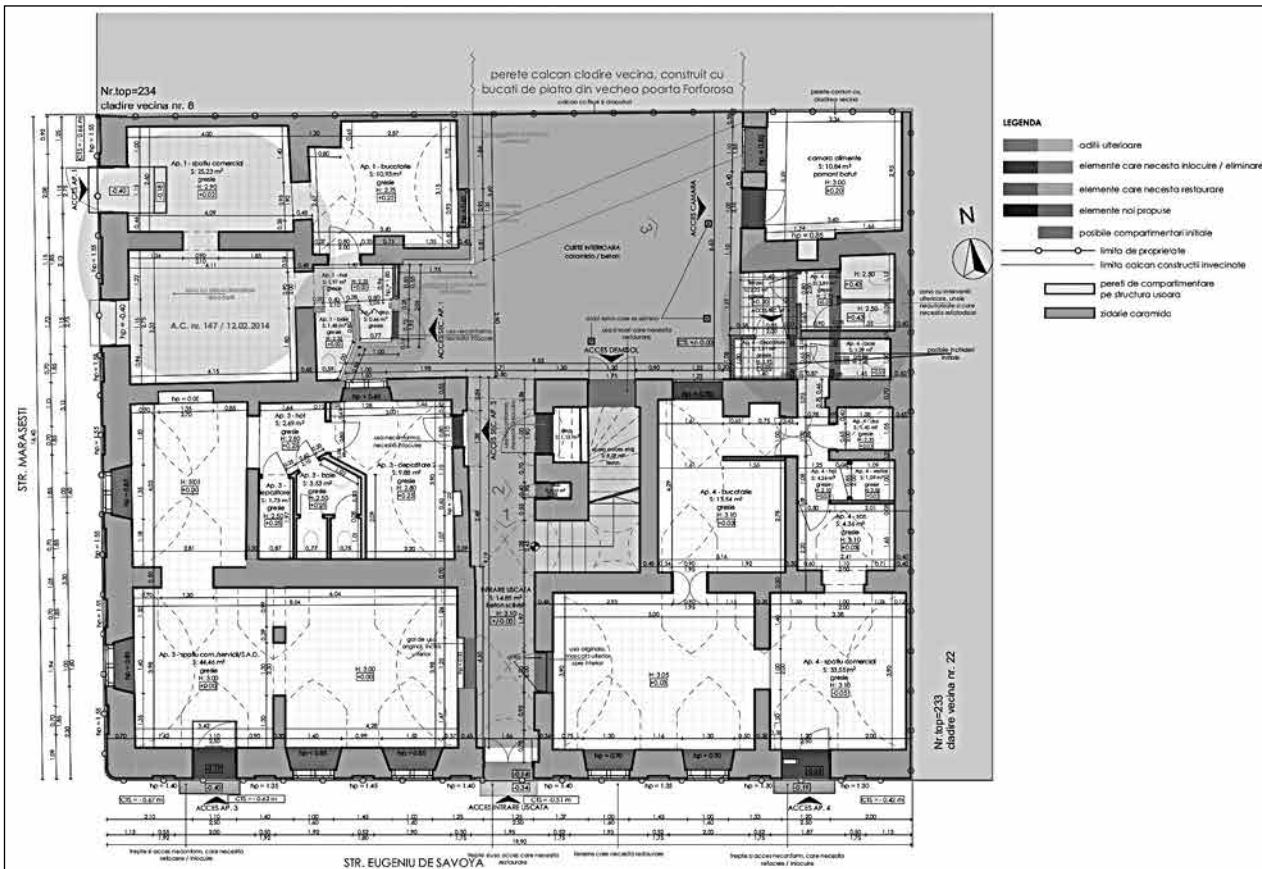
Casa are o *structură* din zidărie de cărămidă, alcătuită din ziduri longitudinale și transversale, pe fundații de cărămidă. Sistemul structural sugerează etapele de construcție, strâns legate de modul de tratare a bolților din cărămidă.

Bolțile cilindrice cu penetrații, specifice primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, se păstrează în culoarul de acces și în majoritatea spațiilor de la parter. Bolțile cu dublă curbură, specifice pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se întâlnesc în structura subsolului dispus pe latura de sud. Este interesantă modalitatea de folosire a celor două sisteme

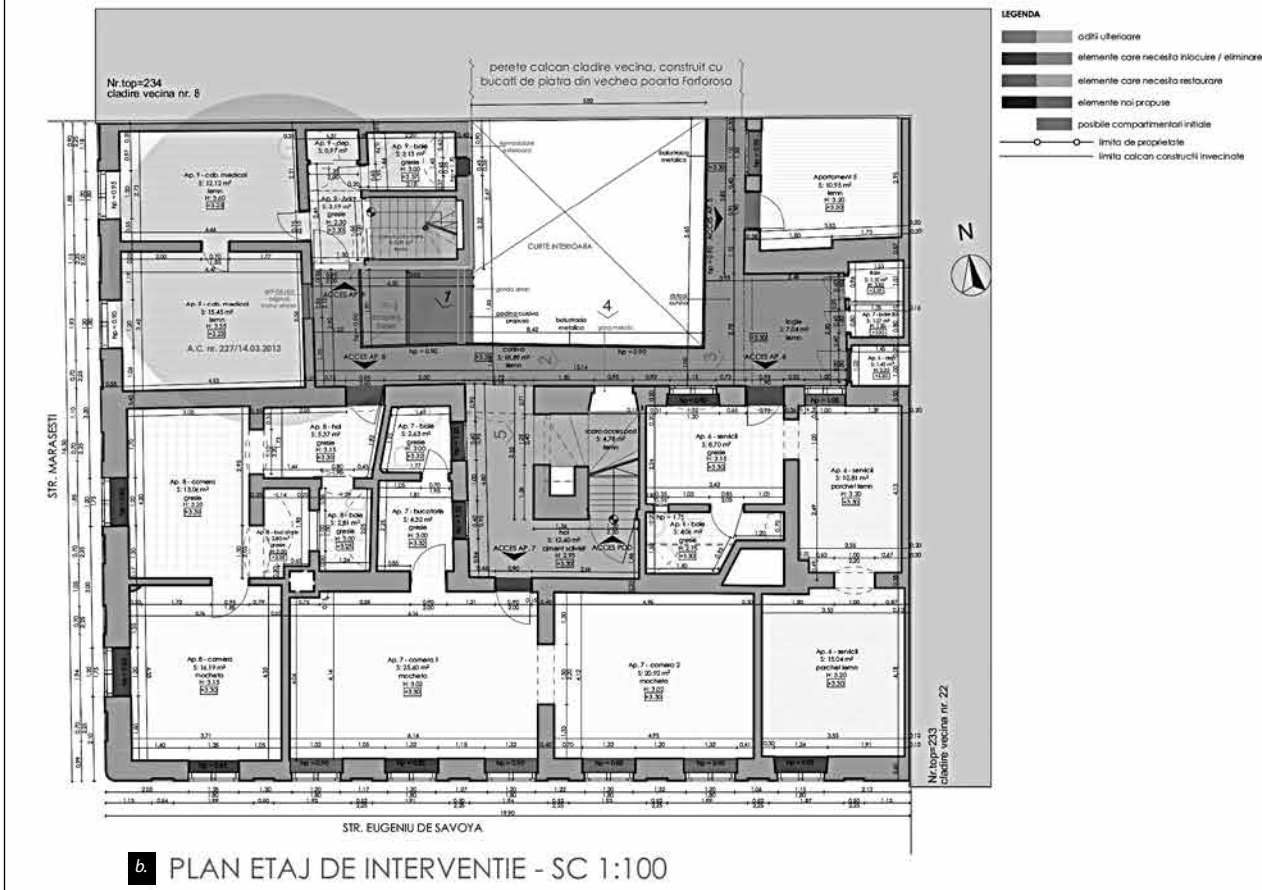

■ Foto 2. Strada Eugeniu de Savoya în 2017 (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

■ Photo 2. Eugeniu de Savoya Street in 2017 (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

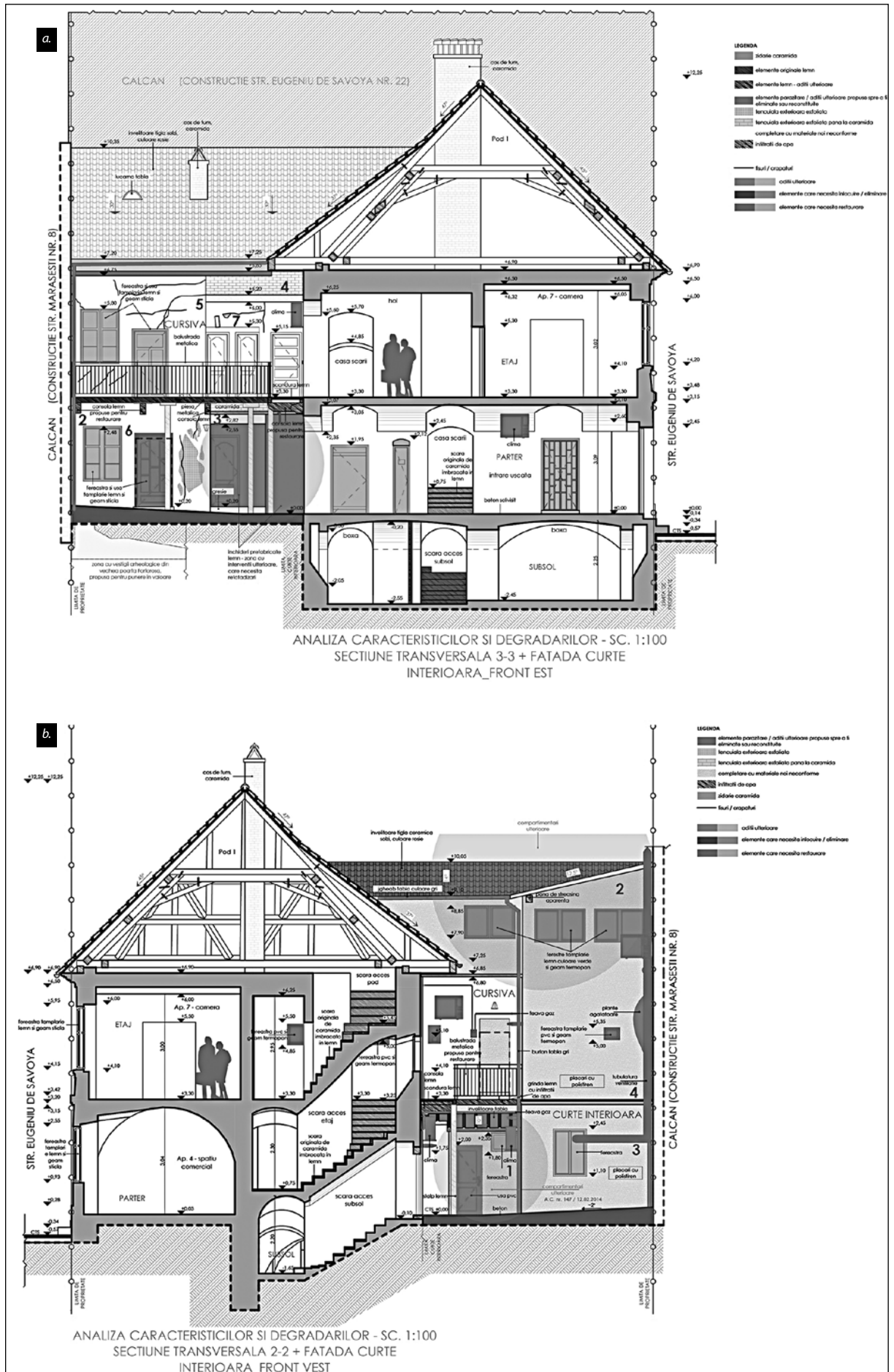
a. PLAN PARTER DE INTERVENTIE - SC 1:100

b. PLAN ETAJ DE INTERVENTIE - SC 1:100

Fig. 5. Planuri de interventie: a. parter, b. etaj (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

Figure 5. Intervention designs: a. ground floor, b. upper storey (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

■ Fig. 6. Degradări fațade interioare: a. est, b. vest (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

■ Figure 6. Degradations of the interior elevations: a. east, b. west (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

■ Foto 3. a. Cursivă cu balustradă. b. Detaliu console (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

■ Foto 4. a. Urmele fundației Porții Forforosa. b. Calcan construit cu piatră din Poarta Forforosa (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017) © V. BUNOIU

■ Photo 3. a. Outer corridor with balustrade. b. Detail of a bracket (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

■ Photo 4. a. Traces of the foundation of Forforosa Gate. b. Firewall built with the stones of the Forforosa Gate (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017) © V. BUNOIU

de boltire, aplicate diferențiat de la un nivel la altul. La etaj, se păstrează planșeele de lemn.

Circulația verticală este rezolvată printr-o casă a scării amplasată în relație cu gangul de acces și tratată cu boltă de cărămidă. Scara este într-o singură rampă, cu trepte balansate, executate din lemn, la fel ca și treptele ce duc la subsol și în pod. Datorită exploatării în timp s-a ajuns la o avansată uzură a lemnului.

Cursivele în sistem consolă pe grinzi din lemn, prezente în curtea interioară, sunt un element caracteristic al clădirilor mai modeste din zona periferică a Cetății, specifice arhitecturii din orașul secolului al XVIII-lea și primei jumătăți a secolului al XIX-lea (ROȘIU 2017). Ele prezintă o balustradă metalică cu montanți de secțiune rectangulară, terminați la partea superioară într-un element ce sugerează un boboc floral (foto 3).

Acestea sunt într-o stare precară de conservare și prezintă atât degradări fizice sub forma unor crăpături în materialul lemnos, cât și biodegradări ca rezultat al contactului îndelungat cu umiditatea atmosferică. Majoritatea consolelor au suferit deformații și deplasări nedorite (CZISZTER 2017).

Șarpanta clădirii este înaltă, cu două rânduri de clești și două pane intermediare la nivelul căpriorilor și are o structură de rezistență caracteristică pentru un mare număr de construcții din zona istorică Cetate, în secolul al XIX-lea. Operațiile repetate de reparare a învelitorii nu i-au modificat caracteristicile, păstrând tipul de țiglă solzi și coșurile de fum.

În momentul de față, *curtea interioară* a imobilului este lipsită de substanță originală sau de un caracter bine definit și nu este valorificată, fiind folosită ca spațiu de depozitare.

The lack of maintenance has brought about shortcomings in terms of architectural style and state of preservation. Large areas of the string course, the window crown mouldings and sills, as well as the cornices are seriously deteriorated (Figure 7).

The interventions made to fit out the areas on the ground floor have brought about inappropriate transformations, such as door openings without respect for the elevation's rhythm and composition, or detail and finishing solutions applied without any concern for integration in the historic building. The chromatics reveals several relatively recent inappropriate interventions.

The initial frames and joinery of the exterior windows have not been preserved. They have been treated simply, by rectangular shapes.

The elevations facing the inner courtyard have suffered retrofitting works resulting in detail changes and loss.

The covered entry hallway is provided with barrel vaults with penetrations. Early 20th century paint traces are visible under subsequent paint layers. A series of parasitic, out of use or randomly placed elements obstruct the constructive elegance, compromise the continuity of certain areas, and contribute to decreasing the features

of the building, as much as they have been preserved.

The element of interest of the house is the *main entry*, consisting of a wooden gate with patterns specific to the late 19th century, which is satisfactorily preserved, in spite of the fact that the superimposed layers of paint have faded out the accuracy of the details. A recently conserved medallion with the image of old Forforosa Gate can be seen above the entry (Photo 5).

When this medallion was removed for conservation, a *tassel-shaped* decorative element was discovered. This element

În urma forajului executat pentru realizarea studiului geo-tehnic cu dezvelire de fundații, la baza aripii estice a clădirii, au fost descoperite *vestigiile arheologice* ale Porții Forforosa (foto. 4). Zidul care separă curtea interioară de incinta clădirii vecine de pe latura nordică este parțial edificat cu bucăți de piatră din Poarta Forforosa și prezintă crăpături semnificative (foto 4).

Din punct de vedere arhitectural, *fațadele exterioare* au o stilistică simplă și geometrică, rezultat al evoluției suferite de imobil de-a lungul timpului, reprezentând una din multele etape ce se regăsesc pe această clădire. Câmpul lor este ritmat la ambele niveluri de profile simple, dreptunghiulare, ce se detașează ca panouri adâncite în tencuială. Parterul este delimitat de etaj prin intermediul unui bandou de secțiune dreptunghiulară (ROȘIU 2017) (fig. 7).

■ Fig. 7. Fațadă principală: a) degradări, b) propunere, c) detalii (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)
 ■ Figure 7. Main elevation: a) degradations, b) proposal, c) details (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

Fațadele exterioare au fost cele mai afectate de intervențiile umane. Absența lucrărilor de întreținere a făcut ca acestea să fie deficitare ca ținută arhitecturală și stare de conservare. Brâul intermediar, coronamentele și solbancurile de la ferestre, precum și cornișele prezintă zone cu degradări avansate (fig. 7).

Intervențiile efectuate pentru amenajarea spațiilor de la parter au adus transformări nepotrivite, astfel că golurile de ușă s-au deschis fără a se respecta ritmul și modul de compunere al fațadelor, iar detaliile de rezolvare și finisajele folosite au fost aplicate fără vreo preocupare de integrare în clădirea monument. Din punct de vedere cromatic, se pot observa mai multe intervenții neconforme, de dată relativ recentă.

Ferestrelor exterioare nu li s-au menținut ancadramentele inițiale și nici tâmplăria originală. Sunt rezolvate simplu, cu forme dreptunghiulare.

Fațadele dinspre curtea interioară au suferit lucrări de modernizare, ce au dus la modificări și pierderi de detalii.

Intrarea uscată prezintă bolți cilindrice cu penetrații și urme de zugrăveală de început de secol XX, sub straturi ulterioare de vopsea. Există o serie de elemente parazitare, scoase din uz sau amplasate întâmplător, care obturează eleganța constructivă, compromit continuitatea unor spații și contribuie la diminuarea calităților clădirii, atât cât acestea s-au mai păstrat.

Elementul de interes al casei este *accesul principal*, cu poarta de lemn cu motive specifice sfârșitului secolului al XIX-lea, care se menține într-o formă satisfăcătoare, în ciuda faptului că straturile suprapuse de vopsea au estompat din acuratețea detaliilor. Deasupra accesului este amplasat medalionul cu imaginea vechii Porți Forforosa, care a fost recent restaurat (foto 5).

Odată cu îndepărtarea acestuia pentru restaurare, a fost descoperit un element decorativ, sub formă de *ciucure*, ce ține de altă etapă stilistică a clădirii, anterioară celei actuale. Ciucurele a fost prelevat pentru conservare, în vederea relocării lui, după restaurarea fațadei (foto 6).

Strategia de intervenție

■ Prin restaurarea clădirii și reamenajarea spațiilor și a curții interioare, se propune să fie puse în evidență elemente caracteristice și să fie reeditate unele, care să-i întărească valoarea, această recuperare având și rolul de a accentua specificitatea și importanța monumentului.

Înainte de tratarea arhitecturală a imobilului, trebuie în primul rând garantată stabilitatea structurală a construcției, pentru asigurarea siguranței în exploatare a utilizatorilor, fapt pentru care sunt necesare lucrări de consolidare a aripii de est, din curte.

Principiile generale de intervenție au în vedere păstrarea și evidențierea elementelor caracteristice și autentice, folosirea unor materiale de finisaj compatibile cu zidăria istorică, propunerea de elemente noi, în acord cu utilizarea actuală și cu specificul casei. În consecință, se propun: eliminarea instalațiilor parazitare, scoase din uz, și reamplasarea celor încă viabile, în relație cu particularitățile arhitecturale ale clădirii; utilizarea materialelor tradiționale atât în ceea ce privește tencuielile exterioare și interioare, cât și pardoselile; efectuarea de probe de culoare pentru stabilirea cromaticii finale; unificarea tâmplăriilor, orientată spre tratarea neutră, bazată pe analogia cu martori identificați pe casă, dar cu o restudiere a proporțiilor, acolo unde e necesar, și cu respectarea materialului din lemn; protejarea tâmplăriilor de la ferestre prin revenirea la obloanele de lemn; regularizarea dimensiunilor panourilor adâncite în tencuială de pe fațade, pentru ritmicitate și proporție; introducerea unor elemente noi de signalistică, iluminat arhitectural, etc.) (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2015-2017).

■ Foto 5. Medalionul cu urme de pictură, înainte și după restaurare (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017) © I. OPRESCU

■ Photo 5. Medallion with traces of paint, prior to and after conservation (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017) © I. OPRESCU

belongs to another stylistic stage than the current one. The tassel was removed for conservation with a view to its relocation after the conservation works on the elevation (Photo 6).

Intervention strategy

■ The conservation of the building and the retrofitting of the different areas and inner courtyard are aimed at enhancing the typical elements and at restoring certain elements intended to increase the value of this historic building. The purpose of this recovery is also to stress the specificity and the importance of the building.

Prior to any architectural intervention, the structural stability of the building should first be guaranteed, in order to ensure users' safety. This requires consolidation works on the eastern wing, in the courtyard.

The interventions' *General Principles* consider the preservation and enhancement of the typical and authentic elements, the use of finishing materials compatible with the historic masonry, the proposal of new elements in accordance with the current use and the specificity of the house. Consequently, the following actions are proposed: removal of parasitic, obsolete installations and relocation of the still viable ones, in relation with the building's architectural specificities; use of traditional materials for both exterior and interior plastering, and for the floors; colour samples for establishing the final chromatics; uniformity of joinery towards neutral treatment, based on analogy with the evidence found on the house, but with reconsideration of the proportions, where necessary, and with preservation of the timber; protection of window joineries by returning to wooden shutters; regulation of the sizes of the panels sunk in the elevation plastering to ensure rhythmicity and proportionality; introduction of new signalling elements, architectural lighting, etc.) (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2015-2017).

One of the first issues considered is the conservation of the characteristics specific to the building stock with heritage value in the Fortress.

In the case of Prince Eugene of Savoy's House, it is a priority to preserve and enhance the *vaulting system* in the basement and ground floor areas, as well as in the access hallway and in the staircase, which consists of both barrel vaults with penetrations and double-curved vaults (ROȘIU 2017). The aim is to apply a unitary treatment to the finishing of the vaults and of the walls in the ground floor areas, to enhance all the details, such as niches or vault crossings. Sampling is envisaged in order to identify the area and the exact surface of 20th century wall painting. Depending on the extent of the surface discovered, a choice will be made between preservation as a witness to that period or conservation and addition for full integration.

The *outer corridor*, as a specific element in the house's architecture, is of utmost

Un prim aspect urmărit se referă la conservarea acelor caracteristici specifice fondului construit cu valoare patrimonială din Cetate.

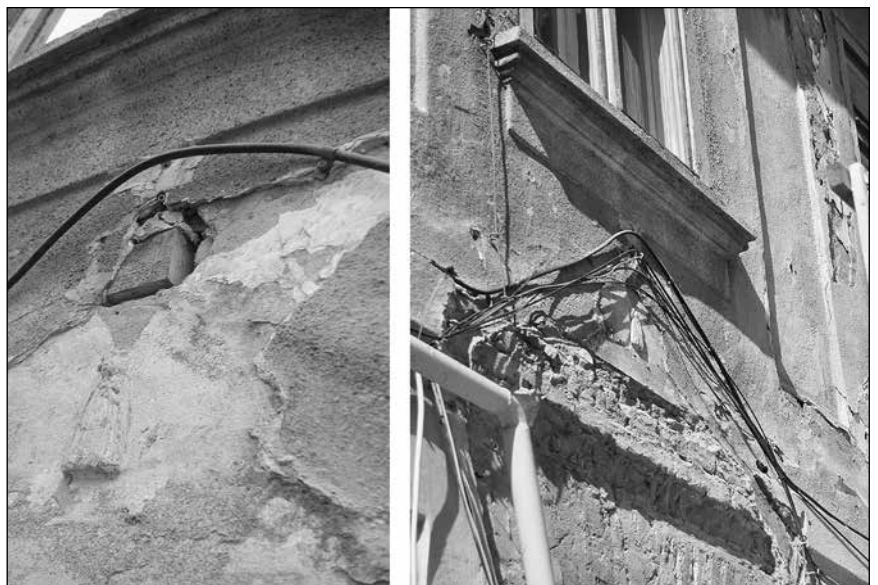
Pentru Casa Prințului Eugeniu de Savoya, prioritară este păstrarea și evidențierea *sistemului de boltire* din spațiile de la parter și subsol, precum și cele din culoarul de acces și casa scării, care sunt atât bolți cilindrice cu penetrații, cât și bolți cu dublă curbură (ROȘIU 2017). Se urmărește realizarea unei tratări unitare a finisării bolților și pereților în spațiile de la parter, cu evidențierea tuturor detaliilor, precum nișe sau intersecții de bolți. Se preconizează realizarea de sondaje pentru stabilirea zonei și suprafeței exacte în care se regăsește zugrăveală murală de secol XX. În funcție de întinderea suprafeței descoperite, se va opta pentru restaurare și conservare ca martor sau restaurare și completare pentru reîntregire.

Cursivei, ca element specific în arhitectura casei, îi revine un loc de primă importanță în restaurare. În acest sens, pentru partea structurală din lemn se propune aplicarea metodei conservării cu limitarea înlocuirilor la strictul necesar, cu respectarea formei și a materialului.

Se va restaura complet *scara* principală de acces la etaj, cu finisaj de lemn montat pe o structură de zidărie, inclusiv tronsoanele de acces la pod și subsol.

Extrem de importante pentru calitatea istorică și memorială a acestei clădiri sunt *urnele arheologice din vechea Poartă Forforosa*, păstrate în curtea imobilului, și *medalionul pictat* care face referire la aceeași poartă. Ambele sunt vestigii istorice care particularizează clădirea monument, conferindu-i o valoare suplimentară față de cea arhitecturală. Din această perspectivă, Casa Prințului Eugeniu de Savoya se detașează cu un plus considerabil de valoare și de interes în contextul fondului construit din Cetate. Acestea vor fi puse în valoare prin lucrări de conservare/restaurare specifice.

Proiectul are în vedere redarea caracterului unitar *curții interioare*, care în momentul de față este un spațiu negativ, nevalorificat. În acest sens, se va renunța definitiv la utilizarea ca spațiu de depozitare și se va realiza o amenajare ambientală ce include pavimente cu piatră naturală și cărămidă. Este importantă tratarea cu rol ornamental a zidului de calcan de pe limita nordică, care păstrează în structura sa pietre din vechea Poartă Forforosa. Vizual și simbolic, acesta poate fi integrat în conceptul de valorificare a vestigiilor arheologice.

■ Foto 6. Ornament în stucatură descoperit sub medalion (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

■ Photo 6. Stucco ornament discovered under the medallion (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

■ Foto 7. Amprenta profilului descoperit pe parapetul ferestrelor, sub tencuială (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

■ Photo 7. Imprint of the moulding discovered on the windows' apron, under the plaster (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2017)

În urma intervențiilor de punere în valoare a Porții Forforosa, curtea va deveni liantul, elementul de legătură între valoarea memorial-simbolică a amplasamentului și moștenirea palpabilă a perioadei turcești a imobilului. Se impune deci orientarea către un caracter semi-public al spațiului, astfel încât comunitatea locală și nu numai să se poată identifica cu spiritul locului. În amenajarea curții, principiile arheologiei au fost corelate cu regulile peisagisticii.

În enunțarea *propunerilor de restaurare a fațadelor*, s-a plecat de la cercetarea substanței istorice a paramentului, completată de documentar foto de arhivă și modelată pe etapa contemporană a existenței ei.

Pentru fațadele exterioare, metodologia de restaurare propusă este una „arheologică”, de remodelare parțială, minimală, prin: păstrarea brâului intermediar și a cornișei existente și retrasarea lor pentru corecții de liniaritate și profilatură – caracteristici ale perioadei contemporane; restaurarea solbancurilor ferestrelor de la etaj – caracteristici ale unei perioade anterioare, cu menținerea amprentei profilului de panou descoperit sub stratificațiile de tencuială (foto 7); refacerea completă a solbancurilor ferestrelor de la parter, după reconstituirea foto, ca elemente decorative specifice perioadei anterioare (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2015-2017).

Se impune aprofundarea cercetării paramentului fațadelor exterioare, prin sondaje la nivelul parapetelor și coronamentelor ferestrelor pentru detectarea unor eventuale urme de decorație sau ancadramente. Acestea ar putea să completeze informația deja obținută prin cercetări punctuale, care au scos la iveală ornamentul sub formă de ciucure de deasupra intrării sau urma profilului de pe parapetele ferestrelor de la etaj. În funcție de aceste sondaje, se va stabili dacă este oportună sau nu replicarea amprentei decorațiunilor pe toate parapetele ferestrelor de la etaj.

Intervențiile vor fi realizate unitar pe imobil, cu o sensibilă diferențiere de finisare și în paleta cromatică între fațadele exterioare și cele interioare.

importance in the conservation process. In this respect, the conservation proposal for the timber structural part is to limit replacements to the necessary minimum and to use the same shapes and material.

The main *stairs* leading to the storey will be fully conserved, using wood finishing mounted on a masonry structure, including the segments for access to the attic and to the basement.

The *archaeological traces of the old Forforosa Gate* preserved in the courtyard are extremely important for the historical and memorial quality of this building, as well as the *painted medallion* related to the same gate. Both historic remains particularise the historic building and add a supplementary value to the architectural one. From this perspective, Prince Eugene of Savoy's House stands out in the built stock of the Fortress due to its considerable additional value and interest. These elements will be enhanced through specific preservation/conservation works.

The project intends to restore the unitary character of the *inner courtyard*, which currently is a negative, unenhanced area. For this purpose, the storage function will be dropped off completely, and the area will be retrofit including pavement made of natural stone and bricks. It is important to submit the firewall on the northern limit, containing stones from the old Forforosa Gate, to an ornamental treatment. It may be visually and symbolically integrated in the enhancement concept of the archaeological remains.

As a result of the enhancement interventions on the Forforosa Gate, the courtyard will become the link, the element binding the memorial and symbolic value of the site to the tangible heritage of the building's Turkish period. It is thus necessary to aim towards a semi-public character of the area, so that the local community and not only could identify with the spirit of the place. The retrofitting of the courtyard implied a correlation between archaeological principles and landscaping rules.

The *elevation conservation proposals* were based on the study of the wall facing's historic substance, supplemented with a documentation consisting of archival photographs and modelled on the contemporary stage in its existence.

The conservation methodology proposed for the exterior elevations is "archaeological," consisting in partial, minimal remodeling, namely the preservation of the existing string course and cornice and their redrawing with a view to applying linearity and profile corrections – characteristics of the contemporary period; the conservation of the storey window sills – characteristics of a previous period, and the preservation of the panel moulding imprint discovered under the plastering layers (Photo 7); the full restoration of the ground floor window sills, after photographic reconstitution, as decorative elements specific to the previous period (PESCAR, DRAȘCOVICI & ROȘIU 2015-2017).

It is necessary to deepen the building archaeology study of the exterior elevation's wall facing through sampling on the window aprons and crown mouldings in order to find potential traces of decoration or frames. This could supplement the information already obtained through research in specific areas, having revealed the tassel ornament above the entry or the moulding trace on the window aprons of the upper storey. Depending on the sampling results, the appropriateness of the replication of the decoration print on all upper storey window aprons will be decided.

The interventions will be uniformly applied on the building, with slight finishing and chromatic differences between the exterior and interior elevations.

Conclusions

■ The conservation proposal honestly shows all the periods in the existence of the house already identified (or to be revealed by the sampling process), including the contemporary period. Their marking will be soft, with subtle differentiation, aiming at a clean, unitary result, easily readable even to neophytes.

It is the perfect time for the building to show, through conservation, the tangible proofs supporting and enhancing its value in the collective memory. However, the architectural and historic development of this historic building is far from being over. The success of this project will depend on the capacity to integrate the building in the economic, social and cultural strategy of the Timișoara Fortress historic centre.

Concluzii

■ Propunerea de restaurare prezintă în mod onest toate perioadele din existența casei care au fost identificate (sau care vor fi dezvăluite în urma sondajelor), asimilând inclusiv perioada contemporană. Marcarea lor se face discret, cu o diferențiere subtilă, în așa fel încât rezultatul să fie unul curat, unitar, ușor de citit chiar și pentru cei neinițiați.

Este momentul optim ca, prin restaurare, clădirea să prezinte dovezile palpabile care să îi susțină și să îi amplifice valoarea în memoria colectivă. Însă parcursul arhitectural istoric al casei monument este departe de a se fi încheiat. Succesul demersului va fi dat de capacitatea de integrare a imobilului în strategia economică și social-culturală a centrului istoric Cetatea Timișoara.

Bibliografie/Bibliography

- *** Lista Monumentelor Istorice 2015, Județul Timiș. Ministerul Culturii și Identității Naționale. [List of Historic Buildings 2015, Timiș County. Ministry of Culture and National Identity.] <http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/LMI-TM.pdf>, (accesat la 20 iulie 2017).
- *** Temesvár, Jenő Herceg utca/Street. <https://darabanth.com/hu/gyorsarveres/238/kategoriak~Kepeslapok/Erdely~7/Temesvar-Jeno-herceg-utca-street~II1100900/> (accesat la 18 iulie 2017).
- CZISZTER, Kálmán András. 2017. Expertiză tehnică 35/2017. Proiect: Reabilitare fațade principale și posterioare, reparații la casa scârilor, reabilitare curte, repararea pereților crăpați dinspre curte, reparații și consolidare imobil, consolidare și prelungire cursivă din curte respectând POT admis și PUZ aprobat prin HCL 52/1999. Pavare curte.
- MOISE, Mircea Mihai. 2016. Prima aplicație WebGIS istorică despre Cetatea Timișoarei. <http://www.geo-spatial.org/recenzii/webgis-cetatea-timisoarei> (accesat la 18 iulie 2017).
- OLTEANU, Radu. 2010a. Timișoara otomană. http://art-historia.blogspot.ro/2010/04/timisoara-otomana_23.html (accesat la 20 iulie 2017).
- OLTEANU, Radu. 2010b. Timișoara austriacă. <http://art-historia.blogspot.ro/2010/11/timisoara-austriaca.html>, (accesat la 20 iulie 2017).
- OPRIȘ, Mihai. 2007. *Timișoara. Monografie urbanistică. Volumul I. Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timișoarei*. Timișoara: Ed. Brumar. p.18; 44; 60; 66
- OPRIȘ, Mihai. Cartarea monumentelor istorice din situl urban „Cetatea Timișoara”. Primăria Municipiului Timișoara. http://www.primariatm.ro/uploads/files/cartare_cetate/25%20-%20Cvartal%202014.pdf (accesat la 20 iulie 2017). p. 2; 98; 99.
- PESCAR, Felicia Raluca, S. Laura DRAȘCOVICI & Liliana ROȘIU. 2015-2017. Proiect de arhitectură 24/2015: Reabilitare fațade principale și posterioare, reparații la casa scârilor, reabilitare curte, repararea pereților crăpați dinspre curte, reparații și consolidare imobil, consolidare și prelungire cursivă din curte respectând POT admis și PUZ aprobat prin HCL 52/1999. Pavare curte.
- ROȘIU, Liliana. 2017. Studiu istoric. Reabilitare fațade principale și posterioare, reparații la casa scârilor, reabilitare curte, repararea pereților crăpați dinspre curte, reparații și consolidare imobil, consolidare și prelungire cursivă din curte respectând POT admis și PUZ aprobat prin HCL 52/1999. Pavare curte.

■ Diana BELCI ■ Sorin CIURARIU¹

Timișoara – despre o viitoare capitală culturală occidentală și rădăcinile sale orientale

■ **Rezumat:** Apărut în mijlocul unei mlaștini, la punctul incert de întâlnire dintre râurile Timiș și Bega, orașul Timișoara a crescut, s-a fortificat, a devenit „capitală” orientală a unei bucăți din Imperiul Otoman, a fost demolat și reconstruit, pentru ca 300 de ani mai târziu să se pregătească să devină din nou capitală, de data aceasta culturală, a Occidentului. Între cele două etape, orașul medieval a fost adaptat cutumelor urbane otomane, în vreme ce orașul habsburgic a șters orice urmă anterioară, fiind clădit ex-nihilo printr-o transformare brutală a peisajului. La trei secole distanță de acest gest fondator, piețele trasate de urbanistii vechiului imperiu sunt reabilitate, proces prin care trecutul otoman începe să se întrevadă, ghicit, pe sub epiderma grosă a moștenirii habsburgice, austro-ungare și românești. Acest lucru se întâmplă într-un moment de cumpănă pentru Europa, care pare mai degrabă definită de orașele sale, ca poli de dezvoltare regională, decât de vechile granițe trasate de luptele dintre imperii. Articolul de față survolează, succint, în paralel evoluția istorică multistratificată a orașului și perspectivele sale de dezvoltare contemporană.

■ **Cuvinte cheie:** oraș otoman, capitală culturală, evoluție urbană

Orașul între Orient și Occident

■ Timișoara nu a fost niciodată râvnită pentru bogăția sa, ci mai degrabă pentru poziția sa strategică. Oraș pauper, cu fortificațiile sale de lemn și pământ, cu casele sale modeste de lemn, construite pe câteva insule de teren stabil printre meandrele nenumărate ale Timișului și Begăi, reprezenta pentru cuceritorii săi mai degrabă o cheie pentru a stăpâni un teritoriu mai vast, de altfel fertil și bogat în resurse. După cucerirea otomană din 1552, Timișoara devine un oraș modelat după cutumele urbanismului oriental, capitală a Banatului (OPRIȘ & BOTESCU 2014, 45) în conștiința colectivă, și sediul administrativ al unei mari unități teritoriale otomane, eyalet sau vilayet.

Orașul otoman – germenele Timișoarei de astăzi

■ În pragul împlinirii unui secol de administrație românească, Timișoara se află în fața unei noi etape. Nu mai vorbim de așezarea modestă din

¹ Diana BELCI, arhitect, dr., șef lucrări (lector), Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Universitatea Politehnică Timișoara, Timișoara, România; Sorin CIURARIU, arhitect, Directorul Direcției de Urbanism, Primăria Municipiului Timișoara, România.

Timișoara – About a Future Western Cultural Capital and its Oriental Roots

■ **Abstract:** Founded in the middle of a swamp, at an uncertain point of encounter between the Timiș and Bega rivers, the town of Timișoara grew, was fortified and became the oriental “capital” of a piece of the Ottoman Empire, was demolished, then rebuilt, only to be prepared 300 years later to become a capital once again, this time the cultural capital of the West. Between the two stages, the medieval town was adapted to the Ottoman urban customs, while in the Habsburg town all previous traces were deleted, being built ex nihilo through a brutal transformation of the landscape. Three centuries later from this founding gesture, the squares drawn up by the urban planners of the old empire are rehabilitated, a process through which the Ottoman past begins to reveal itself, lets itself be guessed under the thick layers of the Habsburg, Austro-Hungarian, and Romanian heritage. This is all happening at a turning point for Europe, which seems to be defined by its cities as poles for regional development rather than by the old borders drawn by the wars between the empires. This article gives a brief summary of the multi-layered historical evolution of the town and at the same time its prospects for contemporary development.

■ **Keywords:** Ottoman town, cultural capital, urban development

The town between East and West

■ Timișoara has never been coveted for its wealth, but rather for its strategic position. A pauper town with its timber and earth fortifications, with its modest wooden houses built on several stable islands among the countless meanders of the Timiș and Bega rivers represented, to its conquerors, a key to possess a larger territory, which otherwise was fertile and

¹ Diana BELCI, architect, PhD, lecturer Faculty of Architecture and Urbanism, Politehnica University of Timișoara, Timișoara, Romania; Sorin CIURARIU, architect, manager at the Directorate for Urbanism, Timișoara Town Hall, Romania.

rich in resources. After its Ottoman conquest in 1552, Timișoara became a town modelled after oriental urban planning traditions, the capital of Banat (OPRIȘ & BOTESCU 2014, 45) in the collective conscience, and the administrative seat of a large Ottoman territorial unit, the *eyalet* or *vilayet*.

The Ottoman town – the beginnings of today's Timișoara

■ On the threshold of a century of Romanian administration, Timișoara faces a new stage. We do not talk about a modest settlement in the middle of a marsh, a key to possess a larger territory any more, but about a city in the true sense of the word that aspires to the status of European Capital of Culture.

Many residents of Timișoara have been proudly using the moniker “Little Vienna,” considering only the Habsburg and possibly the Austro-Hungarian phases as relevant in the development of the town, showing reluctance, denying the Ottoman period or the mediaeval one before that. In fact, each stage has contributed in one way or another to the evolution of the town on the Bega River, from the founding gesture of Charles Robert OF ANJOU to build a residence here at the beginning of the 14th century (OPRIȘ & BOTESCU 2014, 41) and to transform a small rural settlement surrounded by water and mud into a town, to the transformation of this town, after its Ottoman conquest in 1552, into the administrative seat of an *eyalet*, enhancing thus its strategic importance. It was this very stage that brought about the celebration of the public space, with the appearance of the first coffeehouses, public baths, and various shops that formed the bazaar of the town.

The anti-Ottoman approach that debuted in Banat with the Habsburg conquest in 1716 was continued in the following centuries and then steadily permeated the Romanian mentality during the communist era. The communist cinematographic productions, where glorious voivodes repelled the barbarian hordes of Ottomans, should not make us deny the culturing gesture they had in Timișoara or deny this important stage in the evolution of the town. The traces of this period are almost non-existent in the contemporary urban tissue and will continue to remain plausible suppositions in the absence of more serious specialists and research in this field. In fact, the archaeological finds in the centre of Timișoara in 2006 and then in 2013-2014 were a rich source of information on what the Ottoman town should have looked like, all the more so since more and more studies have begun to appear on this neglected period of our history. Unfortunately, these discoveries have been presented quite superficially, and even if Timișoara had the tremendous chance to uncover this town under the city, they chose to do so in such a dis-

■ **Foto 1.** *Inscripție otomană datând din 1643-1644, care se găsește actualmente lângă poarta de acces, în clădirea Primăriei Vechi din Piața Libertății*
 ■ **Photo 1.** *An Ottoman inscription dating back to 1643-1644, currently located near the gate, in the building of the Old Town Hall in Libertății Square*

măștină, cheie pentru stăpânirea unui teritoriu mai vast, ci despre un oraș în toată puterea cuvântului, care aspiră la statutul de capitală culturală a Europei.

O bună parte dintre timișoreni au adoptat cu mândrie clișee denominative cum ar fi „mica Vienă”, considerând relevantă pentru evoluția orașului numai etapa habsburgică și eventual cea austro-ungară, negând până la repulsie perioada otomană sau cea medievală anterioară acesteia. În realitate, fiecare etapă a contribuit într-o formă sau alta la evoluția orașului de pe Bega, de la gestul fondator al lui Carol Robert DE ANJOU de a-și construi o reședință aici la începutul secolului al XIV-lea (OPRIȘ & BOTESCU 2014, 41) și de a transforma o mică așezare rurală, înconjurată de ape și noroaie, într-un oraș, la transformarea acestui oraș, după cucerirea otomană din 1552, într-un sediu de *eyalet*, sporindu-i în forma aceasta importanța strategică. Tocmai această etapă a adus celebrarea spațiului public, odată cu apariția primelor cafenele, băi publice și a numeroaselor magazine care formau bazarul orașului.

Discursul antiotoman care a debutat în Banat odată cu cucerirea habsburgică din 1716 a fost perpetuat în secolele următoare și impregnat apoi cu fermitate în mentalul românesc în perioada comunistă. Producțiile cinematografice comuniste, unde voievozi glorioși se opuneau gloatelor barbare de otomani, nu trebuie să ne facă să negăm gestul culturalizator pe care l-au avut aceștia în Timișoara și nici să negăm această importantă etapă din evoluția orașului. Urmele acestei perioade sunt aproape inexistente în țesutul contemporan și vor continua să rămână niște plăpânde supoziții în lipsa unor specialiști și a unor cercetări mai serioase în acest domeniu. În fapt, descoperirile arheologice din centrul Timișoarei din 2006 și apoi 2013-2014 au fost o sursă bogată de informații privind felul în care trebuie să fi arătat orașul otoman, cu atât mai mult cu cât au început să apară din ce în ce mai multe studii privind această perioadă negată din istoria noastră. Din păcate, punerea în evidență a acestor descoperiri a rămas destul de superficială, și chiar dacă Timișoara a avut șansa extraordinară de a scoate la iveală acest oraș de sub oraș, a ales s-o facă într-un mod discret, atât de discret încât să scape cu totul călătorului grăbit prin oraș.

■ **Foto 2.** Urmele marcate în pardoseala Pieței Libertății, care urmăresc conturul băilor otomane
 ■ **Photo 2.** Traces marked in the pavement of Libertății Square, which follow the outline of the Turkish baths

Timișoara a fost dintotdeauna o zonă de experimente pentru occidentali. HABSBUGII au creat o întreagă infrastructură de control al teritoriului, netezire a asperităților culturale și acces rapid la resurse. Cetatea din Timișoara, cu cele nouă bastioane ale sale, care începe să fie clădită undeva între 1732-1765 (OPRIȘ & BOTESCU 2014, 48), ocupa o fâșie lată de circa 500 de metri, formată din trei inele concentrice de fortificații, dincolo de limita cărora se întindea o esplanadă de 948 de metri. În interiorul cetății a apărut o rețea rectangulară de străzi și trei piețe reprezentative: actualele piețe Sf. Gheorghe, Unirii și Libertății. Construirea acestei cetăți impozante, scăldată de apele Begăi,² era în fond un exercițiu de putere, un soi de marcarea a teritoriului, un evident gest de *damnatio memoriae* a tuturor celor care au stăpânit anterior acest teritoriu. Majoritatea călătorilor care traversează Banatul în perioada de început a instalării noului regim nu conțin în a lăuda rolul civilizator al cuceritorilor și înapoierea culturală a celor învinși. Afirmările merg până într-acolo încât descriu Banatul ca un teritoriu slab locuit, fapt pe care înseși primele hărți habsburgice îl infirmă.

Nimeni nu contestă faptul că Banatul actual cu străzile sale ample flancate de aliniamente de arbori și case înșiruite, cu canalele sale îndiguite, cu industria sa din jurul orașelor, dar și din zonele montane sunt o creație a Imperiului și o sursă a prosperității acestui teritoriu. Cu toate acestea, la 300 de ani distanță, putem să privim cu detașare și lipsă de fals naționalism acest gest „civilizator”, care a ras vechile comunități sătești, a dus la dispariția majorității bisericilor de lemn și a transformat irevocabil peisajul. În vreme ce otomanii s-au așezat într-o cetate vulnerabilă din pământ, dar protejată de un peisaj sălbatic, practic inaccesibil, austrieccii au adaptat acest peisaj propriilor nevoi, supunându-l unui șir lung de procese de sistematizare. Timișoara a fost transformată într-o cetate militară inexpugnabilă în mijlocul unui peisaj docil și atent controlat. Cu toată această îmblânzire a peisajului, în ciuda proceselor repetate de sistematizare și colonizare, zonele izolate și colinare și-au păstrat propria identitate, propriile obiceiuri și cutume și, în câteva rânduri, s-au revoltat împotriva stăpânirii habsburgice. Timișoara însă, avanpost imperial în

creet manner that a traveller rushing through the city can miss them entirely.

Timișoara has always been an area of experiments for Westerners. The HABSBUGS have created an entire infrastructure for territorial control, smoothing down cultural asperities, and quick access to resources. Timișoara Fortress with its nine bastions, the construction of which started sometime between 1732 and 1765 (OPRIȘ & BOTESCU 2014, 48), occupied a broad strip of about 500 metres, consisting of three concentric rings of fortifications, beyond which an esplanade stretched over 948 metres. Inside the fortress a rectangular street network and three representative squares appeared: the current Sf. Gheorghe Square, Unirii Square, and Libertății Square. The construction of this imposing fortress bathed by the waters of the Bega River² was in fact an exercise of power, a way of marking territory, an obvious gesture of *damnatio memoriae* [condemnation of memory – transl. note] of all those who had previously owned this territory. Most travellers crossing the Banat during the start of the new regime do not tire in praising the civilising role of the conquerors and the culturally retarded state of the defeated. The statements go so far as to describe the Banat as a poorly inhabited territory, a fact invalidated by the very first Habsburg maps.

Nobody disputes that today's Banat with its wide streets lined with trees and rows of houses, with its embanked canals, its industry around the cities but also in mountain areas, are the creation of the Empire and a source of prosperity for this region. However, 300 years later we can look at this “civilising” gesture that destroyed the old village communities, led to the disappearance of most of the timber churches, and irrevocably transformed the landscape, with detachment, lacking any false nationalism. While the Ottomans settled in a vulnerable earthen fortification protected by a wild, practically inaccessible landscape, the Austrians adapted this landscape to their own needs, subjecting it to a long series of systematisation processes. Timișoara has been transformed into an impregnable military fortress in the midst of a docile and carefully controlled landscape. In spite of all this taming of the landscape, the repeated processes of systematisation and colonisation, the isolated and hilly areas retained their own identity, their own habits and customs, and on a few occasions revolted against the Habsburg rule. But Timișoara, the imperial outpost in the Banat Plain, has always remained faithful to the court in Vienna, a fidelity that we sometimes find to be almost dogmatic, to this day.

Many travellers speak about the Ottoman town hidden under the contemporary urban layers. At least two of them

² Bega este sistematizată în amonte de Timișoara începând din 1728 (OPRIȘ & BOTESCU 2014, 48).

² The Bega River has been systematised upstream of Timișoara since 1728 (OPRIȘ & BOTESCU 2014, 48).

are worth mentioning. One of them is the famous Ottoman traveller, Evliya CELEBI, who crossed the Banat area from 1660 (1976, 491) and describes this region in volumes V and VI of his impressive work, *Seyahatname*, and the other is an Austrian spy, Henrik OTTENDORF (2006, 8), who gives a detailed report on the town over the course of six months, the time he spent here. The two travellers visited the town at relatively close intervals, which is the reason why their descriptions can be compared. Timișoara is described as a palisade with white walls “set on a green, fertile land [...] surrounded by rose gardens and parks” (CELEBI 1976, 496). In this town with cheerful inhabitants, as described by CELEBI, we have coffee houses and mosques, baths, schools, and dervish settlements, but above all an animated bazaar, the most important public space of the oriental town: “Four hundred shops can be found inside the fortification; the bazaar is decorated and all the streets are covered with wooden planks; there is no stone pavement, but it is not even possible. The Timiș River passes inside the fortress through two canals, and all the people there use and drink that water to quench their thirst” (CELEBI 1976, 499). OTTENDORF concludes in his description: “through its location, the place is very prosperous and populated, the Turks themselves say about Timișoara that whoever conquered Buda, gained only one town, but who conquered Timișoara, gained a whole country.” (OTTENDORF 2006, 16)

The rediscovery of the town hidden from view

■ Almost nothing has been preserved from this town that was described by Mustafa ĞELALZADE as “a fortress envied in this world [...] the most important and most powerful of the fortresses in Transylvania” (ĞELALZADE 1966, 283). A single relic, discovered “in the ground” in 1843 (OPRIȘ & BOTESCU 2014, 45) and placed in the wall of the old German town hall in Libertății Square reminds us of the town of the Padishah in the Banat Plain. This plaque, an extremely precious artefact remains hidden from passers-by. There is no tablet to reveal the story of this inscription, it is in no way highlighted or translated. The inscription³ is the following: “Târih-i binâ-i kul[e] der-zamân-ı Sultân İbrâhîm Hân 1053” (جولہ کولہ-الہ “e” that formed the word kule, in Hatice AYNUR’s opinion was lost during the conservation works, but only with this “e” can the inscription make sense).

3 The inscription was deciphered for this article by Hatice AYNUR, Professor of Turkish literature at Istanbul Sehir University, in English: “The date of the tower (kule) which was erected during (the reign) of Sultan Ibrahim Khan (is) 1053 (1643/44).”, with the support of Nicole N. KANCAL-FERRARI from the History Department, Istanbul Sehir University.

câmpia Banatului, a rămas mereu fidelă curții de la Viena, fidelitate pe care o regăsim, pe alocuri, aproape dogmatic și în zilele noastre.

Despre orașul otoman ascuns sub epiderma urbană contemporană ne povestesc o serie de călători. Cel puțin doi merită citați. Unul este celebrul călător otoman Evliya CELEBI, care străbate Banatul începând cu 1660 (1976, 491) și care descrie această regiune în volumele V și VI ale impresionantei sale opere *Seyahatname*, iar celălalt, un spion austriac, Henrik OTTENDORF (2006, 8), care face un raport amănunțit asupra orașului, în răstimpul de aproximativ șase luni cât poposește aici. Cei doi vizitează orașul la intervale relativ apropiate, motiv pentru care descrierile lor pot fi comparate. Timișoara este descrisă ca o palancă cu ziduri albe „așezată pe un pământ înverzit, mănos [...] înconjurată de grădini și parcuri de trandafir” (CELEBI 1976, 496). În acest oraș cu locuitori veseli, cum îi descrie CELEBI, avem cafenele și moschei, băi, școli și așezări de derviși, dar mai ales un bazar animat, spațiul public cel mai important al orașului oriental: „În cetate se găsesc patru sute de dughene; bazarul este împodobit, iar toate străzile sunt pardosite cu scânduri; pavaj de piatră nu există, dar nici nu e cu putință. Prin interiorul cetății trece, prin două locuri, prin canale, râul Timiș, și toată populația de acolo ia apă și-și potolește setea” (CELEBI 1976, 499). OTTENDORF, conchide în descrierea sa: „prin așezarea sa locul este foarte roditor și populat, turcii înșiși spun despre Timișoara că cine a luat Buda n-a obținut decât un oraș, cine însă a luat Timișoara a obținut o țară întreagă.” (OTTENDORF 2006, 16)

Orașul ocultat și redescoperit

■ Despre acest oraș, pe care Mustafa ĞELALZADE îl descria ca fiind „o cetate pizmuită în lumea aceasta [...] cea mai însemnată și cea mai puternică dintre cetățile Transilvaniei” (1966, 283), nu s-a păstrat aproape nimic. O unică relictă, descoperită în 1843, „în pământ” (OPRIȘ &

■ Foto 3. Plăcuță metalică ce explică povestea conturului vechilor băi. La scara pieței, plăcuța este greu de sesizat
■ Photo 3. Metal plaque that explains the story of the outline of the old baths. On the scale of the square, the plaque can hardly be noticed

■ **Foto 4.** Urmele prezumtive ale vechii moschei și ale edificiului Bisericii Iezuiților, în care a fost transformată moscheea, reconstruită în stil baroc la sfârșitul secolului al XVIII-lea și demolată la începutul secolului al XX-lea

■ **Photo 4.** Possible traces of the old mosque and the building of the Jesuit Church, into which the mosque was transformed, rebuilt in Baroque style at the end of the 18th century and demolished at the beginning of the 20th century

BOTESCU 2014, 45), și așezată în zidul vechii primării germane din Piața Libertății, ne amintește de orașul padișahului din Câmpia Banatului. Această plăcuță, un artefact extrem de prețios, rămâne ascunsă trecătorilor. Nu există niciun fel de tăbliță care să marcheze povestea acestei inscripții, nu este în niciun fel pusă în evidență sau tradusă. Inscripția³ este următoarea: „Târîh-i binâ-i kul[e] der-zamân-ı Sultân İbrâhîm Hân 1053” (كوله kule- „e-ul” care forma cuvântul kule, opinează dr. Hatice AYNUR, s-a pierdut în timpul restaurării, dar numai cu acest „e” poate inscripția să facă sens).

Despre această inscripție s-a crezut foarte mult timp că face referință la existența unei băi pe locul unde a fost ridicată Primăria Veche (ILIEȘIU 2012, 61). Cristina FENEȘAN (2006, 147-149) însă recitește inscripția punând față în față sursele maghiare de început de secol XX, cum ar fi I. BERKESZI, cu surse turcești, mai noi, din anii ‘80, cum ar fi E. H. AYVERDI, iar traducerea sa este următoarea: „data construirii turnului este anul 1053 H (1643-1644) din vremea sultanului Ibrahim Han” (FENEȘAN 2006, 149), traducere care se potrivește cu cea făcută de dr. Hatice AYNUR.

3 Inscripția mi-a fost descifrată pentru acest articol de prof. dr. Hatice AYNUR, profesor de literatură otomană la Universitatea Șehir din Istanbul în limba engleză: „The date of the tower (kule) which was erected during (the reign) of Sultan Ibrahim Khan (is) 1053 (1643/44).”, cu sprijinul lui dr. Nicole N. KANÇAL-FERRARI, din Departamentul de Istorie, Universitatea Șehir Istanbul.

It has been thought about this inscription for a long time that it refers to the existence of a bath on the site where the Old Town Hall was built (ILIEȘIU 2012, 61). But Cristina FENEȘAN (2006, 147-149) reinterprets the inscription, confronting the Hungarian sources from the beginning of the 20th century, such as I. BERKESZI, with more recent Turkish sources from the 1980s, such as E. H. AYVERDI, and her translation is as follows: „the construction date of the tower is the year 1053 H (1643-1644) from the time of Sultan Ibrahim Han” (FENEȘAN 2006, 149), a translation that matches the one made by Hatice AYNUR.

Thus the inscription, dating from 1643-1644, probably refers to one of the towers of the ancient Ottoman town. Evliya CELEBI gives a long description of the fortifications of Timișoara, which were made of oak and earth. Only the five gates of the fortress were made of stone at the time he visited Timișoara, about 17 years later than this plaque. Perhaps the inscription marks the date the fortress or perhaps only a tower or parts of a tower were rebuilt. It is also possible that it was only partially preserved (FENEȘAN 2006, 148). In the inner fortress and the

towers may have been rebuilt in stone. Moreover, CELEBI even recalls that each of the gates had an inscription similar to the one left in Libertății Square.

A local tradition has circulated for a long time, according to which there was a Turkish bath under the building of the Old Town Hall in Libertății Square, but the inscription which was believed to support this fact, actually marks another event in the urban history of Timișoara. That is why the discovery of the baths in Libertății Square (MICLE, BALACI CRÎNGUȘ & TIMOC 2015) is a unique moment in the attempt to understand the Ottoman town.

The bath or *hammam*, as it is called in Turkish, is a central element of oriental culture, both social space and the space where the body and soul are prepared for prayer. The place where the ruins of one of the four Turkish baths mentioned by Evliya CELEBI (FENEȘAN 2006, 146) were discovered is not accidental. Ottoman urban planning was based on an extremely important organisational unit called *külliyeye* (KOSTOF 1995, 457), which is in fact a complex of buildings organised around a mosque, all of them usually representing the pious foundation of a sultan. This territorial unit has to be distinguished from the administrative centre of the town, often located in a citadel, or from the commercial centre, represented by the bazaar (KOSTOF 1995, 457). Besides the mosque, usually dedicated to the sultan, just like the one in Sf. Gheorghe Square, in the immediate vicinity of the baths found in Libertății Square, the *külliyeye* included Qur'anic schools, a kitchen, charitable institutions, all part of a *waqf* or pious foundation and usually a public bath.

Preventive excavations carried out in 2013-2016 have revealed phases I and II of the Turkish baths, a building identified as the "Great Barn," the water supply

Datănd așadar din 1643-1644, inscripția face referință probabil la unul dintre turnurile vechiului oraș otoman. Evliya CELEBI face o lungă descriere a fortificațiilor orașului Timișoara, care erau din lemn de stejar și pământ. Numai cele cinci porți ale cetății erau din piatră, în momentul în care vizitează el Timișoara, circa 17 ani mai târziu față de această plăcuță. Probabil că inscripția marchează o dată când fortăreața a fost reconstruită, sau poate numai un turn sau părți dintr-un turn. De asemenea, este posibil ca ea să fie păstrată doar parțial (FENEȘAN 2006, 148). În cetatea interioară este posibil ca turnurile să fi fost reclădite din piatră. Dealtfel, CELEBI chiar amintește faptul că fiecare dintre porți avea o inscripție similară celei rămase în Piața Libertății.

A circulat multă vreme o tradiție locală care spunea că sub clădirea Primăriei Vechi, în Piața Libertății, ar fi existat o baie turcească, dar inscripția despre care s-a crezut că susținea acest lucru marchează de fapt alt eveniment din istoria urbană a Timișoarei. Tocmai de aceea, descoperirea băilor din Piața Libertății (MICLE, BALACI CRÎNGUȘ & TIMOC 2015) este un moment unic în încercarea de a înțelege orașul otoman.

Baia, sau *hammam*, cum i se spune în turcește, este un element central al culturii orientale, deopotrivă spațiu de socializare, dar și spațiul unde se face pregătirea trupului și sufletului pentru rugăciune. Locul în care au fost descoperite ruinele uneia dintre cele patru băi turcești menționate de Evliya CELEBI (FENEȘAN 2006, 146) nu este întâmplător. Urbanismul otoman are la bază o unitate de organizare a teritoriului extrem de importantă numită *külliyeye* (KOSTOF 1995, 457), care reprezintă, în fapt, o grupare de edificii organizate în jurul unei moschei, toate reprezentând, de obicei, fundația pioasă a unui sultan. Această unitate teritorială trebuie deosebită de centrul administrativ al orașului, adeseori localizat într-o citadelă, sau de centrul comercial, reprezentat de bazar (KOSTOF 1995, 457). *Külliyeye* includea, pe lângă moscheea dedicată de obicei sultanului, cum este cea din Piața Sf. Gheorghe, aflată în imediata vecinătate a băilor descoperite în Piața Libertății, școli coranice, o bucătărie, instituții caritabile, toate parte dintr-un *waqf* sau fundație pioasă și, de obicei, o baie publică.

Săpăturile preventive din 2013-2016 au descoperit fazele I și II ale băilor turcești, o clădire identificată a fi „Hambarul Mare”, sistemul de aducțiune și evacuare a apei, precum și urmele unor porțiuni de străzi de lemn ce mărgineau acest sector de clădiri (MICLE, BALACI CRÎNGUȘ & TIMOC 2015, 557). Săpăturile au relevat urmele unei planimetrerii

■ Foto 5. Plăcuța explicativă a descoperirilor din Piața Sf. Gheorghe
 ■ Photo 5. The plaque explaining the discoveries in Sf. Gheorghe Square

■ Foto 6. Marcaj în pardoseala străzii privind descoperirea unei locuințe de secol XVII
 ■ Photo 6. A marking in the pavement regarding the discovery of a 17th century dwelling

clase de *hammam* otoman de secol XVI-XVII, cu identificarea a 12 încăperi. Centrul compoziției îl reprezintă un spațiu octogonal acoperit probabil cu cupolă. Întregul plan este secționat brutal de o conductă ulterioară, aceasta și alte asemenea intervenții utilitare au îngreunat cercetările și materialul arheologic. Urmele descoperite ne lasă să citim cele trei secțiuni principale ale unui asemenea edificiu: *soyunmalik* (încăperea rece), *iliklic* (spațiul de tranziție), *sicalik* (încăperea caldă, cu aburi), la care trebuie adăugat cuptorul, *kulhan*, operat de obicei din exterior. În contextul timișorean, al unui oraș construit predominant din lemn și pământ, clădirile din zidărie, cum este cazul acestei băi, au un rol foarte important. În centrul compoziției trona spațiul principal de socializare, *soyunmalik*, unde se discuta politică și se făceau afaceri, discuții însoțite de ceai și gustări. Fără a insista prea mult asupra descărcărilor arheologice, prezentate în detaliu în articolul citat aici (MICLE, BALACI CRÎNGUȘ & TIMOC 2015, 569), trebuie totuși subliniată importanța colosală pe care o reprezintă această descoperire, mai ales în contextul în care această etapă a istoriei noastre încă reprezintă o „pagină albă din trecutul orașului” (MICLE, BALACI CRÎNGUȘ & TIMOC 2015, 557).

Șansa de a avea descoperiri arheologice chiar în centrul orașului, care să ne arate, aidoma unor hublouri în timp, o parte din lumea pierdută a beilor otomani, ar fi putut fi fructificată mai bine. Odată descoperite, și nu îndeajuns deslușite, urmele băilor turcești din Piața Libertății au fost acoperite la loc și marcate stângaci în pardoseală. Într-o piață care și-a pierdut orice pavază verde împotriva caniculei specifice pusteii bănățene, nimeni nu vrea să caute în pardoseală și să înțeleagă ce înseamnă cele câteva dungi roșii care întrerup cercurile concentrice ale Pieței Libertății. Numai după o observare atentă se poate desluși o plăcuță metalică în caldarâm care să-i explice trecătorului ce reprezintă cele câteva dungi pierdute care, chipurile, urmăresc conturul vechilor băi turcești.

În Piața Sf. Gheorghe, unde se afla Moscheea Padișahului Biruitor, edificiul religios cel mai impozant al orașului, s-au păstrat câteva urme. O plăcuță încearcă să deslușească originea lor. Lucrul este mai greu de realizat decât pare, mai ales că nici specialiștii nu au deslușit cât și ce se mai păstrează din marea moschee. Știm că otomanii obișnuiau să utilizeze bisericile pe post de moschei, adaptându-le sumar la cutumele cultului musulman. Aici se pare că au utilizat material dintr-o construcție mai veche, gotică, spun arheologii. Această moschee a fost așadar construită/adaptată în epoca de glorie a Imperiului Otoman. Să nu uităm totuși că ne aflăm în perioada lui Suleyman Magnificul, când Mimar SINAN era practic arhitectul șef al imperiului, într-o perioadă când se fonda clasicismul otoman în arhitectură. Mai există multe întrebări la care aceste urme arheologice ne-ar putea răspunde. Este greu de înțeles de ce aici s-au păstrat urmele descoperite și în Piața Libertății nu, mai ales că în Piața Libertății descoperirile erau mai ample și inteligibile.

În Piața Țarcului sau pe strada Vasile Alecsandri este folosit același tip de limbaj stilistic pentru a ne revela orașul pierdut. Un marcaj în pardoseală, câteva panouri explicative sunt unicii martori ai trecutului. Lumea lui Evliya CELEBI pare iremediabil pierdută.

Orașul viitorului

■ Când în 2014 piețele din centrul orașului erau transformate în șantiere arheologice, părea evident pentru orice timișorean că scoaterea acestor ruine la lumină ar fi un soi de împăcare a spiritului bănățean pro-occidental cu „barbarii” otomani din filmele propagandiste comuniste. Lumea otomană și cea austriacă părea că vor fi împăcate printr-un gest rafinat de reabilitare urbană, o șansă istorică ce vine o dată la 300

■ Foto 7. Povestea descoperirilor arheologice din Piața Țarcului

■ Photo 7. The story of the archaeological finds in Țarcului Square

and drainage system, as well as traces of portions of the wood-paved streets that bordered this sector of buildings (MICLE, BALACI CRÎNGUȘ & TIMOC 2015, 557). The excavations revealed the traces of the classical layout of an Ottoman *hammam* from the 16th-17th century, identifying 12 rooms. The centre of the composition is an octagonal space, probably covered with a dome. The whole layout is brutally cut off by a subsequent pipeline; this and other similar utilitarian interventions impeded the research and the archaeological material. The traces discovered show us the three main sections of such an edifice: *soyunmalik* (cold room), *iliklic* (transitional space), *sicalik* (hot steam room) to which a furnace, *kulhan* was added, usually operated from outside. In the context of Timișoara, a town built predominantly of timber and earth, masonry buildings, such as this bath, have a very important role. The main socialising space, *soyunmalik*, occupied the centre of the composition, where politics and business were discussed, followed by tea and snacks. Without insisting too much on the archaeological excavations detailed in the article quoted here (MICLE, BALACI CRÎNGUȘ & TIMOC 2015, 569), the colossal importance of this discovery has to be emphasised, especially in the context in which this phase of our history is still a “white page in the past of

the city” (MICLE, BALACI CRÎNGUȘ & TIMOC 2015, 557).

The chance to have archaeological finds right in the centre of the city, which would show us, like some windows in time, a part of the lost world of Ottoman Beys, could have been better seized. Once discovered, and not sufficiently clarified, the traces of the Turkish baths in Libertății Square were covered over again and signalled clumsily in the pavement. In a square that has lost all its green shield against the heat waves that are specific to the Banat Plain, nobody wants to look for and understand the few red stripes drawn on the pavement that interrupt the concentric circles of Libertății Square. We can discover a metal plaque in the cobblestone pavement only after a careful observation, which tries to explain to passers-by what the few missed stripes represent, that they apparently follow the outline of the old Turkish baths.

Some traces were preserved in Sf. Gheorghe Square, where the Grand Mosque of Suleiman, the most imposing religious building of the town was located. A plaque tries to clarify their origin. This is harder to accomplish than it seems, especially since specialists have not been able to figure out how much and what remained from the grand mosque. We know that the Ottomans used to use the churches as mosques, adapting them to the customs of the Muslim cult. Here they seem to have used the material from an older building, a Gothic one, according to archaeologists. This mosque was thus built/adapted in the glory days of the Ottoman Empire. Let us not forget, however, that we are in the time of Suleiman the Magnificent when Mimar SINAN was practically the chief architect of the empire, at a time when the classical period of Ottoman architecture was founded. There are still many questions that these archaeological finds could answer. It is hard to understand why the discovered traces have been preserved here and not in Libertății Square, especially as in Libertății Square the finds were greater and more comprehensible.

The same type of stylistic language is used in Țarcului Square or Vasile Alecsandri Street to reveal the lost town. A marking in the pavement, some explanatory panels are the only witnesses of the past. Evliya CELEBI's world seems irretrievably lost.

The city of the future

■ When in 2014 the squares in the city centre were transformed into archaeological sites, it seemed obvious to all the residents of Timișoara that bringing these ruins to light would be a reconciliation of the pro-western Banat spirit with the Ottoman “barbarians” from the communist propaganda films. The Ottoman and Austrian worlds seemed to be reconciled through a refined gesture of urban rehabilitation, a historical chance that appears

■ Foto 8. Marcarea în pardoseală a locului unde s-au găsit urmele prezumtivei moscheii Ali Bei
 ■ Photo 8. A marking in the pavement where the possible traces of Ali Bey's mosque were found

de ani. Trei ani mai târziu, putem afirma, cel mult, că s-a făcut un compromis. Lumea otomană a fost îngropată la loc, lăsată unor generații mai vrednice s-o scoată la lumină. Niște timizi martori în pardoseală marchează sumar descoperirile arheologice, care sunt absolut remarcabile, cu atât mai mult cu cât această parte din istoria noastră este foarte puțin studiată. Un oraș care va deveni Capitala Europeană a Culturii în 2021, printr-un slogan care face referință la lumină,⁴ a hotărât să oculteze o parte esențială din trecutul său.

Întrebarea care se pune este de ce s-a luat această decizie, în ciuda faptului că se afirmase în repetate rânduri (STRUGARIU 2015) că ruinele din Piața Libertății vor fi scoase la lumină și restaurate. În momentul luării acestei decizii, numeroși oameni de cultură și arheologi au făcut un lanț uman în jurul ruinelor tocmai pentru a împiedica acest proces. Arheologul Florin DRAȘOVEANU a declarat cu această ocazie într-unul dintre ziarurile locale: „Această soluție a îngropării băilor nu înseamnă conservarea lor. Este o idee falsă. Soluția acoperirii înseamnă că le acoperim și procesul de degradare continuă. Deci faptul că după 20, 30, 50 de ani vor putea fi descoperite și puse în valoare este o minciună sfruntată. Peste 20, 30, 50 de ani aceste vestigii nu vor mai exista, se vor distruge. Ceea ce dorim noi este ca aceste vestigii să fie în primul rând conservate” (STRUGARIU 2015). Sortite întunericului, într-un oraș care se vrea al luminii, ruinele vechilor băi își vor continua somnul pentru cine știe câte alte generații, până când vom învăța să acceptăm și să respectăm trecutul.

Vitregit de vechile sale ruine, spațiul public a fost mobilat, în schimb, cu artă modernă. La fel de stinghere, raportat la scara mare a pieței, ca și plăcuța care marchează locul „îngropăciunii” ruinelor otomane, statuile sunt lipsite de orice explicație, cum ar fi, să spunem, numele sculptorului.

Sculptura băiatului cu telefon, realizată de sculptorul Bogdan RAȚĂ, pare stingheră într-o piață defrișată de vegetație, topită de razele soarelui de vară din pusta Banatului. Verile toride de la Timișoara nu iartă greșelile celor care modelează spațiul urban. Caldărâmul încins ucide orice intenție de a admira sculptura de metal a băiatului cu telefon. Acesta, parcă emblematic, întoarce spatele ruinelor îngropate ale vechiului oraș otoman.

⁴ „Shine your light – Light up your city!” – sloganul candidaturii pentru Capitala Europeană a Culturii 2021.

■ Foto 9. „De-a telefonul”, sculptor Bogdan RAȚĂ, Piața Libertății
■ Photo9. “On the phone”, sculptor Bogdan RAȚĂ, Libertății Square

În loc de concluzii...

■ În prag de a deveni capitala culturală a occidentului, auto-proclamându-se un oraș al luminii, Timișoara a ratat șansa istorică de a-și descoperi trecutul, pitind în întuneric orașul oriental de sub epiderma sa contemporană. Spațiile urbane reabilite par un compromis îndoielnic între istorie și contemporaneitate.

Aceste reabilitări lasă senzația unei oportunități ratate, ca și cum spiritul avangardist propovăduit în strategiile locale ar fi fost înecat în tirania euro-ului pe metru pătrat. Deși sloganul candidaturii ne îndeamnă la autoiluminare și simț civic, deciziile din spațiul urban par strict comerciale. Noul PUG și strategiile recente de urbanism nu sesizează nici ele timpul istoric pe care-l trăiește orașul.

Timișoara nu mai este cetatea din mlaștină, aflată la margine de imperii, ci un pol de creștere, un bulb de lumină, ca să fim în același registru cu sloganul capitalei culturale, într-o rețea mai amplă, trans-națională, a orașelor europene. Diferența între Timișoara demolată și reconstruită de acum 300 de ani, fără niciun fel de preocupare pentru etapele anterioare sau voința cetățenilor săi, și Timișoara actuală este una fundamentală. Din păcate, edilii săi nu înțeleg întotdeauna acest moment istoric și continuă să modeleze spațiile urbane cu aceeași măsură îngustă a amânării și îngropării dilemelor sub preș.

Bibliografie/Bibliography

- CELEBI, Evliya. 1976. Seyahatname. In Călători străini despre Țările Române, vol. VI, eds. Maria Matilda ALEXANDRESCU-DERSCA

once every 300 years. Three years later we can say that a compromise has been made at most. The Ottoman world was buried once again, left to generations more worthy to bring it to light. Some timid traces in the pavement signal the archaeological discoveries, which are absolutely remarkable, all the more so since this part of our history is hardly explored. A city that will become the European Capital of Culture in 2021, with a slogan referring to light,⁴ decided to conceal an essential part of its past.

The question is why this decision was made, despite the fact that it had been repeatedly stated (STRUGARIU 2015) that the ruins in Libertății Square would be brought to light and conserved. At the time this decision was made many people of culture and archaeologists formed a human chain around the ruins to hinder this process. Archaeologist Florin DRAȘOVEANU declared on this occasion in one of the local newspapers: “This solution of burying the baths does not mean preserving them. It is a false idea. This solution of covering them means that we cover them and the process of their degradation continues. So the fact

⁴ „Shine your light – Light up your city!” – the slogan of the city candidacy for the title of European Capital of Culture in 2021.

that they can be discovered after 20, 30, 50 years and will be presented is a blatant lie. These vestiges will no longer exist, they will be destroyed in 20, 30, 50 years. The preservation of these vestiges is what we primarily want" (STRUGARIU 2015). Doomed to darkness in a city that wants light, the ruins of the old baths will continue to sleep for who knows how many other generations until we learn to accept and respect the past.

Deprived of its old ruins, the public space was furnished, instead, with modern art. On the large scale of the square these statues, devoid of any explanation, such as, say, the name of the sculptor, are just as clumsily placed as the plaque marking the "burial" place of the Ottoman ruins.

The sculpture of the boy with a phone made by the sculptor Bogdan RAȚĂ seems lonely in a square with no vegetation, melted by the rays of the summer sun from the Banat Plain. The torrid summers in Timișoara do not forgive the mistakes made by the urban planners. The hot cobblestone pavement kills any intent to admire the metal sculpture of the boy with phone. He turns, almost emblematically, his back to the buried ruins of the old Ottoman town.

Instead of conclusions...

■ On the threshold of becoming the cultural capital of the west, proclaiming itself a city of light, Timișoara missed the historic chance to discover its past, leaving the oriental town in the darkness under its contemporary layers. The rehabilitated urban spaces appear to be a doubtful compromise between history and contemporaneity.

These conservation works leave the feeling of a missed opportunity, as if the avant-garde spirit preached in local strategies was drowned in the tyranny of the euro per square metre. Although the slogan of candidacy urges us to self-enlightenment and civic sense, the decisions in the urban space seem strictly commercial. The new General Urban Plan (PUG) and the recent urban planning strategies do not even notice the historical time the city is experiencing.

Timișoara is no longer the fortress in the swamp, located at the edge of empires, but a growth pole, a light bulb, to remain in the same register as the slogan of the capital of culture, in a wider, transnational network of European cities. The difference between the town of Timișoara demolished and rebuilt 300 years ago without any concern for the previous stages or the will of its citizens, and the current Timișoara is a fundamental one. Unfortunately, its elders do not always understand this historic moment and continue to shape urban spaces with the same narrow measure of postponing and sweeping dilemmas under the mat.

BULGARU & Mustafa Ali MEHMET, 311-753. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

- EHRLER, J. Jakob. 2006. *Banatul de la origini până acum (1774)*. Timișoara: Editura de Vest.
- FENEȘAN, Cristina. 2006. *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*. Timișoara: Editura de Vest.
- FENEȘAN, Cristina. 2014. *Vilayetul Timișoara 1552-1716*. Timișoara: Ariergarda.
- ĞELALZADE, Mustafa. 1966. Tabakat Al-Memalik Ve Daradjat Al-Mesalik. In *Cronici turcești privind țările române. Extrase. Vol. I. Sec. XV – mijlocul sec. XVII*, eds. Mihail GUBOGLU & Mustafa Ali MEHMET, 257-286. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- GRISELINI, Francesco. 2006. Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei. Timișoara: Editura de Vest.
- GUBOGLU, Mihail. 1968. Le voyage d' Evliya Celebi Efendi dans le Banat. *Studia et acta Orientalia* [București] VII: 35-75.
- HAȚEGAN, Ioan. 2005. *Cronologia Banatului II/2. Vilayetul de Timișoara. Repere cronologice. Selecție de texte și date*. Timișoara: Academia Română Filiala Timișoara, Institutul de cercetări socio-umane "Titu Maiorescu" – Editura Banatul – Editura Artpress.
- HAȚEGAN, Ioan. 2006. *Prin Timișoara de odinioară. I. De la începuturi până la 1716*. Timișoara: Academia Română Filiala Timișoara, Institutul de cercetări socio-umane "Titu Maiorescu" – Editura Banatul.
- HAȚEGAN, Ioan. 2008. *Timișoara în Evul Mediu*. Timișoara: Editura Banatul.
- ILIEȘIU Nicolae. 2012. *Timișoara monografie istorică*. Timișoara: Editura Planetarium.
- KOSTOF, Spiro. 1995. *A History of Architecture, Settings and Rituals*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- MICLE, Dorel, Mariana BALACI CRÎNGUȘ & Călin TIMOC. 2015. Băile turcești din Pța Libertății, Timișoara. Un monument arheologic inedit în contextul reabilitării centrului istoric al orașului. In *Arheovest III, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 28 noiembrie 2015*, eds. Sorin FORȚIU & Andrei STAVILĂ, 555-591. Szeged: JATEPress Kiadó.
- OPRIȘ, Mihai. 1987. *Timișoara. Mică monografie urbanistică*. București: Editura Tehnică.
- OPRIȘ, Mihai. 2007. *Timișoara. Monografie urbanistică. Volumul I. Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timișoarei*. Timișoara: Editura Brumar.
- OPRIȘ, Mihai & Mihai BOTESCU. 2014. *Arhitectura istorică din Timișoara*. Timișoara: Editura Tempus.
- OTTENDORF, Henrik. 2006. *De la Viena la Timisoara, 1663*. Ed. Ioan HAȚEGAN. Timișoara: Academia Română Filiala Timișoara, Institutul de cercetări socio-umane "Titu Maiorescu" – Editura Banatul – Editura Artpress.
- SĂCARĂ, Nicolae & Florin BAN. 2002. Considerații administrativ-fiscale cu privire la perioada ocupației otomane în Banat (1552-1716). In *Vilayetul Timișoarei (450 de ani de la întemeierea Pașalâcului) 1552-2002*, ed. Centrul de Studii de Istorie și Arheologie de pe lângă Universitatea de Vest Timișoara, 93-115. Timișoara: Editura Mirton.
- STRUGARIU, Alina. 2015. Lanț uman în jurul băilor turcești din Piața Libertății. Cum ar putea fi blocată îngroparea vestigiilor? *Timiș Online*, 10 septembrie. <http://www.tion.ro/lant-uman-in-jurul-bailor-turcesti-din-piata-libertatii-cum-ar-putea-fi-blocata-ingroparea-vestigiilor/1571072> (accesat în 10 august 2017).

■ Smaranda Maria BICA¹

Pietonizarea spațiilor publice din cartierul Cetate din Timișoara

■ **Rezumat:** Spațiul public urban a evoluat de-a lungul timpului atât din punct de vedere formal, cât și din punct de vedere funcțional. Spațiile urbane ale Timișoarei, re proiectate în secolul al XVIII-lea ca piețe de reprezentare, au urmat tendințele fiecărei epoci. Astfel, la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea, au apărut inițiative pentru revigorarea vieții urbane prin acțiuni de pietonizare a unor piețe și străzi din cartierul central, Cetate. Tendința s-a menținut până în ultimii ani, urmărind creșterea atractivității centrului pentru pietoni. Articolul prezintă un punct de vedere critic referitor la calitatea spațiilor urbane pietonizate, bazat atât pe observații proprii, cât și pe rezultatele unui sondaj de opinie realizat pe internet, concentrându-se asupra amenajării celei mai recente și controversate: cea a Pieței Libertății.

■ **Cuvinte cheie:** spațiu public, evoluție, atractivitate, evenimente comunitare

Introducere: rolul și importanța spațiilor publice urbane

■ Spațiul public urban a cunoscut, în decursul timpului, forme, funcțiuni și grade de importanță diferite în contextul vieții comunităților. Deși Antichitatea ne-a lăsat urme ale unor spații publice remarcabile, este de interes astăzi a considera formele urbane ce se păstrează până în contemporaneitate, adică cele din Evul Mediu încoace. Indiferent de momentul în care a apărut în cadrul țesutului urban, un spațiu public atractiv va oferi oportunități pentru activități comune, pentru participarea la acțiuni publice. Ca locuri de întâlnire, străzile, piețele, cheiurile, spațiile verzi etc. pot deveni spații de socializare, recreere și delectare, atât prin animația pe care o conferă simpla prezență a multor persoane în cadrul lor, cât și prin oferta de evenimente, fie ele culturale, ludice, sportive sau de altă natură. Stephen CARR spune că „pe măsură ce [evenimentele] se repetă, spațiile publice devin vehicule ce aduc semnificații comunitare pozitive”.

Camillo SITTE, în atât de fascinanta sa lucrare *Arta construirii orașelor*¹, consideră că estetica și varietatea spațiilor urbane „vechi” sunt calitățile ce le conferă acestora atractivitate: „Aceste neregularități aproape tipice ale piețelor vechi se explică prin evoluția lor în decursul secolelor”. Prin comparație, „se acordă astăzi [sfârșitul secolului al XIX-lea – nota autorului] o importanță specială aliniamentelor interminabile și riguros rectilinii și, de asemenea, piețelor de o regularitate impecabilă. De fapt, aceste lucruri duc la monotonie”; „căutarea simetriei a devenit astăzi o boală la modă” (SITTE 1992, 45, 48).

Creating Pedestrian Public Spaces in the Cetate District of Timișoara

■ **Abstract:** Urban public space has developed over time in terms of shape as well as regarding its function. The urban spaces of Timișoara, redesigned in the 18th century as representative squares, followed the trends of each era. Thus, at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, initiatives were launched aiming at the revitalisation of urban life by transforming certain squares and streets of the central, Cetate [Fortress – transl. note] District into pedestrian areas. This trend was pursued until recent years, with the aim to enhance the attractiveness of the centre for pedestrians. This article displays a critical point of view regarding the quality of these pedestrian urban spaces, based on the author's own observations as well as on the results of an online survey about the most recent and controversial developments: those in Libertății Square.

■ **Keywords:** public space, development, attractiveness, community events

Introduction: the role and importance of urban public spaces

■ Over time, the urban public space saw various shapes, functions, and levels of significance in connection with the life of the communities. Although Antiquity left us traces of remarkable public spaces, what is of great interest today is to consider those urban patterns that have been preserved until our ages, that is those developed starting from the Middle Ages until today. Irrelevant of the moment when an attractive public space was included in the urban fabric, it provides opportunities for common activities and for participation in public actions. As they are meeting points, the streets, squares, embankments, green areas, etc. can become spaces for socialising, recreation, and enjoyment, due to the enlivenment given simply by the presence of many people, as well as due to the offer of cultural, playing, sporting, or other types of events. According to Stephen CARR, “As these experiences are repeated, public spaces

¹ Arhitect, dr., profesor universitar la Universitatea Politehnica din Timișoara, România.

¹ Architect, PhD, university professor at the Politehnica University of Timișoara, Romania.

become vessels to carry positive communal meanings.” (CARR et al. 1992, 344).”

In his fascinating work entitled *The Art of Building Cities*, Camillo SITTE considers that aesthetics and the variety of “old” urban spaces are the qualities which grant them attractiveness: “These almost typical irregularities of ancient plazas are due to their evolution throughout centuries.” By contrast, “nowadays [at the end of the 19th century – author’s note] a special importance is given to interminable alignments and rigorous lines, and to squares of an unimpaired regularity. In fact these things result in monotony”; or “today the search for symmetry became a fashionable disease” (SITTE 1992, 45, 48).

Not only were mediaeval squares charming through the naturalness of their answers to the constraints arising during time, and not only were they of an extraordinary morphological variety, but they were and still are animated, hosting throughout centuries events of special significance for the respective communities. Although the Renaissance era introduced strict rules regarding design and symmetry, it still preserved its authenticity and variety of solutions. It was the Baroque era that conceived symmetry and structure along axes as an incontestable necessity. The Baroque square is no longer a space accommodating urban life, but a representational space dimensioned accordingly or a “recoil” needed to confer due significance to certain remarkable buildings or ensembles. It is not that life is drained out of these squares, but liveliness is not its essential feature any more. The urban spaces that still exist today in the historic centre of Timișoara were designed during the 18th century as representational squares.

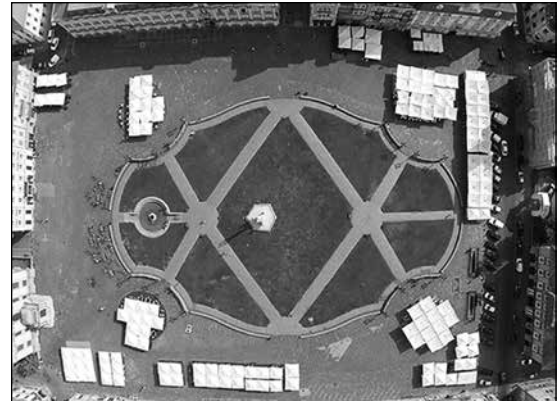
If during the 19th century the public space became “monotonous” in its aspect, and solutions were predictable and strikingly similar in all cities on Earth, in the greatest part of the 20th century Modernism induces the explosion of the urban space. The *Athens Charter* lays the grounds of the International Style, which, as its name indicates, is the same in all parts of the world. The principles of functionalism bend urban spaces to the needs of traffic, in historic and new districts alike. Streets and squares suffer substantial modifications in their aspect and infrastructure in order to meet the needs of the omnipresent vehicles. Local authorities commission traffic studies and search solutions in order to fluidise it, reduce pollution, minimise the effects of the noise; however, no official studies exist regarding the problems of pedestrians, and there are no departments specialised in the public life of the city. The central areas of Timișoara followed the trends of the above mentioned eras: during the 19th century and a great part of the 20th century, representational squares were invaded by new means of transport, as well as subjected and altered according to the needs of the intensifying traffic. The pedestrian

Piețele medievale nu erau numai încântătoare prin naturalețea răspunsului la constrângerile apărute în decursul timpului, nu erau numai de o extraordinară varietate formală, ci au fost și sunt animate, adăpostind de-a lungul secolelor evenimente de o deosebită importanță pentru comunitățile respective. Deși Renașterea a introdus reguli stricte de compunere și simetrie, ea și-a păstrat autenticitatea și varietatea de soluții. Barocul este cel care absolutizează necesitatea simetriei și generarea de axe. Piața barocă nu mai este locul de desfășurare a vieții urbane, ci un spațiu de reprezentare dimensionat ca atare sau un „recol” necesar pentru a da importanța cuvenită unor construcții sau ansambluri remarcabile. Viața nu dispăre din aceste piețe, dar animația nu mai este caracteristica lor esențială. Spațiile urbane ce pot fi văzute astăzi în centrul istoric al Timișoarei au fost proiectate în secolul al XVIII-lea ca piețe de reprezentare.

Dacă în secolul al XIX-lea piața publică devenise „monotonă” ca aspect și soluțiile erau previzibile și izbitor de asemănătoare în orașele lumii, în mare parte a secolului al XX-lea Modernismul face să explodeze spațiul urban. *Carta de la Atena* pune bazele Stilului Internațional care, așa cum o spune numele, este același pe toate meridianele lumii. Principiile funcționalismului, atât în cartiere istorice, cât și în cele noi, subordonează spațiile urbane necesităților traficului. Străzi și piețe suferă modificări majore ca aspect și infrastructură pentru a răspunde nevoilor omniprezentele autovehicule. Administrațiile locale comandă studii de trafic și caută soluții pentru a-l fluidiza, pentru a reduce poluarea, pentru a minimaliza efectele zgomotului produs, dar nu există studii ale oficialităților privind problemele pietonilor și nu există departamente specializate privind viața publică a orașului. Spațiile centrale ale Timișoarei se vor supune tendințelor epocilor amintite: în secolul al XIX-lea și mare parte din secolul al XX-lea, piețele de reprezentare vor fi invadate de noile mijloace de transport și subjugate și alterate de necesitățile traficului în creștere. Pe străzile de doar 10-13 metri lățime, pietonul este exilat pe trotuare laterale strâmte, parțial ocupate de parcaje.

Sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea înregistrează o schimbare de paradigmă. Ideea de spațiu public pentru oameni apare în literatura de specialitate din ce în ce mai des. Kevin LYNCH (2012) vorbește, în 1960, despre felul în care oamenii percep și folosesc spațiul urban. Jane JACOBS (1992), în 1961, opune viața urbană și orașul coerent suburbanizării ce înflorește în jurul marilor orașe americane. Rob KRIER (1979), în 1979, consideră că strada și piața urbană au fost declassate în secolul al XX-lea la cel mai scăzut nivel în ceea ce privește semnificația și simbolismul existent în trecut. Jan GEHL (2001), în 1971, prezintă felul în care spațiul urban este experimentat de oameni, susținând organizarea lui pentru uzul pietonilor și bicicliștilor, în forme ce răspund funcțional și estetic cerințelor și dorințelor acestora. Donald APPLEBYARD, în 1981, pune în directă dependență numărul relațiilor interumane ce apar între locuitorii unor străzi și nivelul traficului de pe acea arteră. El pledează pentru reducerea traficului în zone de locuit în favoarea legăturilor de prietenie și extinderii cercului de cunoștințe (APPLEBYARD 1981).

În acest moment există numeroase exemple de străzi și piețe amenajate prietenos pentru pietoni, bogate în mobilier urban, ușor accesibile, cu trafic redus și limitat ca viteză sau exclusiv complet, spațiu adecvat unor evenimente urbane și atractiv pentru locuitori și vizitatori, iar lucrările teoretizând aceste idei sunt din ce în ce mai numeroase (noțiuni ca *traffic calming*, *shared space*, *mixed use*, *livable streets* etc. apar curent). Spațiul urban al secolului al XXI-lea are o poziție centrală în atenția edililor și profesioniștilor, iar momentele speciale sunt din ce în ce mai des petrecute în piața publică în detrimentul unor spații private. Transformări ale funcționalității spațiilor urbane centrale ale Timișoarei apar încă din anii '80, urmând tendințele de creștere a atractivității lor pentru pietoni.

■ **Foto 1.** Piața Unirii: în 1860 (piață de alimente), la Unirea din 1919 (piața paradei militare), amenajările din anii '70 (scuar verde) și '80 (redesenarea scuarului în stil baroc)

■ **Photo 1.** Unirii Square: in 1860 (food market), during the Union in 1919 (the square of the military parade), the works in the 1970s (green square), and in the 1980s (redesigning the square in Baroque style)

Acțiuni de pietonizare a spațiilor publice centrale din Timișoara

■ Deși atestată documentar încă din secolul al XII-lea, Timișoara nu păstrează nimic din structura urbană medievală, fiind complet reconstruită în secolul al XVIII-lea, după cucerirea austriacă. Noul oraș, edificat după ce au fost elaborate o serie de proiecte (majoritatea realizate pe plan local), este structurat prin intermediul unor rețele ortogonale de străzi, trasee complet diferite de cele aleatorii și sinuoase ale orașului medieval și apoi turcesc. Acest tipar a fost posibil datorită faptului că, fiind „luat prin cucerire, întregul teritoriu al orașului devine proprietatea Erariului (fiscului) care vinde numai dreptul de folosire asupra terenului” (OPRIȘ 1987, 41).

Structura policentrică a Timișoarei se datorează faptului că, în afara cartierului central fortificat (denumit până astăzi Cetate), sunt proiectate alte patru cartiere *extra muros*, adevărate localități subordonate Cetății. În rețeaua ortogonală de străzi a fiecărui cartier a fost inserată câte o piață, marcând o zonă centrală a cartierului. Fiecare cartier avea caracteristici economice și confesionale distincte de care locuitorii erau atașați și mândri (mândrie și asumare care s-au păstrat până în secolul al XX-lea). *Timișoara are deci o mare varietate de spații publice*, amplasate în toate zonele istorice ale orașului, ce au generat obișnuința utilizării acestora de către cetățeni.

Așa cum s-a mai spus, rolul pieței publice în funcționarea unui oraș a variat de-a lungul istoriei. Rol civic de adunare, amplasament pentru târguri, tribună pentru anunțuri sau campanii politice, spațiu pentru parade și spectacole, scenografii cu rol de reprezentare etc. Piețele centrale ale Timișoarei, proiectate în perioada Barocului târziu, au avut la origine în mod preponderent rol de reprezentare. Concludent în acest sens este felul în care a fost modificat din mers proiectul actualei Piețe a Unirii (anterior denumită Hauptplatz și Domplatz). „Inițial, noua piață trebuia să fie dominată doar de

is exiled on the lateral narrow pavements of the only 10-13 metres wide streets, partially occupied by parking cars.

The end of the 20th century and the beginning of the 21st century display a change of paradigm. The concept of public space for the people appears more and more frequently in scholarly literature. In 1960 Kevin LYNCH speaks about the way in which people conceive and use urban space (LYNCH 2012). In 1961 Jane JACOBS opposes urban life and the coherent city with suburbanisation thriving around huge American cities (JACOBS 1992). In 1979 Rob KRIER states that the street and the urban square had been downgraded in the 20th century to the lowest possible level regarding the significance and symbolism they used to have in the past (KRIER 1979). In 1971 Jan GEHL presents the way in which the urban space is perceived by people, promoting its planning for the use of pedestrians and bikers, in ways which meet their needs and desires concerning function and aesthetics (GEHL 2001). In 1981 Donald APPELYARD sets a direct correlation between the number of human interactions occurring between the inhabitants of certain streets and the level of traffic on that axis. He pleads for the reduction of traffic in residential areas in favour of friendship relations and the extension of the circle of acquaintances (APPELYARD 1981).

Nowadays there are many examples for streets and squares which were trans-

formed in order to be pedestrian-friendly, rich in urban furniture, easily accessible, having reduced and limited traffic in terms of allowed speed or not allowing traffic at all, spaces fitted for urban events and attractive for inhabitants and tourists; similarly, works formulating the theories of such ideas are more and more numerous (with frequently recurring terms like *traffic calming, shared space, mixed use, liveable streets*, etc.). The urban space of the 21st century is central to town leaders and professionals, and increasingly more special events are located in the public space, to the detriment of private spaces. Certain transformations in the function of the central urban spaces in Timișoara appear already during the 1980s, following the trend of enhancing attractiveness for pedestrians.

Actions for transforming the central public spaces of Timișoara into pedestrian areas

■ Although documents suggest that Timișoara existed already in the 12th century, the town did not preserve anything from the mediaeval urban structure, as it was entirely rebuilt in the 18th century, following Austrian occupation. The new town, built following the elaboration of a series of designs (most of these were done locally), is structured by a network of orthogonal streets, resulting in entirely different paths than the random and meandering routes of the mediaeval and then Turkish town. This pattern was possible due to the fact that “taken by conquest, the entire territory of the town becomes the property of the Treasury, which sells only the right to the use of the plots” (OPRIȘ 1987, 41).

The polycentric structure of Timișoara is due to the fact that besides the central fortified district (called until today Cetate [Fortress – transl. note]), other four districts were planned *extra muros*, real settlements subordinated to the Cetate District. In each orthogonal network of streets of each district a square was inserted to mark the central zone of that dis-

Palatul Președintelui [...]. Dar, după mutarea Episcopiei Catolice de Cenad din Seghedin la Timișoara, apare și ideea construirii unei catedrale și a unui palat episcopal [...]. Gustul baroc pentru fast impune o piață mai amplă. În final, Piața Unirii ocupă suprafața a două careuri” (OPRIȘ 1987, 46). Imagini de epocă arată în mod concludent felul în care, de-a lungul istoriei, spațiul urban deservea nevoile populației, răspundea intențiilor administrației și se subordona concepțiilor vremii (foto 1).

Acțiunile de pietonizare a unor spații urbane centrale din Timișoara s-au desfășurat în mai multe etape și au început cu peste 30 de ani în urmă. Prin aceste inițiative din centrul istoric, viața urbană a locuitorilor Timișoarei s-a modificat treptat.

Piața Unirii a fost prima dintre piețele Cetății Timișoarei în care circulația vehiculară a fost restricționată, fiind, în această primă etapă, permisă doar pe latura de vest. Proiectul din anii '80 cuprindea refacerea fațadelor clădirilor limitrofe, readucerea profilului pieței la forma convexă originală, realizarea unei suprafețe gazonate, proiectarea mobilierului urban și a corpurilor de iluminat, totul într-un limbaj inspirat din registrul formal baroc, stil al perioadei de construcție a zonei (proiectul a fost realizat de atelierul condus de arhitectul Șerban STURDZA și a fost premiat în 1987 de către Uniunea Arhitecților din România).

Cea de-a doua acțiune de pietonizare s-a realizat în 1988-1989 și a vizat Bulevardul 30 Decembrie (fostul Corso, zonă de promenadă duminicală a locuitorilor de vază ai orașului, actualmente Piața Victoriei) (foto 2). Această inițiativă, prin devierea traseului tramvaiului, a implicat scoaterea acestui mijloc de transport de pe strada Alba Iulia. Această stradă îngustă, dedicată exclusiv pietonilor prin inițiativa amintită, a implicat parțiala pietonizare a Pieței Libertății de la cealaltă extremitate a traseului. Cele două piețe s-au dovedit cadrul perfect de adunare a populației la evenimentele revoluționare din decembrie 1989.

Cea mai recentă și radicală acțiune a fost realizată prin Programul de Reabilitare a Spațiilor Publice din Centrul Istoric al Timișoarei, inițiat în 2013 și finanțat majoritar din fonduri europene. Proiectele au fost elaborate de atelierul arhitecților Șerban STURDZA, Radu MIHĂILESCU și Luminița PASCU. Este vorba de o suprafață comparativ mare (aproximativ 46000 metri pătrați de pavaj pietonal se adaugă suprafețelor deja amenajate anterior, însumând o zonă pietonală de aproximativ 15 hectare) cu 10 străzi ce leagă cele patru piețe centrale (doar un traseu de tramvai și o stradă locală taie această arie) (fig. 1). Lucrările, finalizate în 2015, au creat o varietate de spații ce pot fi cadrul pentru evenimente comunitare. Dar, după aproape doi ani de la încheierea lucrărilor, este momentul pentru reflexii critice și pentru noi inițiative, astfel încât anul 2021, când Timișoara va fi orașul românesc desemnat capitală culturală europeană, spațiile urbane să fie puse în valoare la maximum.

■ Foto 2. Piața Victoriei înainte și după pietonizarea din 1988-89

■ Photo 2. Victoriei Square before and after being transformed into a pedestrian area in 1988-1989

■ **Fig. 1.** Zona pietonală din cartierul Cetate (Reabilitarea spațiilor...)
 ■ **Figure 1.** Pedestrian area in the Cetate District (Reabilitarea spațiilor...)

Reflexii critice

■ Trebuie amintit în primul rând că multe dintre străzile pietonale nu au funcțiuni urbane atractive și au rămas doar spații de trecere. Strada Mărășești, de exemplu este bordată de depozitele Teatrului Național, de parcare și holul Hotelului Timișoara, de spitalul Municipal, de Spitalul Militar, de Sinagoga cartierului, închisă încă din anii '80, în urma împușinării membrilor comunității evreiești etc. Turnarea de covor asfaltic și sărăcia și convenționalul mobilierului urban (bănci și coșuri de gunoi!) afectează imaginea unui spațiu urban central ce se animă doar cu greu, prin evenimente

trict. Each district had its own economic and denominational features, to which the inhabitants were attached to and were proud of (this pride and identification were preserved until the 20th century). Thus, *Timișoara* has a large variety of public spaces, located in all the historic areas of the city, which generated the routine of their use by the inhabitants.

As mentioned before, the role of the public square in the life of a town changed throughout history: civic role as a place for gathering, an area suitable for fairs, a platform for public announcements or political campaigns, a space for parades and shows, staged events with a representational role, etc. The central squares of Timișoara, designed in the late Baroque era, initially had a predominantly representative function. Conclusive in this sense is the way in which the design of the square today called Unirii (previously called Hauptplatz and Domplatz) was modified during its implementation. "Initially the new square should have been dominated only by the Presidential Palace [...]. But, after moving the Roman Catholic Diocese of Cenad from Szeged to Timișoara, the idea of building a cathedral and a bishopric palace arose [...]. The Baroque preference for splendour requires a larger square. Finally, the Unirii Square lays on the surface of two blocks" (OPRIȘ 1987, 46). Period images conclusively show the way in which, throughout history, the urban space served the needs of the population, met the intentions of the local administration, and was subjected to the ideas of that era (Photo 1).

The actions for pedestrianising certain central urban spaces in Timișoara were carried out in several phases, and started around 30 years ago. Through these interventions in the historic centre, the urban

■ **Foto 3.** Lipsa funcțiilor publice atractive: Strada Mărășești (mobilier sărac și amplasat mecanic, pardoseală din covor asfaltic etc.) și Piața Țarcului
 ■ **Photo 3.** The lack of attractive public functions: Mărășești Street (poor furniture placed mechanically, asphalt pavement, etc.) and Țarcului Square

life of Timișoara's inhabitants changed gradually.

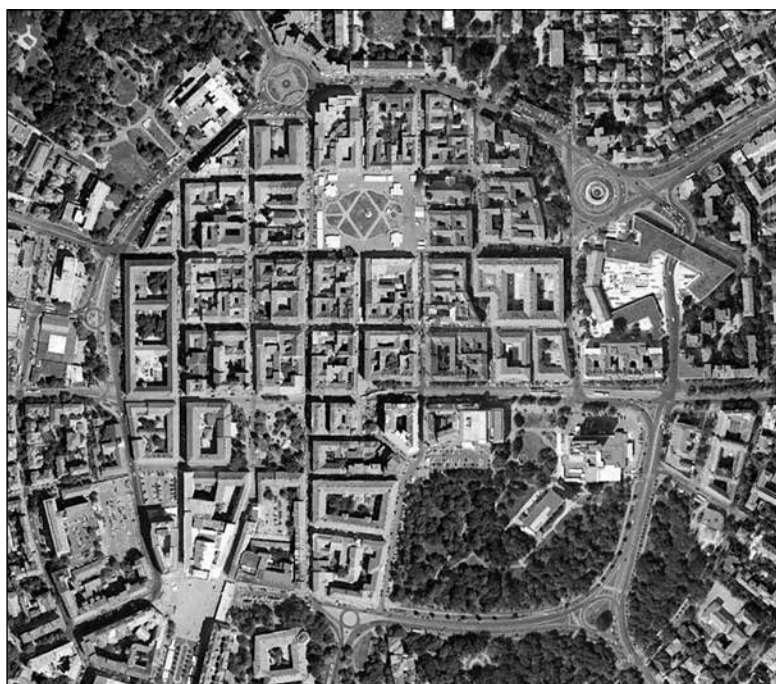
Unirii Square was the first among the squares of the Cetate District where vehicular traffic was restricted, being allowed in the first phase only on the western side. The design from the 1980s included the conservation of all the adjacent buildings' elevations, returning to the square's original convex shape, creating a green area, designing the urban furniture and the street lights, all these in a style inspired by the formal Baroque register, which is the style of the district's construction period (the project was carried out by the studio led by architect Șerban STURDZA and was awarded in 1987 by the Union of Romanian Architects).

The second action for creating pedestrian areas was carried out in 1988-1989 and targeted the 30 Decembrie Boulevard (the former Corso, a Sunday promenade area for the town's inhabitants, today the Victoriei Square) (Photo 2). Since this initiative required the detour of the tram's itinerary, this means of transport had to be eliminated from the Alba Iulia Street. As this narrow street was dedicated exclusively to pedestrians within the mentioned initiative, the partial pedestrianisation of Libertății Square at the other end of the path became also necessary. The two squares proved to be a perfect place where people could gather during the revolutionary events in December 1989.

The most recent and radical action was carried out within the Rehabilitation of the Public Spaces in the Historic Centre of Timișoara Programme launched in 2013 and financed mainly through European Funds. The designs were elaborated by the studios of architects Șerban STURDZA, Radu MIHĂILESCU, and Luminița PASCU. The programme was implemented in a relatively large area (approximately 46000 square metres of pedestrian pavement was added to the surfaces already carried out in a previous phase, thus a total pedestrian zone of approximately 15 hectares resulted), with 10 streets connecting the four central squares (only a tram line and a local street cuts through this area) (Figure 1). After finishing the works in 2015, a variety of spaces were born, which can ensure a proper frame for community events. However, as almost two years have passed since the programme was concluded, the time has come for critical reflection and new initiatives, so that in 2021, when Timișoara will be the Romanian town chosen as the European Capital of Culture, the urban spaces will be used at maximum.

Critical reflections

■ First of all one should mention that many of the existing pedestrian streets do not have attractive urban functions, and have remained only spaces for passing through. For example, Mărășești Street is bordered by the warehouses of the National Theatre, the parking and hallway of

■ **Foto 4.** Curți interioare din Cetatea Timișoarei; puține sunt plăcut amenajate, dar și acestea sunt prea puțin animate
 ■ **Photo 4.** Courtyards inside Timișoarei Fortress; only a few are nicely arranged, and even these are scarcely animated

punctuale. De altfel, nu este singurul spațiu central pietonal lipsit de funcțiuni publice atractive: Piața Țarcului și străzile limitrofe, de exemplu, aflate în zona Tribunalului (Palatul Dicasterial) și a birourilor notariale, este la fel de puțin atractivă pentru pietoni (foto 3).

Chiriile ridicate și lipsa unor politici de atragere a funcțiilor de interes pentru populație afectează și ele popularitatea zonelor centrale. Reprezentanțele bancare și de telefonie mobilă, farmaciile și spațiile capsulate pentru jocuri sunt cel mai bine reprezentate în Piața Victoriei, de exemplu. Cafețele, barurile și alimentația publică, mai ales vara, când ele își deschid terasele, sunt dintre puținele dotări atractive. Ele invadează piețele Victoriei și Unirii și punctual chiar străzile ce le leagă.

Nu în ultimul rând, spații de un deosebit potențial sunt curțile interioare (foto 4). De o mare varietate, relaționate cu portaluri largi de străzi și piețe, curțile interioare pot oferi o ambianță intimă și plăcută. Puține dintre ele sunt amenajate adecvat, funcționalizate și puse în valoare.

Piața Libertății

■ Piața Libertății este cea mai sudică și cea mai veche dintre piețele realizate în secolul al XVIII-lea, orașul fiind reconstruit de la sud la nord. Denumită inițial Paraden Platz, piața a fost delimitată de unele dintre cele mai vechi construcții din Timișoara actuală, reprezentând puterea militară și civilă: Comenduirea Garnizoanei (fostul Generalat), fosta Cancelarie de Război

the Timișoara Hotel, by the Hospital of the Municipality, the Military Hospital, the district's synagogue, closed in the 1980s as a consequence of the decrease of the Jewish community, etc. The surfacing of the road with asphalt, the scantiness and conventionality of the urban furniture (benches and dustbins!) affect the image of a central urban area, which is hardly animated, only through occasional events in certain areas. By the way, this is not the only pedestrian central area lacking attractive public functions: for example Țarcului Square and the neighbouring streets, situated in the area of the Palace of Justice and the notarial offices, is also hardly attractive for pedestrians (Photo 3).

High rents and the lack of policies targeting the introduction of functions which would be of interest for the population affect as well the popularity of the central areas. For example, the branches of different banks and telecommunications companies, pharmacies and spaces destined for games are mostly represented in Victoriei Square. Coffee houses, bars, and public alimentation, especially in the summer, when terraces are also opened, are among the few attractive establish-

■ Foto 5. Piața Libertății la mijlocul și sfârșitul secolului al XIX-lea. Plantarea arborilor și introducerea tramvaiului schimbă semnificativ aspectul pieței

■ Foto 6. Piața Libertății până în 2013 și după 2015

■ Photo 5. Libertății Square in the mid- and late 19th century. The planting of trees and the introduction of the tram line changes the square's aspect significantly

■ Photo 6. Libertății Square until 2013 and after 2015

■ Foto 7. Proiectul pentru Piața Libertății și realizarea sa (cu aliniament de arbori introdus ulterior)

■ Photo 7. The design for Libertății Square and its implementation (with a line of trees planted subsequently)

ments. These invade the Victoriei and Unirii squares, and at certain points even the streets connecting them.

Last but not least, interior courtyards have a special potential (Photo 4). Being of a great variety and communicating with the streets and squares through large portals, the interior courtyards can ensure an intimate and delightful atmosphere. Yet, only a few of these are properly arranged, put into function, and used.

Libertății Square

■ Libertății Square is the most southern and the oldest of the squares created in the 18th century, as the town was reconstructed starting from the south to the north. Initially called Paraden Platz, the square was delimited by some of the oldest buildings of present-day Timișoara, representing military and civic power: the Garrison's Captaincy (former Generalat), the former War Chancellery (today this is the eastern wing of the Old City Hall), the Old City Hall, and the Military Casino. As it can be seen, either originally or today, these buildings did not and do not host attractive functions for the public. This space underwent a series of transformations. Initially a paved square in order to be suitable for military parades, it was transformed substantially in 1868, when it was planted with deciduous trees (Photo 5). The change in the itinerary of the tram in 1988-1989 transformed the square into a green spot where passers-by could relax under the trees. The statues of Virgin Mary and Saint John of Nepomuk were adorned with a water basin. A diagonal walkway ensured the crossing between the Operei and Unirii squares.

The radical transformation executed in 2013-2015 is the most controversial action within the historic centre rehabilitation programme. The reasons are multiple:

(astăzi aripa de est a Primăriei Vechi), Primăria Veche și Cazinoul Militar. După cum se observă, nici la origine, nici actualmente aceste clădiri nu au adăpostit și nu adăpostesc funcțiuni atractive pentru public. Acest spațiu a suferit numeroase transformări. La origine o piață minerală, cum era potrivit a fi pentru paradele militare, ea este transformată semnificativ în 1868, când este plantată cu arbori foioși (foto 5). Schimbarea traseului tramvaiului în 1988-89 a transformat piața într-un scuar de relaxare la umbra arborilor. Statuia Sfintei Maria și Sfântului Ioan Nepomuk era agrementată cu bazin de apă. Un pietonal diagonal asigura circulația de tranzit dintre piețele Operei și Unirii.

Transformarea radicală suferită în 2013-2015 este cea mai controversată amenajare dintre cele inițiate pentru reabilitarea centrului istoric. Motivele sunt multiple:

- Pe de o parte, pentru că modificările radicale au condus în mod inerent la comparația dintre situația anterioară și cea prezentă (foto 6).
- Pe de altă parte, pentru că nu s-a respectat proiectul inițial, care fusese foarte mediatizat. În locul îmbogățirii fondului vegetal, s-a recurs la o brutală defrișare, doar trei arbori (doi stejari plantați în 1923 de Regele Ferdinand și Regina Maria și un platan) au scăpat măcelului. În fața protestelor publicului și presei, au fost introduse două aliniamente de arbori cu siluete minore și care nu se armonizează cu desenul pavajului (foto 7).
- Nu în ultimul rând, pentru că intenția primăriei de a crea un spațiu destinat evenimentelor publice nu s-a materializat. La inaugurare, primarul Timișoarei Nicolae ROBU spunea: „Un oraș ca Timișoara are nevoie de pulsație cultural-artistică în aer liber și asta trebuie să se întâmple în piețe. Un număr de copaci vor fi, atât cât se potrivește să fie, fără a denatura și perturba scopurile pe care le urmărim cu Piața Libertății. Acolo vor fi în fiecare zi reprezentații muzicale [...], vor fi caricaturiști, pictori și așa mai departe. Asta trebuie să se întâmple într-o piață. Nu trebuie să fie o piață moartă din punct de vedere al activităților” (STRUGARIU 2015). Dar astfel de activități nu sunt zilnice sau periodice, ci accidentale.
- În timpul lucrărilor de reabilitare s-au găsit ruinele băii turcești din centrul orașului medieval. La momentul respectiv, *Opinia Timișoarei* scria: „Timișorenii se vor putea mândri în curând cu un nou obiectiv turistic. Piața Libertății se va transforma pentru ca vizitatorii să poată admira ruinele băilor turcești [...]. Pe o suprafață de aproape 300 de metri pătrați, pardoseala băii turcești va fi scufundată la circa 50 de centi-

■ Foto 8. Desenul de pardoseală al băii turcești
 ■ Photo 8. The floor drawing depicting the Turkish bath

metri adâncime față de nivelul pavajului, pentru ca un fragment din ziduri să poată rămâne descoperit”. Nici acest obiectiv nu a fost atins. Urmele arheologice, atât de prețioase într-un oraș care nu păstrează nimic vizibil dintr-o istorie medievală de secole, au fost acoperite, și un desen în pardoseală cu greu poate fi identificat de turiști ca urme arheologice (foto 8).

- Prezențele statuare raportate la dimensiunile pieței sunt minore: cercurile concentrice centrate pe statuia *Sfintei Maria și Sfântului Ioan Nepomuk* copleșesc monumentul în lipsa unor elemente care să aducă ansamblul la scara monumentului; cea de-a doua prezență statuară, *Băiatul cu telefonul*, este stingheră și perceptibilă doar din imediata apropiere, nefiind susținută de vreo altă prezență (vegetație, altă prezență statuară, element de fundal etc.); urmele fântânii publice descoperite pe sit sunt și ele greu detectabile și din altă familie formală decât statuile (vezi foto 7; *Băiatul cu telefonul* nu se observă).

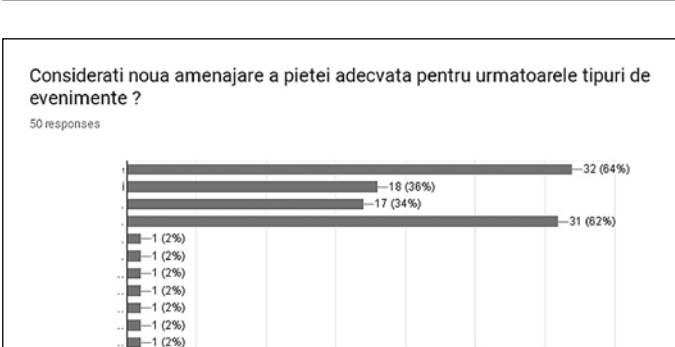
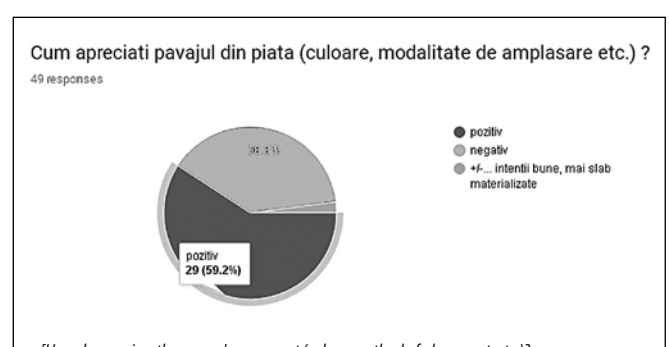
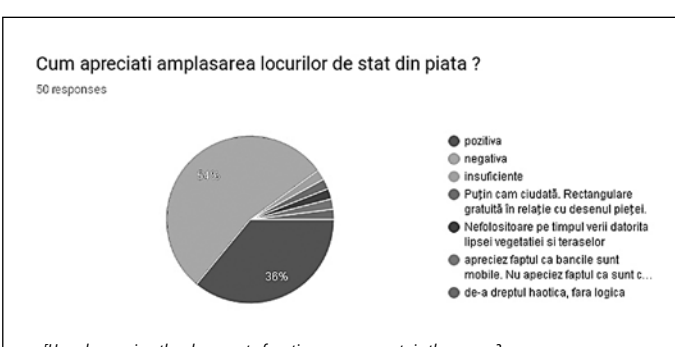
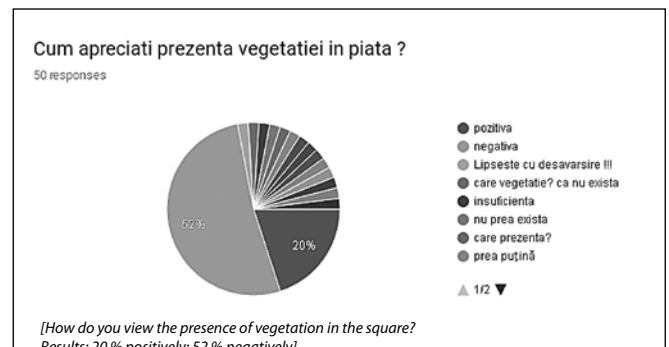
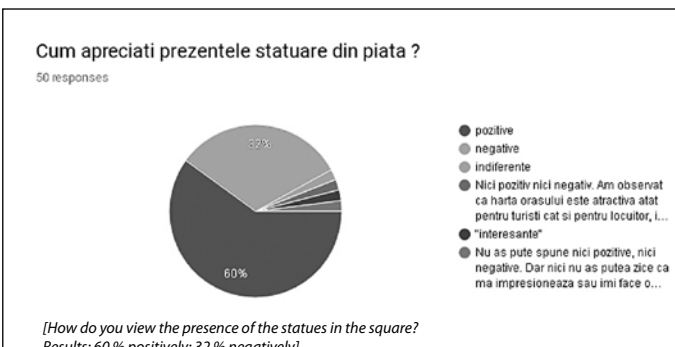
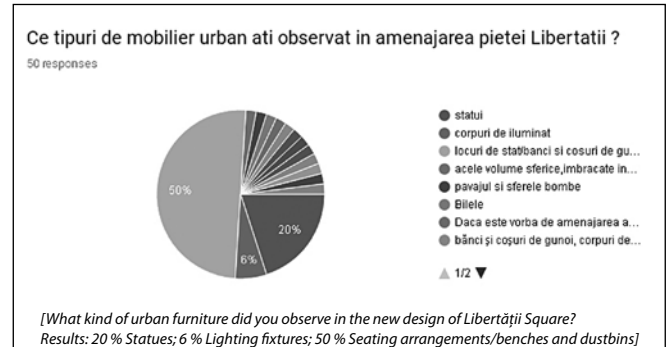
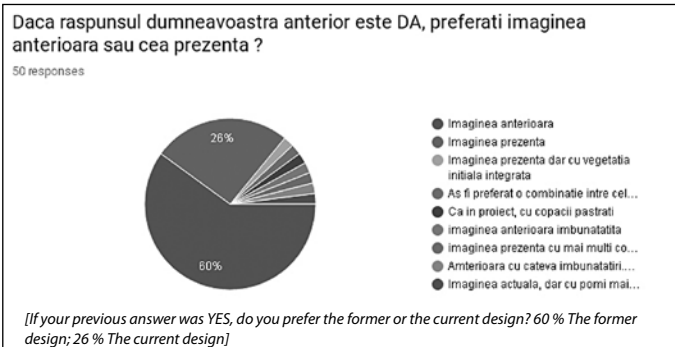
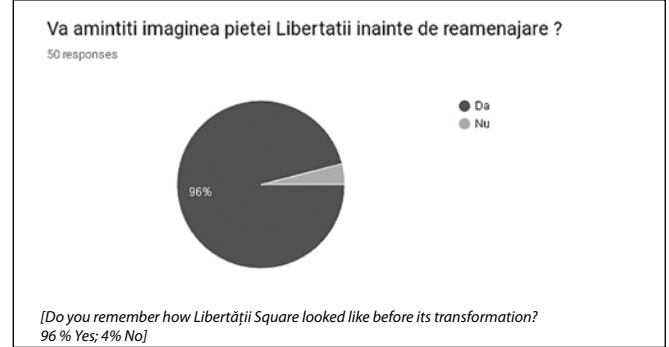
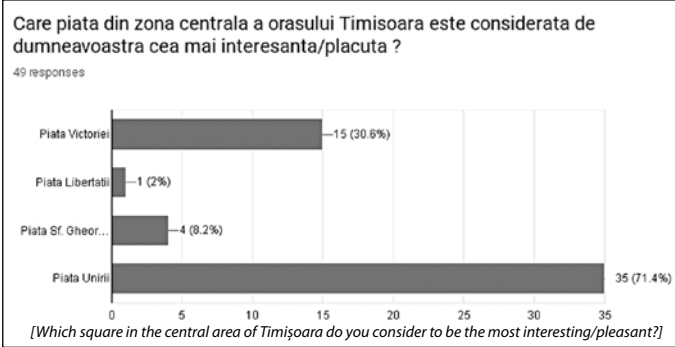
Pentru a detecta percepția populației privind această amenajare, am inițiat un chestionar on-line. Departe de a fi un sondaj concludent, cei 50 de respondenți pot da o idee privind opinia publică. Opiniile exprimate sunt majoritar negative privind noua amenajare. Există și un numitor comun aproape omniprezent: dorința ca prezențe vegetale să agrementeze spațiul, mai ales în zilele toride de vară (fig. 2).

Concluzii

■ Noile amenajări apărute prin pietonizarea treptată a centrului istoric a Timișoarei au fost majoritar bine primite. Din păcate, cele mai vechi amenajări (anii '80) sunt considerate superioare celor recente (2013-2015), mai umane, mai bogate în vegetație, mai plăcute. Piața Libertății este cea mai puțin apreciată. Spicuiesc câteva comentarii din chestionarul on-line:²

- These radical modifications inherently lead to the comparison between the previous and the present situation (Photo 6).
- A further reason is that the initial design, which was intensively promoted in the local media, was not followed. Instead of enriching the stock of plants, a brutal grubbing took place, only tree trees (two oaks planted in 1923 by King Ferdinand and Queen Maria and a plane tree) escaped the butchery. Subsequently to the protests of the public and of the press, two lines of trees of modest shapes were planted, which do not suit the pattern of the pavement (Photo 7).
- Last but not least, the intention of the City Hall to create a space for public events did not come true. With the occasion of the inauguration, the mayor of Timișoara, Nicolae ROBU said: “A town like Timișoara needs a cultural and artistic vibration in open space, and this should occur in squares. There will be a number of trees, as many as appropriate, without altering and perturbing the aims we follow for Libertății Square. There will be each day musical performances [...], caricaturists, painters will be present, and so on. This is what should happen in a square. From the point of view of activities, it ought not to be a dead square” (STRUGARIU 2015). However, such activities are not happening on a daily or periodical basis, but accidentally.
- During the rehabilitation works, the ruins of a Turkish bath in the centre of the medieval town were found. At that moment the online news site, *Opinia Timișoarei* wrote: “The inhabitants of Timișoara will be able to rejoice soon over a new touristic site. Libertății Square will be transformed, allowing for visitors to admire the ruins of the Turkish baths [...]. On a surface of almost 300 square metres, the floor of the Turkish bath will be submerged to an approximately 50 centimetres in depth against the level of the pavement, in order to let uncovered a fragment of the walls”. Yet, this objective was not carried out either. The archaeological remains, so precious in a town which does not preserve anything visible from a centuries-long mediaeval history, were covered, while a drawing on the pavement can hardly be identified by tourists as archaeological remains (Photo 8).
- The presence of statues, when comparing them with the dimensions of the square, is minor: the concentric circles around the statue of *Virgin Mary and Saint John of Nepomuk* overwhelm the monument in lack of certain elements which would highlight the ensemble as such; the other statue, *Boy with a phone* is solitary and perceivable only at close range, for not being supported by

² Aflat la: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScARso2Yo6_VSQDF_u8QDon3D-BIfyJba_kOBhWuZ2W-eyy6A/viewform#responses.

■ Fig. 2. Procente semnificative: concerte, workshop-uri, manifestări politice, expoziții în aer liber
■ Figure 2. Meaningful percentages: concerts, workshops, political events, open air exhibitions

„Trebuie să se respecte proiectul care propunea suplimentarea cu zeci de arbori, nu defrișarea aproape totală. Acum e un spațiu care vara (la temperaturi mari) și iarna (pe viscol sau frig) trebuie ocrotit. Cel care a ordonat acest tip de amenajare (ignorând proiectul) ar trebui să fie obligat să stea pe o bancă la soare măcar o jumătate de oră la temperaturi de peste 35 de grade. De asemenea, trebuiau puse în valoare ruinele băii turcești descoperite arheologic, ca în extrem de multe exemple europene sau chiar în România. Asta putea fi o zonă umbrată, interesantă prin vestigiile pe care le conținea, un loc în care să-ți placă să stai sau să-l vizitezi pe îndelete.”

„Da, înainte de amenajare era un spațiu mult mai viu și mai uman. Stăteam și treceam pe acolo cu drag. Acum fug din acel loc din cauza soarelui. Nu te îmbie deloc să stai să admiri piața. E doar un spațiu de trecere, părerea mea.”

„Consider că lipsa vegetației este cel mai deranjant lucru față de vechea amenajare.”

„Copaci, copaci, copaci. Iarbă, iarbă, iarbă.”

Chirii atractive pentru funcțiuni potrivite, animarea curților interioare, îmbogățirea mobilierului urban sunt toate măsuri posibil de implementat. Piața Libertății rămâne o problemă nerezolvabilă dacă nu apar investiții majore.

Bibliografie/Bibliography

- *** Reabilitarea spațiilor publice din centrul istoric al Timișoarei. *Arhitectura*, 12 martie 2013. <http://arhitectura-1906.ro/2013/03/reabilitarea-spatiilor-publice-din-centrul-istoric-al-timisoarei/> (accesat septembrie 2017).
- *** Timișoara va avea un nou obiectiv turistic. *BZT*, 23 februarie 2014. <http://www.bzt.ro/timisoara-va-avea-un-nou-obiectiv-turistic-3646> (accesat septembrie 2017).
- CARR, Stephen, Mark FRANCIS, Leanne G. RIVLING & Andrew M. Stone. 1992. *Public Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- APPELYARD, David. 1981. *Livable streets*, Berkeley: University of California Press.
- GEHL, Jan. 2011. *Viața între clădiri, Utilizarea spațiului public*. București: Igloo Media.
- JACOBS, Jane. 1992. *Death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.
- KRIER, Rob. 1979. *Urban Space*. London: Academy Edition.
- LYNCH, Kevin. 2012. *Imaginea orașului*. București: Editura Registrul urbanistilor din România.
- OPRIS, Mihai. 1987. *Timișoara. Mică monografie urbanistică*. București: Editura Tehnică.
- SITTE, Camillo. 1992. *Arta construirii orașelor. Urbanismul după principiile sale artistice*. București: Editura Tehnică.
- STRUGARIU, A. Cine vrea umbră... să meargă în parc. Piața Libertății n-a fost gândită să fie piață-parc! *Timiș Online*, 25 martie. <http://www.tion.ro/cine-vrea-umbra-sa-mearga-in-parc-piata-libertatii-n-a-fost-gandita-sa-fie-piata-parc/1517770> (accesat iulie 2017).
- STURDZA, Șerban, Mihai ȘULEA, GAGYI Zsófia, Radu MIHĂILESCU, Laurențiu BĂLU, Luminița PASCU & Mihaela RUSULEȚ. 2013. Reabilitarea spațiilor publice din centrul istoric al Timișoarei. *Revista Arhitectura* 1. <http://arhitectura-1906.ro/2013/03/reabilitarea-spatiilor-publice-din-centrul-istoric-al-timisoarei/> (accesat august 2017).

anything else (vegetation, other statues, background, etc.); the remains of the public fountain discovered there are hardly distinguishable as well, and belong to a different formal set than the statues (see Photo 7; the *Boy with a phone* is unnoticeable).

In order to detect the perception of the population regarding this project, I launched an online poll. Far from being a conclusive survey, the findings deduced from the answers of 50 respondents can provide a clue regarding public opinion. Most of the opinions about the new setting are negative, and there is a common denominator present in almost all answers: the wish that plants render the space more agreeable, especially in torrid summer days (Figure 2).

Conclusions

■ The new settings resulted from the pedestrianising of the historic centre of Timișoara were mostly well received. Unfortunately the oldest actions (in the 1980s) are considered superior to the recent ones (2013-2015), regarded to be more human, richer in vegetation, more pleasant. Libertății Square is the least appreciated. I give a selection from the comments to the survey:²

“They should have respected the design which proposed the planting of tens of trees, not the almost complete grubbing. Now we have a space which in summer (when it is really hot) and in winter (in times of a blizzard or when it is cold) has to be avoided. The person who ordered this type of town planning (and ignored the design) should be made to stay on a sunny bench at least for half an hour, at a temperature over 35 degrees Celsius. Likewise, the archaeological findings of the Turkish baths should have been properly displayed, as in extremely many European or even Romanian examples. This could have been a shady area, interesting due to the relics it had, a place where people would have liked to stay or to visit leisurely.”

“Yes, before the works it was a much more vivid and human space. We were happy to spend time there and pass by. Now I am running away from there because of the sun. It does not incite you at all to stay and admire the square. In my opinion, it is only a space to cross through.”

“I think that the lack of vegetation is the most annoying thing as compared to the former set-up.”

“Trees, trees, trees. Grass, grass, grass.”

Attractive rents for appropriate functions, the animation of the interior courtyards, the enriching of the urban furniture, these all are measures possible to implement. Libertății Square remains an unsolved problem as long as major investments are not channelled there.

² Published at https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScARso2Yo6_VSQDF_u8QDon3D-Blyfjba_kOBhWuZ2W-eyy6A/viewform#responses.

■ Andrei CONDOROȘ¹

Urban Space and the Democratisation of Landscape

A CASE STUDY:
LIBERTĂȚII SQUARE IN TIMIȘOARA

■ **Abstract:** *The article aims at debating the transformation of public space as a result of the interaction and faulty processes of negotiation between the administration and the local community. Specifically, the analysis of the recent transformations through the “rehabilitation” of an important square in the Cetate District of Timișoara – Libertății Square, and of all the transformations that the new space went through following this process. Which is the new identity that has been created and influenced by those in charge of the city? And what is the meaning that local people try to offer to an empty space? What can a responsible administration do (what is its role) in such cases and what does the local administration of Timișoara do today? Between objectivity and responsible action for the benefit of community and city alike, and subjectivity/demagogic and obsessive action.*

■ **Keywords:** public space, cultural landscape, democratisation of landscape, community, constitutional law, power relations, planning and administration, urban dimension, heritage

■ This article was completed in its current form while in Timișoara there were registered over 42 degree Celsius in the shade. Shade has currently become a luxury in the squares of Timișoara, and especially in the newly rehabilitated Libertății Square. Here, at pavement level, temperatures easily reach values over 50° Celsius.

More than two years ago, by a common stand taken together with many non-governmental organisations and civic initiative groups from many cities in Romania, the Romanian Landscape Architects Association – AsoP drew the attention of public opinion and state institutions “on actions and/or intentions to destroy, degrade, or decrease some important urban parks and green spaces in the cities.” (Declarația...) In spite of an apparently local character, the phenomenon has been constantly intensifying and has been transformed into a kind of *trend*, into

Spațiul urban și democratizarea peisajului

O ANALIZĂ DE CAZ:
PIAȚA LIBERTĂȚII DIN TIMIȘOARA

■ **Rezumat:** *Articolul își propune să dezbate transformarea spațiului public ca rezultat al interacțiunii și al proceselor defectuoase de negociere dintre administrație și comunitatea locală. Concret, analiza recentei transformări prin „reabilitare” a unei importante piețe din Cartierul Cetate din Timișoara – Piața Libertății – și a tuturor transformărilor pe care noul spațiu le-a cunoscut în urma acestui proces. Care este noua identitate creată și influențată de cei care se ocupă de oraș și care sunt semnificațiile pe care localnicii încearcă să le ofere unui spațiu gol? Ce poate face o administrație responsabilă (care este rolul ei) în asemenea cazuri și ce face administrația Timișoarei astăzi. Între obiectivitate și acțiune responsabilă, în folosul comunității și a orașului, și subiectivitatea/acțiunea demagogică și obsesivă.*

■ **Cuvinte cheie:** spațiu public, peisaj cultural, democratizarea peisajului, comunitate, drept constituțional, relațiile de putere, planificare și administrare, dimensiunea urbană, patrimoniu

■ Articolul de față a fost finalizat în forma actuală pe când, la Timișoara, se înregistrau valori termice de peste 42 de grade Celsius, la umbră. Umbra a devenit actualmente un lux în piețele din Timișoara și, în mod deosebit, în Piața Libertății, proaspăt reabilitată. Aici, la nivelul pavajului, temperatura atinge lesne valori de peste 50° Celsius.

În urmă cu mai bine de doi ani, printr-o poziție comună luată alături de numeroase organizații nonguvernamentale și grupuri de inițiativă civică din mai multe orașe din România, Asociația Peisagiștilor din România – AsoP – trăgea un semnal de alarmă opiniei publice și instituțiilor statului „asupra acțiunilor și/sau intențiilor de distrugere, degradare sau diminuare a unor importante parcuri urbane și spații verzi din orașe.” (Declarația...) În ciuda unui caracter aparent local, fenomenul se amplifică constant, transformându-se într-un soi de *trend*, într-o totală lipsă de viziune urbană și respect față de cetățeni, fapt ce reclama intervenții corectoare la cel mai înalt nivel (Declarația...).

În contextul în care, la scară europeană și nu numai, cetățenii sunt afectați vizibil de schimbările climatice și de procesul de globalizare care contribuie la fragmentare socială, dezechilibru ecologic și, în final, la pierderea identității culturale, la Timișoara, paradoxal, Primăria defrișează abuziv, în 2013, peste 52 de exemplare de arbori, amplasați atât pe străzile lăturalnice,

¹ Landscape engineer, PhD candidate at the Politehnica University of Timișoara, Romania.

¹ Inginer peisagist, doctorand la Universitatea Politehnica din Timișoara, România.

■ Foto 1. Piața Bălcescu, înainte de reamenajare (2013) © Google Maps

■ Photo 1. Bălcescu Square, before redevelopment (2013) © Google Maps

■ Foto 2. Piața Bălcescu, după reamenajare (2014) © eyeinthesky.ro, 2015

■ Photo 2. Bălcescu Square, after redevelopment (2014) © eyeinthesky.ro, 2015

cât și în piață, unii cu valoare ecologică foarte mare (tei, castan porcesc, frasin),² pentru amenajarea geometriei intersecției Pieței Bălcescu – parte a unui ansamblu urban protejat,³ în ciuda protestelor venite din partea societății civile și a asociațiilor profesionale, care și-au exprimat dezacordul, încercând stoparea lucrărilor și găsirea unor soluții alternative. Analizând rezultatele (foto 1-2) se poate lesne observa că operațiunea de defrișare n-a fost motivată de rezolvarea carosabilului, existând spațiu central suficient și acostamente suficient de largi pentru a se menține întreaga vegetație. Astfel, o piață importantă, cu fond construit valoros, cu vegetație matură,

2 Au fost defrișați: 5 frasini maturi (*Fraxinus* sp.), cu vârste de peste 50 de ani, 15 salcâmi maturi (*Robinia* sp.) de pe strada Ciprian Porumbescu, 2 tei maturi (*Tilia* sp.) din fața bisericii catolice și un număr de 30 de exemplare din speciile castan (*Aesculus* sp.), corcoduș ornamental (*Prunus cerasifera* „Pissardii”), tei și frasin tineri aflați în scuarul din centrul Pieței Bălcescu (Scrisoare deschisă...).

3 TM-II-a-B-06109 – Ansamblu urban VIII (secolul al XIX-lea) (Lista Monumentelor Istorice 2015).

a total lack of urban vision and respect towards citizens, claiming corrective interventions at the highest level (Declarația...).

Whereas at European level and beyond citizens are visibly affected by climate change and the process of globalisation contributing to social fragmentation, environmental imbalance, and, eventually, to loss of cultural identity, in Timișoara, paradoxically, the City Hall abusively grubbed in 2013 over 52 trees located both on side streets and in the square, some with very high ecological value (linden, horse chestnut, ash),² in order to configure the geometry of crossroads at Bălcescu Square – part of a protected urban ensemble,³ in spite of protests coming from civil society and the professional associations that expressed their disagreement, respectively tried to stop the works and find some alternative solutions. By analysing the results (Photos 1-2), one can easily notice that the measure of grubbing was not motivated by the desire to find a solution for the road, since there had been enough central space and sufficiently broad hard shoulders in order to preserve the whole vegetation. Thus, an important square with a valuable building stock and with mature vegetation has been transformed into a trivial roundabout, without space for people, compromised as a public space (Declarația...). The clearing was probably a test for what was to follow in Libertății Square. Within the programme entitled *Rehabilitation of the Public Spaces in the Historic Centre of Timișoara*, the same authorities acted upon the abusive removal of the vegetation in Libertății Square (Declarația...). Following this process of transformation, the square lost “90% of its dendrological heritage (82 trees and 37 shrubs, deciduous and resinous, many of the specimens having exceptional landscape value)” (Declarația...), in spite of the fact that the authorised architectural proposal suggested keeping the vegetation almost entirely. The local administration continued to ignore and even to mock those who took a stand against this misuse (of power) (Declarația...).

Back in the days when we were students, we were taught the idea that “the city is a space of the people and [that] any urban planning decision must first of all be related to the needs of the community” (Declarația ...). Landscape is “a key element of individual

2 There have been destroyed: 5 mature ashes (*Fraxinus* sp.) with ages over 50 years, 15 mature black locusts (*Robinia* sp.) on Ciprian Porumbescu Street, 2 mature lindens (*Tilia* sp.) in front of the Catholic church, and a number of 30 young specimens from the species of chestnut (*Aesculus* sp.), purple-leaved plum (*Prunus cerasifera* „Pissardii”), linden, and ash found in the centre of Bălcescu Square (Scrisoare deschisă...).

3 TM-II-a-B-06109 – Urban ensemble VIII (19th century) (Lista Monumentelor Istorice 2015).

4 Tree specimens: fir (*Abies* sp.), maple (*Acer* sp.), birch (*Betula* sp.), ash (*Fraxinus* sp.), spruce (*Picea* sp.), pine (*Pinus* sp.), yew (*Taxus* sp.), linden (*Tilia* sp.), elm (*Ulmus* sp.), etc., and from the specimens of shrubs: juniper (*Juniperus* sp.), bridal-wreaths (*Spirea* sp.), cornel (*Cornus* sp.), etc., with ages up to 80 years, of which an old blue spruce (*Picea pungens* Argentea) specimen of approximately 60 years stands out, with exceptional landscape value (Cadastrul verde..., 19-22).

and social well-being and [...] its protection, management, and planning entail rights and responsibilities for everyone” (Convenția Europeană..., Preamble), landscape meaning “an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors [...]” (Convenția Europeană..., Chapter 1, art. 1, b). The state itself acknowledges “the right of every person to a healthy, well preserved and balanced environment [...]”, it “shall provide the legislative framework for the exercise of such right”, obliging this way local governments to protect and improve the environment (Constituția României, Chater II, art. 35). Not all the time.

Brief history of the square

■ The public space of Timișoara Fortress has a unitary and well-structured character, in terms of its use “over 300 years of existence” (STURDZA et al. 2013, 74), unique in Romania. Parade Square (Parade Platz), Prince Eugen Square (Prinz Eugen Platz, Jenő Herceg tér), or Libertății Square (Freiheitsplatz, Szabadság tér) is one of the oldest squares in Timișoara. The square has emerged “in the third decade of the 18th century, period when the southern half of the fortress was developed” (ROȘIU 1994, 141), where “concerns related to town fortification under military rule prevail” (ROȘIU 1994, 141), “resulting in a space nearly square in shape (103x99 m)” (ROȘIU 1994, 141), sizes justified by military demonstrations and the typical baroque tendency towards spatial expansion (ROȘIU 1994, 141). The square hosts some of the oldest buildings existing in the city (from the 18th century): the Garrison’s Captaincy (former Generalat), the former War Chancellery, the Old City Hall⁵ and Military Casino⁶. Starting from 1971, the central element of the square is the statue of the Virgin Mary and Saint John of Nepomuk⁷ (or statue of the Virgin with “crown of stars”). The square becomes a closed urban space, in its current shape only in 1859, with the completion of the building of the 4th Army Corps Captaincy, erected in place of a much more modest building on the southern side. (Figure 1)

With “the emperor’s decision of April 23, 1892, according to which Timișoara’s status of fortification was lifted” (GĂLVAN 2013, 424), the town was offered the perspective of a much freer development, a “mix of functions specific to the Fortress and the rest of the town” (STURDZA et al. 2013, 76). Dropping the mineral expression [through the dominance of the stone pavement – ed. note], the public space increased its sphere of addressability, defending, naturally, landscaping as well (STURDZA et al. 2013, 76). This is the moment when we can talk about Libertății Square as a *square* in the current meaning of the word, keeping this expres-

s-a transformat într-un sens giratoriu banal, lipsit de locuri pentru oameni, compromis ca spațiu public (Declarația...). Gestul de tăiere a fost probabil un test pentru ceea ce va urma în Piața Libertății. În cadrul proiectului de *Reabilitare a Spațiilor Publice din Centrul Istoric al Municipiului Timișoara*, aceeași administrație a acționat la înlăturarea abuzivă a vegetației din Piața Libertății (Declarația...). Piața va pierde de pe urma acestui proces de schimbare „90% din fondul dendrologic (82 de arbori și 37 de arbuști, foioși și rășinoși, multe dintre exemplare cu valoare peisagistică excepțională)”⁴ (Declarația...), în ciuda soluției de arhitectură autorizate care propunea păstrarea aproape în integralitate a vegetației. Administrația locală a continuat să ignore și chiar să persifleze pe cei care au luat atitudine împotriva acestui abuz (de putere) (Declarația...).

Încă de pe băncile facultății ne era insuflată ideea că „orașul este un spațiu al oamenilor și [că] orice decizie urbanistică trebuie, în primul rând, raportată la nevoile comunității” (Declarația ...). Peisajul este „un element esențial al bunăstării sociale și individuale și [...] protecția, managementul și amenajarea acestuia implică drepturi și responsabilități pentru fiecare” (Convenția Europeană..., Preamble), înțelegând aici prin peisaj acea „parte de teritoriu perceput ca atare de către populație, al cărui caracter este rezultatul acțiunii și interacțiunii factorilor naturali și/sau umani [...]” (Convenția Europeană..., Cap.1, art.1, lit. a). Însuși statul recunoaște „dreptul oricărei persoane la un mediu înconjurător sănătos și echilibrat ecologic [...]”, „asigură cadrul legislativ pentru exercitarea acestui drept”, obligând astfel administrațiile locale să protejeze și să amelioreze mediul înconjurător (Constituția României, Cap II, art. 35). Nu tot timpul.

Scurt istoric al pieței

■ Spațiul public al cetății Timișoarei posedă un caracter unitar și bine structurat, în sensul său de utilizare „de-a lungul a 300 de ani de existență” (STURDZA et al. 2013, 74), unic în România. Piața de Paradă (Parade Platz), Piața Prințul Eugen (Prinz Eugen Platz, Jenő herceg tér) sau Piața Libertății (Freiheitsplatz, Szabadság tér) este una dintre cele mai vechi piețe din Timișoara. Piața prinde contur „în deceniul al treilea al secolului al XVIII-lea, perioadă în care se execută jumătatea sudică a cetății” (ROȘIU 1994, 141), în care „predomină preocupările de fortificare a orașului sub guvernare militară” (ROȘIU 1994, 141), „obținându-se o piață aproape pătrată (103x99m)” (ROȘIU 1994, 141), dimensiuni justificate de desfășurarea demonstrațiilor militare și de tendința de expansiune spațială, tipică barocului (ROȘIU 1994, 141). Piața găzduiește unele dintre cele mai vechi construcții existente în oraș (de secol XVIII): Comenduirea Garnizoanei (fostul Generalat), fosta Cancelarie de Război, Primăria Veche⁵ și Cazinoul Militar⁶. Elementul central al pieței este, începând cu 1971, Statuia Sf. Maria și Sf. Ioan Nepomuk⁷ (sau statuia Sf. Fecioară cu „cunună de stele”). Piața devine un spațiu urban închis, în forma sa actuală, abia în 1859, odată cu finalizarea clădirii Comenduirii Corpului de Armată 4, ridicată în locul unei clădiri mult mai modeste, pe latura sudică. (fig. 1)

4 Exemplare de arbori: brad (*Abies* sp.), arțar (*Acer* sp.), mesteacăn (*Betula* sp.), frasin (*Fraxinus* sp.), molid (*Picea* sp.), pin (*Pinus* sp.), tisă (*Taxus* sp.), tei (*Tilia* sp.), ulm (*Ulmus* sp.) etc., iar dintre exemplarele de arbuști: ienupăr (*Juniperus* sp.), cunună (*Spirea* sp.), corn (*Cornus* sp.) etc., cu vârste de până la 80 de ani, dintre care se remarcă un exemplar de cca. 60 de ani de molid argintiu (*Picea pungens* Argentea), cu o valoare peisagistică excepțională (Cadastrul verde..., 19-22).

5 TM-II-m-A-06142 – Primăria Veche (1731-1734, 1782, refăcut în secolul al XIX-lea) (Lista Monumentelor Istorice 2015).

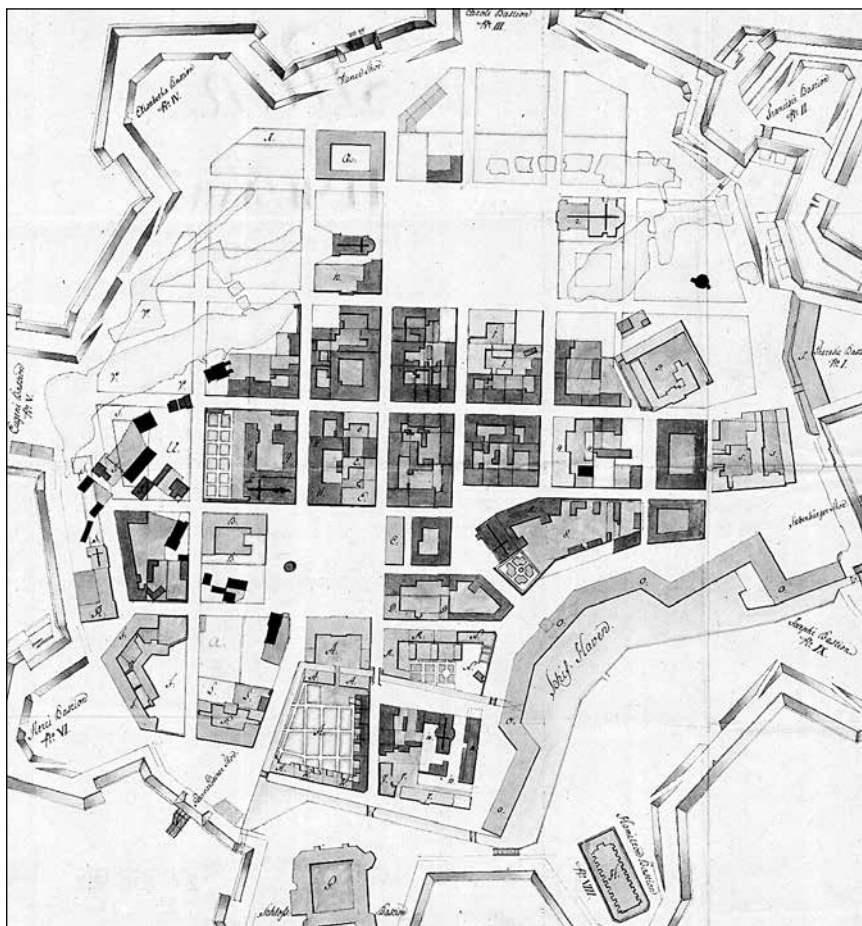
6 TM-II-m-A-06143 – Cazinoul Militar (1788) (Lista Monumentelor Istorice 2015).

7 TM-II-m-A-06309 – Statuia „Sf. Maria” și „Sf. Ioan Nepomuk” (1756) (Lista Monumentelor Istorice 2015).

5 TM-II-m-A-06142 – Old City Hall (1731-1734, 1782, rebuilt in the 19th century) (Lista Monumentelor Istorice 2015).

6 TM-II-m-A-06143 – Military Casino (1788) (Lista Monumentelor Istorice 2015).

7 TM-II-m-A-06309 – Statue of the Virgin Mary and Saint John of Nepomuk (1756) (Lista Monumentelor Istorice 2015).

■ Fig. 1. Fragment din planul cetății Timișoara, v. KEMEF, 1754 (copiat în 1808) (Hărți istorice...)
 ■ Figure 1. Part of the map of Timișoara Fortress, v. KEMEF, 1754 (copied in 1808) (Hărți istorice...)

Odată cu „decizia împăratului din data de 23 aprilie 1892, prin care era ridicat caracterul de fortificație a Timișoarei” (GĂLVAN 2013, 424), orașului i s-a oferit perspectiva unei dezvoltări mult mai libere, unui „amestec de funcțiuni, dintre cele specifice Cetății și restul orașului” (STURDZA et al. 2013, 76). Renunțându-se la expresia minerală, spațiul public și-a mărit sfera de adresabilitate, apărând, în mod firesc, și amenajările peisagistice (STURDZA et al. 2013, 76). Este momentul când putem vorbi despre Piața Libertății ca despre un *scuar*, în înțelesul de astăzi a termenului, păstrându-și această expresie, în ciuda transformărilor ulterioare, timp de peste 120 de ani.

În ilustratele ce apar în Timișoara, începând cu anul 1890, Piața Libertății apare cu vegetație (foto 3-6), „cu arbori foioși, dispuși regulat, ca o livadă” (Cadastrul verde..., 10). În fața comendurii, la 1 mai 1923, sunt plantați doi stejari, în cinstea Regelui Ferdinand, ca simbol al unirii Ardealului și Banatului cu România, prezenți și astăzi, într-o stare de sănătate precară, datorată și lucrărilor din timpul reabilitării pieței (2013-2015). Piața a suferit mai multe modificări, „în 1936, 1977 și după scoaterea vechii linii de tramvai în 1988” (Cadastrul verde..., 10), când ia forma actuală. Funcțiunea acesteia ei prioritară era cea recreativă și cea de tranzit. Vechimea scuarului este dată și de structura variată a vegetației, având „8% exemplare peste 40 de ani, din care 2% peste 80 de ani” (Cadastrul verde..., 11). La începerea lucrărilor, piața cuprindea 32 de specii de arbori și arbuști, existau 10 bănci, un bazin cu apă, un bust al lui Decebal (în fața Cercului Militar), statuia Sf. Maria și Sf. Ioan Nepomuk (Cadastrul verde..., 11), două chioșcuri de presă și o stație de monitorizare a calității aerului. (fig. 2)

Nefiind, poate, atât de importantă pentru memoria colectivă precum Piața Unirii sau Piața Operei, ambele legate de momente istorice impor-

sion in spite of subsequent transformations for over 120 years.

On the postcards appearing in Timișoara starting from 1890, Libertății Square appears with vegetation (Photos 3-6), “with deciduous trees, regularly displayed, as an orchard” (Cadastrul verde... 10). On May 1, 1923, two oak trees are planted in front of the captaincy building, in honour of King Ferdinand, as a symbol of the union of Transylvania and Banat with Romania, still existing today in poor health condition, due also to the works carried out during the rehabilitation of the square (2013-2015). The square underwent several changes “in 1936, 1977, and after the old tram line was removed in 1988” (Cadastrul verde... 10), when it took its current shape. It primarily fulfilled recreational and transit functions. The age of the square is also shown by the varied structure of vegetation, with “8% specimens with over 40 years, of which 2% with over 80 years” (Cadastrul verde... 11). Upon the commencement of the works, the square included 32 species of trees and bushes, there were 10 benches, a water basin, a bust of Decebal (in front of the Military Club), the statue of the Virgin Mary and St. John of Nepomuk (Cadastrul verde... 11), two newspaper kiosks, and an air quality monitoring station. (Figure 2)

Probably for not being so important for the collective memory such as Union Square or Opera Square, both related to important historical events (August 3, 1919⁸ and the beginning of the Revolution in December 1989), Libertății Square created its own identity, a kind of *intermezzo*, a link between the two more famous squares, an area of *loisir*, of *respiro* (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 152).

Rehabilitation project: between the intention of the local administration and the proposal of professionals

■ The authorised design aimed at strengthening the public space of the Fortress by uniting the four historical squares of reference⁹ with a system of connecting streets, thus strengthening and preserving alive the memory of the site (STURDZA et al. 2013, 76). (Figure 3) The interventions proposed aimed at rebuilding the pavement, replacing the furniture, rehabilitating the urban infrastructure, and expanding the green space, taking into consideration the identity of these squares to which the inhabitants of the city are attached (STURDZA et al. 2013, 76). In the case of Libertății Square, they chose the “general paving of the square and solving the landscaping problems by replacing existing green lawns with plantations consisting of trees set in clumps on the paved surface. In this sense, the proposed landscaping provided for a total number of 79 trees, of which 42 trees were kept from those initially existing and 37 were proposed for planting”

8 The entry of the Romanian Royal Army in Timișoara and the passing of the town under Romanian administration.

9 Unirii Square, Libertății Square, Sfântul Gheorghe Square, and Țarcului Square.

■ **Foto 3.** Piața Libertății (cca. 1910) © www.delcampe.net
 ■ **Foto 4.** Piața Libertății (cca. 1914) © www.delcampe.net
 ■ **Foto 5.** Piața Libertății (cca. 1919) © www.delcampe.net
 ■ **Foto 6.** Piața Libertății (cca. 1989) © www.delcampe.net

■ **Photo 3.** Libertății Square (approx. 1910) © www.delcampe.net
 ■ **Photo 4.** Libertății Square (approx. 1914) © www.delcampe.net
 ■ **Photo 5.** Libertății Square (approx. 1919) © www.delcampe.net
 ■ **Photo 6.** Libertății Square (approx. 1989) © www.delcampe.net

(DAMIAN 2015). (Figure 4) The architectural solutions did not aim, therefore, at reducing the green heritage, but only at a slight *make-over*, so that the pedestrian traffic would allow more free tracks, without losing *shadow* surfaces that offer comfort (STURDZA et al. 2013, 76).

The local administration intended to recover history (to create a connection with the Austrian heritage Timișoara takes pride in) and to create an identity different from those of other squares: Opera Square – associated with the fall of the communist regime, Unirii Square – connected to the taking over of the town by the Romanian administration. In between these two events lies exactly the period of time the inhabitants of Timișoara like to talk about, a civilised period that transformed not only the space but also the people (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 153).

The *Official Gazette* of Timișoara informed the citizens that the rehabilitation process will improve the quality of life as well as the architectural heritage of the city (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 153).

But what happens if a public space perceived as “the space of everybody and of nobody in particular” (ȚURLEA 2008, 5) suddenly becomes a place only for some or only for someone in particular? What happens when decisions on a communal space

tante (3 august 1919⁸ și începutul Revoluției din Decembrie 1989), Piața Libertății și-a creat o identitate proprie, un fel de *intermezzo*, făcând legătura dintre cele două mai celebre, o zonă de *loisir*, de *respiro* (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 152).

Proiectul de reabilitare, între intenția administrației și propunerile profesioniștilor

■ Proiectul autorizat a urmărit întărirea spațiului public al Cetății, prin unirea celor patru piețe istorice de referință,⁹ cu un sistem de străzi de legătură, întărind și păstrând vie memoria locului (STURDZA et al. 2013, 76). (fig. 3) Intervențiile propuse vizau atât refacerea pavajelor, înlocuirea mobilierului, reabilitarea infrastructurii edilitare, cât și extinderea spațiului verde, ținând cont de identitatea acestor piețe, de care locuitorii orașului sunt atașați (STURDZA et al. 2013, 76). În cazul Pieței Libertății, s-a mers pe „pavarea generală a pieței, rezolvarea peisagistică constând în înlocuirea peluzelor verzi existente cu plantații de arbori, amplasați insularizat în pavaj. În acest sens, amenajarea propusă prevedea un număr total de 79 de arbori, din care 42 de arbori erau menținuți din cei existenți inițial și 37 erau propuși spre plantare” (DAMIAN 2015). (fig. 4) Soluția de arhitectură nu propunea deci o reducere a fondului verde, ci doar o ușoară *cosmetizare*,

8 Intrarea Armatei Regale Române în Timișoara și trecerea orașului în administrare românească.

9 Piața Unirii, Piața Libertății, Piața Sfântul Gheorghe și Piața Țarcului.

astfel încât circulația pietonilor să permită trasee mult mai libere, fără să își piardă suprafețele *de umbră* care oferă confort (STURDZA et al. 2013, 76).

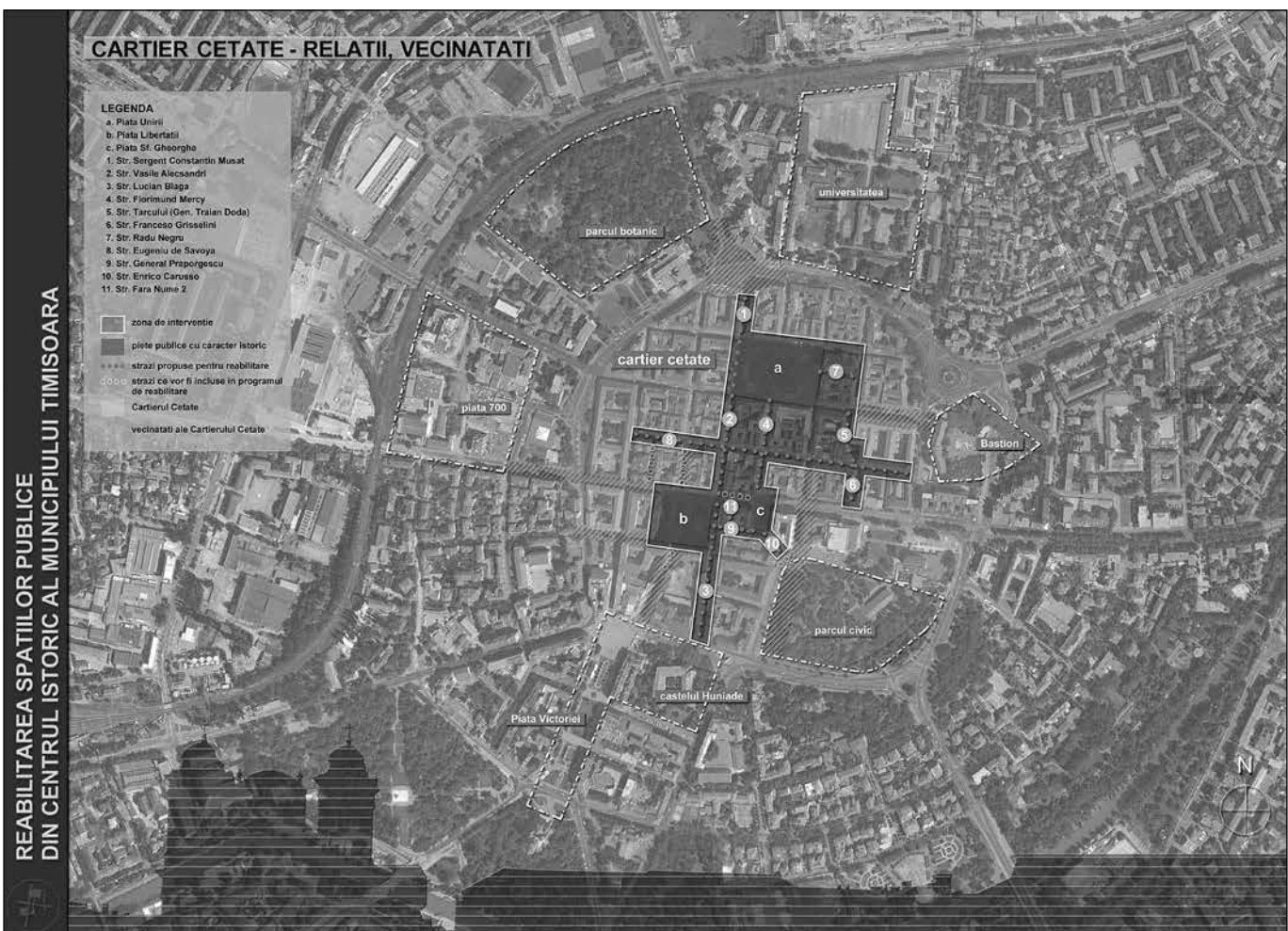
Intenția administrației a fost de a recupera istoria (de a crea o legătură cu moștenirea austriacă, cu care Timișoara se mândrește) și de a crea o identitate diferită de celelalte piețe: Piața Operei – legată de căderea regimului comunist, Piața Unirii – amintind de preluarea orașului de către administrația românească. Între aceste două momente se întinde exact acea perioadă de care le place timișorenilor să vorbească, o perioadă civilizată, care a transformat nu numai spațiul, ci și oamenii (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 153).

Monitorul Oficial al Timișoarei informa cetățenii că procesul de reabilitare va îmbunătăți calitatea vieții, precum și patrimoniul arhitectural al orașului (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 153).

Dar ce se întâmplă în cazul în care un spațiu public, perceput ca „spațiul tuturor și al nimănui în mod particular” (ȚURLEA 2008, 5), devine brusc un loc doar pentru câțiva sau doar pentru cineva anume? *Când deciziile privind spațiul comun sunt luate de către indivizi și nu de către comunitate, sau când un spațiu public, cu trecut cultural și afectiv, cade victimă deciziilor arbitrare?* Odată cu începerea lucrărilor, apar și primele interpretări de ordin personal ale proiectului, în dezacord cu soluția de arhitectură propusă, fără fundament de natură tehnică și legală, luate arbitrar: „Un oraș ca Timișoara are nevoie de pulsație cultural-artistică în aer liber și asta trebuie să se întâmple în piețe. Un număr de copaci vor fi, atâta cât se potrivește să fie, fără a denatura și perturba scopurile pe care le urmărim cu Piața Libertății. Acolo vor fi în fiecare zi reprezentații muzicale [...], vor fi caricaturiști, pictori și așa mai departe. Asta trebuie să se întâmple într-o piață.

are taken by individuals and not by the community, or when a public space with cultural and emotional past falls victim to arbitrary decisions? Once the works were started, the first arbitrarily made personal interpretations of the design also appeared and were inconsistent with the proposed architectural solution, lacking any technical and legal basis: “A town like Timișoara needs a cultural and artistic vibration in open space, and this should occur in squares. There will be a number of trees, as many as appropriate, without altering and perturbing the aims we follow through for Libertății Square. There will be each day musical performances [...], caricaturists, painters will be present, and so on. This is what should happen in a square. From the point of view of activities, it ought not to be a dead square. [...] To plant one hundred trees in Libertății Square seems to me absurd. [...] Libertății Square was not intended to be a park square but a square of events”, was the message of the mayor of Timișoara, transmitted through an important social network, addressed only to a section of the population and ignoring the majority. One thing is certain: the term *event* undoubtedly had other meanings in the 18th century than it has nowadays.

The rehabilitation process took two years (2013-2015), enough time for the citi-

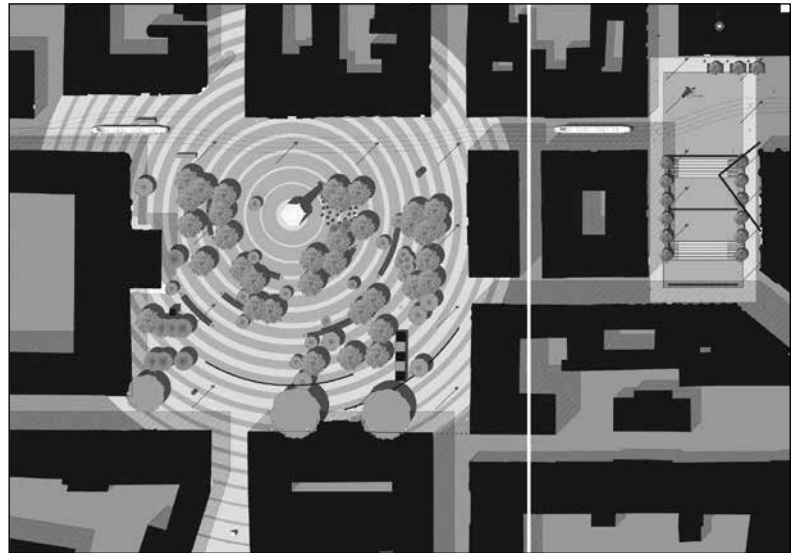

■ Fig. 2. Cartierul Cetate Timișoara – relații, vecinătăți (2010) (STURDZA et al. 2013)

■ Figure 2. Timișoara, Cetate District – connections, vicinity (2010) (STURDZA et al. 2013)

■ **Fig. 3.** Piața Libertății. Planșa de Cadastru Verde (2004)
© www.primariatm.ro
■ **Figure 3.** Libertății Square. Drawing of the Green Cadastre (2004) © www.primariatm.ro

■ **Fig. 4.** Piața Libertății. Proiectul de arhitectură avizat (2010) (STURDZA et al. 2013)
■ **Figure 4.** Libertății Square. The approved architectural design (2010) (STURDZA et al. 2013)

zens to disconnect from a place which was in any case not the most frequented in the city. The local administration wanted for the square not only to regain its former glory but to become a square like no other. Or, like many others. It was compared to a few other famous squares from various important cities in Europe such as: Piazza San Pietro, Piazza del Popolo, Piazza del Plebiscito, Piazza del Duomo, San Marco, Place Vendôme, Place de L'hotel-De-Ville, Grand Place. Timișoara was to have a square comparable to other famous squares in Italy, France, Belgium, or Spain, designed for people, without trees or kiosks. It offers people the illusion of having a choice in the way in which the space is transformed (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 153). Neither having the special character of a square featuring historic buildings, with protected areas, through which “the integrated conservation and protection of the historic building and its built or natural environment are ensured” (Legea Nr. 422/2001, art. 9, align. 1), nor being a *square* (Legea Nr. 24/2007, art. 4, b), protected, therefore, in both situations by the law, not even the potential that Libertății Square had by conserving biodiversity and by contributing to the functioning of some eco-corridors, thus, ensuring connectivity with as many green spaces as possible in the inner part of the city (Plan Strategic..., 59), as a study with European funding concluded, could prevent the implementation of personal visions on the space, with consequences of the most unfortunate nature (Photos 7-8). Moreover, despite the annual reports issued by the Timiș County Public Health Authority, the records related to main causes of death (cardiovascular diseases, tumours, and respiratory diseases) (CISMAȘ MALAC 2016, 91), the repeated call to action urging for “consistent efforts to reduce water, air and soil pollution” (CISMAȘ MALAC 2016, 91), the vision of the City Hall has left its mark on the final solution. Treating the city only

Nu trebuie să fie o piață moartă din punct de vedere al activităților. [...] Să plantezi o sută de copaci în Piața Libertății mie mi se pare aberant. [...] Piața Libertății n-a fost gândită să fie piață-parc, ci piață de evenimente”, a fost mesajul primarului Timișoarei, transmis prin intermediul unei importante rețele de socializare, adresat doar unui segment din populație, ignorând majoritatea. Este un lucru cert că noțiunea de *eveniment* avea fără îndoială alte semnificații în secolul al XVIII-lea decât are în prezent.

Procesul de reabilitare a durat doi ani (2013-2015). Timp suficient ca cetățeanul să fie înstrăinat de un loc care oricum nu era printre cele mai frecventate din oraș. Administrația și-a dorit ca piața să-și recapete nu numai fosta strălucire, ci să devină o piață cu totul deosebită. Sau la fel ca altele. A fost comparată cu alte câteva piațete celebre din diferite orașe importante ale Europei, cum ar fi: Piazza San Pietro, Piazza del Popolo, Piazza del Plebiscito, Piazza del Duomo, San Marco, Place Vendôme, Place de L'hotel-De-Ville, Grand Place. Timișoara urma să aibă o piață comparabilă cu alte piețe celebre din Italia, Franța, Belgia sau Spania, destinată oamenilor, fără copaci sau chioșcuri. Ea le oferă oamenilor iluzia alegerii modului de transformare al spațiului (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 153). Nici caracterul special al pieței, prin prezența monumentelor istorice, a zonei de protecție, prin intermediul căreia „se asigură conservarea integrată și punerea în valoare a monumentului istoric și a cadrului său construit sau natural” (Legea Nr. 422/2001, art. 9, alin. 1); nici calitatea acesteia de *scuar* (Legea Nr. 24/2007, art. 4, b), protejată prin urmare, în ambele ipostaze, de lege; nici chiar potențialul pe care Piața Libertății îl avea în conservarea biodiversității și de a participa la funcționalitatea unor coridoare ecologice, care să asigure conectivitate cu cât mai multe suprafețe de spații verzi din interiorul orașului cât și cu cele din afara acestuia (Plan Strategic..., 59), concluzie a unui studiu cu finanțare europeană, nu a împiedicat punerea în aplicare a viziunilor personale asupra spațiului, cu consecințe dintre cele mai nefericite (foto 7-8). Mai mult, în ciuda rapoartelor anuale emise de Direcția de Sănătate Publică Timiș, a evidențelor legate de cauzele principale de deces (bolile cardiovasculare, tumorile și bolile aparatului respirator) (CISMAȘ MALAC 2016, 91), a îndemnului transmis în mod repetat, acela de a se face „eforturi consecvente pentru reducerea poluării apei, aerului și solului” (CISMAȘ MALAC 2016, 91), viziunea Primăriei și-a pus amprenta pe soluția finală. Tratarea orașului doar din prisma calităților lui arhitectural-urbanistice, negând factorii socio-economici, de mediu, culturali etc., este pe atât de greșită pe cât de condamnată.

■ Foto 7. Piața Libertății, înainte de reabilitare (2013) © eyeinthesky.ro
 ■ Photo 7. Libertății Square, before rehabilitation (2013) © eyeinthesky.ro

Memoria locului. Reacția comunității

■ Spațiul public este înțeles de fiecare într-un mod particular, nevoit fiind a-l utiliza într-un mod acceptat de toată lumea, „un spațiu al regulilor scrise și nescrise, al regulilor de a construi, sociale și de comportament, un spațiu asumat, perpetuat de la o generație la alta ca expresie a individualității colective” (ȚURLEA 2008, 5). Indiferent de modul în care percepem aceste spații comune, pentru comunitate, aceste spații publice sunt „locuri ale convivialității, puncte de «ancorare», repere, care contribuie, alături de spațiile comunicării publice, la construcția identitară și la coeziunea socială” (ȚURLEA 2008, 6). Piața Libertății are caracteristicile unei agore, fără a fi în realitate una. Ea pare a fi spațiul perfect pentru a asigura egalitatea de opinii sau, dacă dorim, democrația la cel mai înalt nivel. „Democrația ca ideal este înrădăcinată în dezbateră liberă în spațiul public: peisajul este materializarea spațială a democrației.” (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 154) „Democrația Peisajului este o formă de planificare și de proiectare în care toți cetățenii trebuie să participe în mod egal, direct sau prin intermediul reprezentanților aleși în propunerea, dezvoltarea și stabilirea regulilor prin care peisajul și spațiile deschise sunt gestionate [...]” (Democrația Peisajului...). Spațiul public și democratizarea peisajului nu sunt fraze și concepte, ci realități (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 153). Atunci când un spațiu public, cu trecut cultural și afectiv, cade victimă deciziilor luate arbitrar, extrăgându-l din context, din memoria colectivă, din istoria locală, acesta își va pierde identitatea, devenind un non-loc (*non-lieu*). Abandonarea duratei și

in the light of its architectural and urban qualities, denying the social and economic, environmental, cultural, etc. factors is just as wrong as it is blameworthy.

The memory of the place. Reaction of the community

■ Everybody perceives public space in a particular way and needs to use it in a way acceptable by everybody, “a space of written and unwritten rules, a space of rules to build, social and behavioural rules, a space undertaken, perpetuated from a generation to another as an expression of collective individuality” (ȚURLEA 2008, 5). Regardless of the way in which we perceive these communal spaces, for the community these public spaces are “places of conviviality, ‘anchors’, reference points that contribute, along with spaces of public communication, to the construction of identity and social cohesion” (ȚURLEA 2008, 6). Libertății Square bears the features of an agora, without actually being one. It seems to be a perfect space to ensure equality of opinions or, if we wish, democracy at the highest level. “Democracy as an ideal is rooted in free debate in public

spaces: landscape is the spatial materialisation of democracy.” (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 154) “Landscape Democracy is a form of planning and design in which all citizens are meant to participate equally, either directly or through elected representatives in the proposal, development and establishment of the rules by which their landscape and open spaces are shaped. [...]” (Democrația Peisajului...). Public space and the democratisation of landscape are not phrases and concepts, but realities (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 153). When a public space with cultural and emotional past falls victim to decisions taken arbitrarily and is taken out from its context, from collective memory, from local history, it loses its identity and becomes a non-place (*non-lieu*). Abandoning the duration and losing an urban memory will eventually lead to a collective reaction of rejection and to a sort of alienation of the individual from the space of the city through emotional detachment.

Following the development, the square was ridiculed by being compared to a hot pan, a deserted area, a skating ring, a *dart* board, then it was nicknamed *Red Square*, making reference to the Red Square in Moscow (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 155). *The Scream* defined the reaction of citizens in the

pierderea unei memorii urbane va duce, în cele din urmă, la o reacție colectivă de respingere și la un tip de alienare a individului de spațiul orașului prin detașare emoțională.

După amenajare, piața a fost ridiculizată prin comparația cu o tigaie încinsă, o zonă deșertificată, un patinoar, o tablă de *darts*, apoi a fost poreclită *Piața Roșie*, aluzie la Piața Roșie din Moscova (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 155). *Strigătul* a definit cel mai bine reacția cetățenilor, chiar dacă manifestat în mediul virtual, cel ce simbolizează „strigătul omului modern zdrobit de angoasele existenței cotidiene [...]” (MIHĂILESCU 2014) (foto 9-11)

După inaugurarea oficială, au avut loc diferite tipuri de evenimente în piață. Această alăturare eterogenă de evenimente marchează căutarea continuă a unei identități ce se dorește a fi descoperită. Au avut loc evenimente sportive sponsorizate de diferite companii locale sau naționale (lăsând impresia că se întâmplă ceva cu participarea comunității). De regulă, când spunem „sport” ne gândim la echipe, la cooperare, experiențe împărtășite și lupta pentru un țel comun. Toți uniți și nu împotriva pentru realizarea unui lucru. Așa a apărut ideea comunității, extrem de importantă atunci când construim identitatea unui spațiu public. Apoi au început concertele. În primăvară, un renumit cântăreț spaniol a ținut un concert în piață. Și de această dată, oamenii urmau să se unească și să împărtășească nu numai dragostea pentru muzică, ci și o experiență care ar putea crea un sentiment de comunitate. Au avut loc și concerte mai mici (genuri diferite, de la muzica populară la jazz, rock etc.) și, din nou, scopul a fost acela de a împărtăși experiențele emoționale venite dintr-un act artistic (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 155-156). Într-o zi friguroasă de decembrie (2016), un ONG local a or-

■ Foto 8. Piața Libertății, după reabilitarea parțială (2015) © eyeinthesky.ro

■ Photo 8. Libertății Square, after partial rehabilitation (2015) © eyeinthesky.ro

ganizat un târg *eco*, dedicat celor care „iubesc” natura, și care milita pentru colectarea selectivă a deșeurilor din plastic, oferind, în schimbul unor PET-uri, ghivece cu *Thuja*. Spre deosebire de momentul în care piața a fost lipsită de un important număr de arbori și arbuști (în vara anilor 2014-2015), acest eveniment a reușit să mobilizeze sute de oameni, care au reacționat într-un număr incomparabil mai mare în raport cu atitudinea privitoare la intervenția anterior menționată. Acest fapt ridică reale semne de întrebare despre *natura ecologică* a cetățenilor. Biblioteca județeană a organizat la un moment dat o conferință publică. La acest eveniment au participat diverși cititori – de la liceeni, până la pompieri sau pensionari – prin urmare, piața era, în același timp, un loc pentru învățare, relaxare, bucurie și, mai ales, împărtășirea unei experiențe. Spațiul a devenit public o zi, a fost deschis tuturor și a fost recunoscut de toți – simptome ale democrației (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 156).

Dar, ce se întâmplă într-o zi obișnuită, atunci când nu au loc evenimente, când oamenii nu se lasă fermecați de ceva neobișnuit? Piața devine un spațiu de tranziție. Nu mai este o piață, ci o legătură între alte două piețe, deci nu una în care să te oprești. Trecătorii se grăbesc de cele mai multe ori și nu au timp să se oprească și să admire cerul. Uneori, un artist de stradă încearcă să creeze atmosferă. În acest caz, piața nu aparține cetățenilor, ci administrației. Administrația ar trebui să reușească să găsească punți naturale și să creeze o identitate organică. Dar cum poate un loc fără identitate să-și creeze una? Pot salcâmi japonezi (plantați ulterior) să schimbe lucrurile? Pot ei să transforme un loc *non-lieu* într-un loc conectat la memoria colectivă?

Povestea Pieței Libertății, probabil, este doar o poveste nefericită din sud-estul Europei, dar analizând-o cu detașare, dincolo de acest caz specific, problema este actuală și acută în multe țări europene, unde atât cetățenii de rând, cât și profesioniștii fac eforturi considerabile pentru a ajunge la o cooperare mai bună cu factorii de decizie. Orașul este un spațiu public și, prin urmare, fiecare decizie de planificare trebuie să răspundă în primul rând nevoilor comunității. Spațiul și peisajul sunt expresii tangibile ale societății, ele au un impact asupra vieții de zi cu zi și calitatea lor afectează bunăstarea (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 154).

Bibliografie/Bibliography

- *** Cadastrul verde al Municipiului Timișoara – Scuarul Libertății. Primăria Municipiului Timișoara, 2001.
- *** *Convenția Europeană a Peisajului – Convenția de la Florența*, 2000, ratificată de România prin Legea Nr. 451/2002, publicată în *Monitorul Oficial*, Partea I nr. 536 din 23 iulie 2002. [European Landscape Convention – Florence Convention, 2000, ratified by Romania through Law no. 451/2002, published in the Official Gazette, Part I No. 536 of July 23, 2002.]
- *** *Constituția României*, modificată și completată prin Legea Nr. 429/2003. [Constitution of Romania, modified and completed by Law No. 429/2003.]
- *** Declarația pentru articolul 35. Distrugerea parcurilor – temă locală, problemă națională. Asociația Peisagiștilor din România. <http://asopromania.blogspot.ro/2015/02/declaratia-pentru-articolul-35.html> (accesat în 30 iulie 2017).
- *** *Democrația peisajului*. Rezoluția Federației Internaționale a Arhitecților Peisagiști, Regiunea europeană (IFLA Europe), enunțată în cadrul Adunării Generale a Federației, Oslo, 2014. [Landscape Democracy – Resolution of the International Federation of Landscape Architects, European Region (IFLA Europe), adopted at the General

best way, even if only manifested in a virtual environment, symbolising “the cry of the modern man crushed by the anguish of everyday existence [...]” (MIHĂILESCU 2014) (Photos 9-11)

Following the official inauguration, different types of events took place in the square. This heterogeneous joining of events marks the continuous search for an identity that is sought to be discovered. There were sporting events sponsored by different local or national companies (leaving the impression that there is something happening with the participation of the community). Usually, when we say “sports” we think of teams, cooperation, shared experiences, and battle for a common goal. All united and not against achieving something. This is how the idea

■ Foto 9. Piața Libertății, după reabilitare, în viziunea cetățenilor (2015).

Sursa: <http://www.banatulmeu.ro>

■ Photo 9. Libertății Square, after rehabilitation, citizens' impression (2015).

Source: <http://www.banatulmeu.ro>

■ Foto 10. Piața Libertății, după reabilitare, în viziunea cetățenilor (2015). Sursa: pagina de Facebook a Pieții Libertății Timișoara

■ Photo 10. Libertății Square, after rehabilitation, citizens' impression (2015). Source: the Facebook page of Piața Libertății Timișoara

■ Foto 11. Piața Libertății, după reabilitare, în viziunea cetățenilor (2015). Sursa: pagina de Facebook a Pieții Libertății Timișoara

■ Photo 11. Libertății Square, after rehabilitation, citizens' impression (2015). Source: the Facebook page of Piața Libertății Timișoara

of community appeared – extremely important when we build the identity of a public space. Then, concerts took place. In spring, a famous Spanish singer held a concert in the square. Once again, people were to unite and share not only their love for music but also an experience which could create a sense of community. Smaller concerts were also held (different genres, from folk music to jazz, rock, etc.) and, once again, the goal was to share emotional experiences resulting from an artistic act (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 155-156). On a cold day in December (2016), a local NGO organised an *eco* fair, dedicated to those who “love” nature and support the selective collection of plastic waste, offering in exchange for PET containers pots with *Thuja*. Unlike the time when there were a great number of trees and bushes missing (in 2014-2015) in the square, this event succeeded in mobilising hundreds of people who reacted in an incomparably greater number in relation to the attitude concerning the previously mentioned intervention. This fact raises real questions about the *ecological character* of citizens. At one point, the county library organised a public conference. Various readers participated at this event – from high school students to firefighters or pensioners – therefore, the square was simultaneously a place of study, relaxation, joy, and, most of all, a place of sharing an experience. The space became public for a day, it was open to everybody and was acknowledged by all – symptoms of democracy (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 156).

But what happens on a usual day when no events take place? When people would not let themselves to be charmed by something unusual? The square becomes a space of transition. It is no longer a square, but a connection between two other squares, thus, not just one where you would stop. Passers-by mostly hurry along and have no time to stop and admire the sky. Sometimes a street artist tries to create an atmosphere. In this case the square does not belong to the citizens but to the local administration. The local administration should manage to find natural bridges and to create an organic identity. But how can a place without identity create one for itself? Can Japanese pagoda trees (subsequently planted) change things? Can they transform a place of *non-lieu* into a place connected to collective memory?

The story of Libertății Square is probably just an unhappy tale in South-East Europe, but after analysing it in a detached manner, beyond this specific case, the problem is relevant and acute in many European countries, where both ordinary citizens and professionals make considerable efforts to achieve a better cooperation with policymakers. The city is a public space and, therefore, each decision of planning must meet, first of all, the needs of the community. Space and landscape are tangible expressions of a society, they have an impact on daily life and their quality affects well-being (CONDOROȘ & MUȘAT 2016, 154).

Assembly of the Federation, Oslo, 2014.] <http://iflaeurope.eu/wp-content/uploads/sites/2/2015/03/IFLA-EU-res.-landscape-democracy-Romanian.pdf> (accesat în 30 iulie 2017).

- *** Legea Nr. 24/2007 privind reglementarea și administrarea spațiilor verzi din intravilanul localităților, republicată în *Monitorul Oficial*, Partea I nr. 764 din 10 noiembrie 2009. [Law No. 24/2007 on regulating and managing green spaces in settlements, republished in the Official Gazette, Part I No. 764 of November 10, 2009.]
- *** Legea Nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, republicată în *Monitorul Oficial*, Partea I nr. 938 din 20 noiembrie 2006. [Law. No. 422/2001 on the protection of historic buildings, republished in the Official Gazette, Part I No. 938 of November 20, 2006.]
- *** Lista Monumentelor Istorice 2015, Județul Timiș. Ministerul Culturii și Identității Naționale. [List of Historic Buildings 2015, Timiș County. Ministry of Culture and National Identity.]
- *** Hărți istorice. Fragment din planul cetății Timișoara, v. Kemef 1754. Nelucrăciun's blog, 20 octombrie 2012. <https://nelucrăciun.wordpress.com/2012/10/20/harti-istorice-fragment-din-planul-cetatii-timisoara-v-kemef-1754/> (accesat în 9 august 2017).
- *** Plan Strategic pentru protejarea și conservarea biodiversității din Municipiul Timișoara (propuneri). Proiectul BIOTOWNS (HURO/0901/128/1.3.4), Biodiversitatea și protecția naturii – o abordare responsabilă a problemelor de mediu a două orașe înfrățite. <http://www.biotowns.ro/uploads/files/II%20Plan%20strategic%20conservare%20biodiversitate.pdf> (accesat în 1 august 2017).
- *** Scrisoare deschisă – privind tăierile abuzive de arbori, cu ocazia amenajării rutiere a Pieței Bălcescu, Timișoara. Asociația Peisagiștilor din România. <http://asopromania.blogspot.ro/search?updated-max=2014-05-01T11:32:00%2B03:00&max-results=3> (accesat în 17 august 2017).
- CISMAȘ MALAC, Cornelia (coord.). 2016. Analiza stării de sănătate a populației județului Timiș 2015. Timișoara: Direcția de Sănătate Publică a Județului Timiș. http://www.dsptimis.ro/data_files/content/files/raport-sanatate-2015.pdf (accesat în 1 august 2017).
- CONDOROȘ, Andrei & Nicoleta MUȘAT. 2016. Liberty Square or when the public space is not so public anymore. In *Text de arhitectură, expoziția-concurs BETA 2016*, 150-158. https://issuu.com/betacity/docs/varianta_2.compressed (accesat ultima dată în 15 iulie 2017).
- DAMIAN, Daniela. 2015. Adevărul despre copacii din Piața Libertății. *Renașterea Bănățeană*, 30 septembrie. <http://renasterea.ro/adevarul-despre-copacii-din-piata-libertatii/> (accesat în 3 august 2017).
- GLĂVAN, Ciprian. 2013. Defortificarea Cetății Timișoara. *Analele Banatului Arheologie-Istorie XXI*: 421-430. <http://www.bcut.ro/Analele%20Banatului%20Arheologie-Istorie/?analele-banatului-sn-xxi-2013,30> (accesat în 08 august 2017).
- MIHĂILESCU, Mihaela. 2014. Edvard Munch – „Strigătul”. Altmarius. <http://altmarius.ning.com/profiles/blogs/picturi-celebre-edvard-munch-strigatul> (accesat în 31 iulie 2017).
- ROȘIU, Liliana. 1994. Piețele din Timișoara, ca factor de structurare a orașului modern. *Historia Urbana 2*: 141-148.
- STURDZA, Șerban, Mihai ȘULEA, GAGYI Zsófia, Radu MIHĂILESCU, Laurențiu BĂLU, Luminița PASCU & Mihaela RUSULEȚ. 2013. Reabilitarea spațiilor publice din centrul istoric al Timișoarei. *Revista Arhitectura 1*. <http://arhitectura-1906.ro/2015/04/reabilitarea-spatiilor-publice-din-centrul-istoric-al-timisoarei-2/> (accesat în 09 august 2017).
- ȚURLEA, Cristina. 2008. *Arhitectura și spațiile publice*. București: Editura Cadmos.

■ Zsuzsanna EKE¹

Sinagoga din cartierul Cetate, Timișoara, și stilul maur

■ **Rezumat:** Sinagoga din cartierul Cetate, Timișoara, este o perlă a arhitecturii comunității mozaice din Banat și din întreaga țară. Clădirea construită în anii 1863-1864 pe baza planurilor arhitectului vienez Carl SCHUMANN și inaugurată în 1865 aparține, din punct de vedere stilistic, primului val al stilului maur care a dominat arhitectura sinagogilor europene în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Articolul pune în discuție sinagoga într-un context mai larg al stilului maur din acea perioadă și prezintă câteva detalii legate de persoana arhitectului, prin care se evidențiază modelele arhitecturale cele mai influente asupra acestei sinagogi.

■ **Cuvinte cheie:** Timișoara, sinagogă, stil maur, Carl SCHUMANN, secolul al XIX-lea

Comunitatea mozaică din Timișoara până în anii 1860

■ Conform registrelor de impozite din secolul al XVII-lea (KISS 2014, 228), în Timișoara exista o comunitate de evrei deja la începutul secolului, atestată inclusiv de un număr de morminte (SEBE 2013, 1; KISS 2014 228, 234). Stabilirea comunității poate fi pusă în legătură cu exilul comunităților sefarde² din Spania, care după o perioadă de migrare s-au așezat inclusiv în Timișoara, unde administrația otomană s-a dovedit a fi mult mai tolerantă în această perioadă decât cea din Europa creștină (SEBE 2013, 1). Astfel, pe lângă Alba Iulia, Timișoara devine un centru important al comunității sefarde (KISS 2014, 15). Comunitatea așkenazi³ a început să se stabilească în Timișoara începând din anii 1720 (KISS 2014, 228). Conform unui recensământ din Timișoara din anul 1739, din cele 46 de familii de religie mozaică, 31 (adică 139 de persoane) erau așkenazi, iar 15 (adică 81 de persoane) erau sefarzi (KISS 2014, 228).

În secolul al XVIII-lea, după cucerirea Timișoarei de către trupele austriece, cetatea a fost practic distrusă, ceea ce a dus la mijlocul secolului la construirea fortificației de tip Vauban a Timișoarei. În 1760-1762, comunitatea mozaică l-a ales pe Christian ATTINGER să construiască în cetate, în zona delimitată de străzile Mărășești, Gheorghe Lazăr și Emanoil

1 Istoric de artă, doctorand la Universitatea Centrală Europeană, Budapesta, Ungaria.

2 Grupul evreilor de rit spaniol care trăiau în Spania și Portugalia. La sfârșitul secolului al XV-lea au emigrat din Peninsula Iberică, stabilindu-se în Africa de Nord, Imperiul Otoman, respectiv în diferite părți ale Europei. Și-au păstrat limba ladino, cunoscută și ca limba iudeo-spaniolă, tradițiile și literatura proprie, respectiv au stabilit o liturghie și tradiție muzicală proprie, preferând tradițiile babilonice (Encyclopedia Britannica).

3 Grupul evreilor stabiliți în Europa de Vest și Centrală, mai ales valea Rinului și Franța, care au migrat după cruciade spre Europa de Est, având rituri și limbă proprie (idiș), distinctă față de comunitatea sefardă, urmărind tradițiile palestinienne (Encyclopedia Britannica).

The Synagogue in the Cetate District, Timișoara, and the Moorish Revival

■ **Abstract:** The synagogue in the Cetate District, Timișoara, is a Jewish architectural gem within the Banat Region and across the country. The building erected between 1863 and 1864 based on the designs of Viennese architect Carl SCHUMANN and inaugurated in 1865 belongs, from a stylistic point of view, to the first wave of the movement called Moorish Revival that dominated European synagogue architecture in the second half of the 19th century. The article discusses the synagogue in a broader context of the Moorish Revival at that time and presents some details regarding the architect's person, highlighting the most influential architectural influences on the synagogue.

■ **Keywords:** Timișoara, synagogue, Moorish Revival, Carl SCHUMANN, 19th century

The Jewish community in Timișoara until the 1860s

■ According to 17th century tax registers (KISS 2014, 228), a Jewish community lived in Timișoara already at the beginning of the century, as evidenced by a number of tombs as well (SEBE 2013, 1; KISS 2014, 228, 234). The establishment of the community can be connected to the exile of the Sephardic² communities from Spain, who after a period of migration settled in Timișoara, where the Ottoman administration proved to be more tolerant in this period than Christian Europe (SEBE 2013, 1). Thus, besides Alba Iulia, Timișoara became an important centre of the Sephardic community (KISS 2014, 15). The Ashkenazi³ community began to

1 Art historian, PhD candidate at the Central European University, Budapest, Hungary.

2 A branch of the Jewish people living in Spain and Portugal. During the late 15th century they fled from the Iberian Peninsula, settling in North Africa, the Ottoman Empire, as well as in different parts of Europe. They preserved their native Judeo-Spanish language called Ladino, as well as their traditions and literature, and they established their own liturgy and musical tradition, preferring the Babylonian ritual traditions (Encyclopedia Britannica).

3 A branch of the Jewish people settling in Western and Central Europe, particularly in the Rhine Valley and France, that have migrated towards Eastern Europe after the Crusades, having their own ritual traditions and language (Yiddish), distinct from the Sephardic communities, as they followed the Palestinian ritual traditions (Encyclopedia Britannica).

settle in Timișoara from the 1720s (KISS 2014, 228). According to a 1739 census in Timișoara, of the 46 Jewish families, 31 (i.e. 139 people) were Ashkenazi and 15 (i.e. 81 people) were Sephardic (KISS 2014, 228).

In the 18th century, following the conquest of Timișoara by the Austrian army, the town fortification was virtually destroyed, which led in the mid-18th century to the construction of the Vauban fortress of Timișoara. In 1760-1762, the Jewish community chose Christian ATTINGER to build here, in the area delimited by the Mărășești, Gheorghe Lazăr, and Emanoil Ungureanu streets, the building ensemble called Judenhof, which had two synagogues, two rabbis' residences, a kosher slaughterhouse, a bath, and a school (KISS 2014, 228-229).

Although in 1776 the rights of the Jewish community in Timișoara and from the rural areas were restricted through an order called *Judenordnung* issued by Empress Maria Theresa (KISS 2014, 229), in 1781 Emperor Joseph II limited these restrictions, and in 1840 the law on the free settlement of Jews throughout the country was proclaimed, which (together with the 1867 law proclaiming that the country's Jews had the same civil and political rights as Christian citizens) led to the flourishing of the Jewish communities in Transylvania and Banat throughout the second half of the century. In 1840 the number of Jewish people was 1200 (KISS 2014, 229), thus, besides the one in the fortress, Jewish communities were established in the Fabric and Iozeffin districts as well, communities that have retained their dualist, Sephardic-Ashkenazi character (KISS 2014, 229) and who built their own synagogues in their districts.

During the 1848 revolution, 1500 Jews lived in the town. At this time, the rabbi of the entire region was David OPPENHEIM (1793-1859), a moderate conservative, but his successor, Mauriciu HIRSCHFELD, was already part of the reformist line (KISS 2014, 229).

Due to the ever growing community in the fortress, in 1860 the need for a larger synagogue became increasingly urgent. Thus, at the initiative of the then president of the community, Ignaz EISENSTÄSTER, but also by the wish of Rabbi HIRSCHFELD, the Ashkenazi community built a new synagogue in the fortress, the costs of which were covered by donations from community members (SEBE 2013, 2). The Sephardic community remained in the Judenhof (KISS 2014, 229). At this time, more than 2000 Jews lived in Timișoara.

Ungureanu, complexul de clădiri denumit Judenhof, care dispunea de două sinagogi, două locuințe pentru rabini, un abator cușer, baie și școală (KISS 2014, 228-229).

Cu toate că în anul 1776 împărăteasa Maria Terezia a emis ordinul denumit *Judenordnung* referitor la evreii din Timișoara și din zonele rurale (KISS 2014, 229), prin care a restricționat drepturile acestora, în 1781 împăratul Iosif II a diminuat aceste restricții, iar în 1840 a fost proclamată legea privind libera așezare a evreilor în întreaga țară, ceea ce a permis (împreună cu legea din 1867 prin care s-a proclamat că cetățenii izraeliți ai țării au drepturi civile și politice egale cu cetățenii creștini) înflorirea comunităților mozaice din Transilvania și Banat în cea de-a doua jumătate a secolului. Numărul evreilor în 1840 era de 1200 de persoane (KISS 2014, 229), astfel, în afară de cea din cetate, la Timișoara s-au stabilit comunități mozaice și în cartierele Fabric și Iozeffin, comunități care și-au păstrat caracterul dualist de sefard-așkenazi (KISS 2014, 229), și care și-au construit sinagogi în cartierele respective.

În perioada revoluției din 1848 în oraș trăiau 1500 de evrei. În această perioadă rabinul întregii regiuni era David OPPENHEIM (1793-1859), care era un conservativ moderat, însă succesorul lui, dr. Mauriciu HIRSCHFELD, reprezenta deja linia reformistă (KISS 2014, 229).

Datorită creșterii comunității din cetate, în anii 1860 nevoia unei sinagogi mai mari a devenit tot mai importantă. Astfel, comunitatea așkenazi a construit noua sinagogă din cetate, la inițiativa președintelui co-

■ **Foto 1.** Sinagoga din cartierul Cetate, Timișoara.
Fațada vestică © Utilitas CCPDRPC SRL
■ **Photo 1.** The synagogue in Cetate District,
Timișoara. Western elevation
© Utilitas CCPDRPC Ltd

■ Foto 2. Planul central al sinagogii din Timișoara, văzută de sus © 2017 Google
■ Photo 2. The central layout of the synagogue in Timișoara, as seen from above © 2017 Google

Building the synagogue

■ The construction date and circumstances of this house of prayer are conveyed by two marble memorial plaques found beneath the synagogue's western gallery, as well as by a short report in the *Ben-Chananja* weekly newspaper, which was published in Szeged, Hungary, by Rabbi Leopold LÖW. These plaques, set on the northern and southern walls, date from the second half of the 19th century. According to the inscription on the northern plaque, the synagogue was built between 1863 and 1864 based on the design of Viennese architect Carl SCHUMANN, and its consecration took place on September 19, 1865. In addition, the inscription mentions those members of the community who contributed to the construction process, including Ignaz EISENSTÄSTER, the president of the community. The second inscription, found on the southern wall, commemorates the visit of Emperor Franz Joseph to Timișoara and the reconsecration of the synagogue in his presence on May 7, 1872.⁴ In the scholarly literature there seems to be some confusion regarding both the person of the architect and the dates of consecration, respectively reconsecration of the synagogue. For the architect, in some publications we find the name Carl or Carol, but also Ignaz SCHUMANN, and for the reconsecration both 1872 and 1867 (STREJA & SCHWARZ 2015, 169; KISS 2014, 233-234). The above-mentioned report was published in the issue of October 4, 1985, where the correspondent describes the consecration ceremony, as well as the building: first of all, he remarks that it is a masterpiece, an ornament of the town, after which he speaks of its towers that rise towards the sky, the light that penetrates through the colourful glass of the windows, and he notes that the style of the building is the "Byzantine-Arabic," which is used for larger new synagogues (Ben-Chananja...).

Thus, the synagogue was erected between 1863 and 1864, with finishing works probably in 1865, the design belonging to the Viennese architect Carl SCHUMANN (1827-1898), who between 1857 and 1869 was a member in the Council for the Construction Department of the Austro-Hungarian Railways (Architektenlexikon...). The construction works were carried out by Lipót BAUMHORN, who, besides the one in Timișoara, built many other synagogues

munității de atunci, Ignaz EISENSTÄSTER, dar și din dorința rabinului HIRSCHFELD, costurile căreia au fost acoperite din donațiile membrilor comunității (SEBE 2013, 2). Comunitatea sefardă a rămas în Judenhof (KISS 2014, 229). În această perioadă la Timișoara locuiau mai mult de 2000 de evrei.

Construirea sinagogii

■ Data și circumstanțele ridicării lăcașului de cult ne sunt transmise prin două plăci comemorative executate din marmură, care se găsesc sub tribuna vestică a sinagogii, respectiv de un scurt raport publicat în săptămânalul *Ben-Chananja*, apărut la Seghedin sub îngrijirea rabinului Leopold LÖW. Aceste plăci, fixate pe perețele nordic, respectiv sudic al clădirii, datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Conform inscripției din partea de nord, sinagoga a fost construită în anii 1863-1864 pe baza planurilor arhitectului vienez Carl SCHUMANN, consacrarea lăcașului de cult având loc la data de 19 septembrie 1865. Tot această inscripție amintește de acei membri ai comunității care au contribuit la procesul de construcție, printre care se remarcă numele lui Ignaz EISENSTÄSTER, președintele comunității. Cea de-a doua inscripție, pe perețele sudic, comemorează vizita împăratului Francisc Iosif la Timișoara, respectiv reconsecrarea sinagogii în prezența acestuia la data de 7 mai 1872.⁴ În literatura de specialitate există o oarecare confuzie privind atât persoana arhitectului, cât și datele de consacrare, respectiv reconsecrarea ale sinagogii. Pentru arhitect, în unele publicații găsim numele de Carl sau Carol, dar și Ignaz SCHUMANN, iar pentru reconsecrarea atât data de 1872, cât și 1867 (STREJA & SCHWARZ 2015, 169; KISS 2014, 233-234). Raportul amintit a fost publicat în numărul din data de 4 octombrie 1985 al săptămânalului,

⁴ Acest text este important și din punctul de vedere al statutului comunității mozaice din Timișoara, prin exprimarea unei libertăți și egalități care li s-a acordat recent, anume obținerea de drepturi civile depline în 1867.

⁴ This text is also significant due to the status of the Jewish community in Timișoara, as it expresses the freedom and equality given to them recently, i.e. receiving full civil rights in 1867.

■ Foto 3. Interiorul sinagogii din Timișoara

© Utilitas CCPDRPC SRL

■ Photo 3. The interior of the synagogue in Timișoara

© Utilitas CCPDRPC Ltd

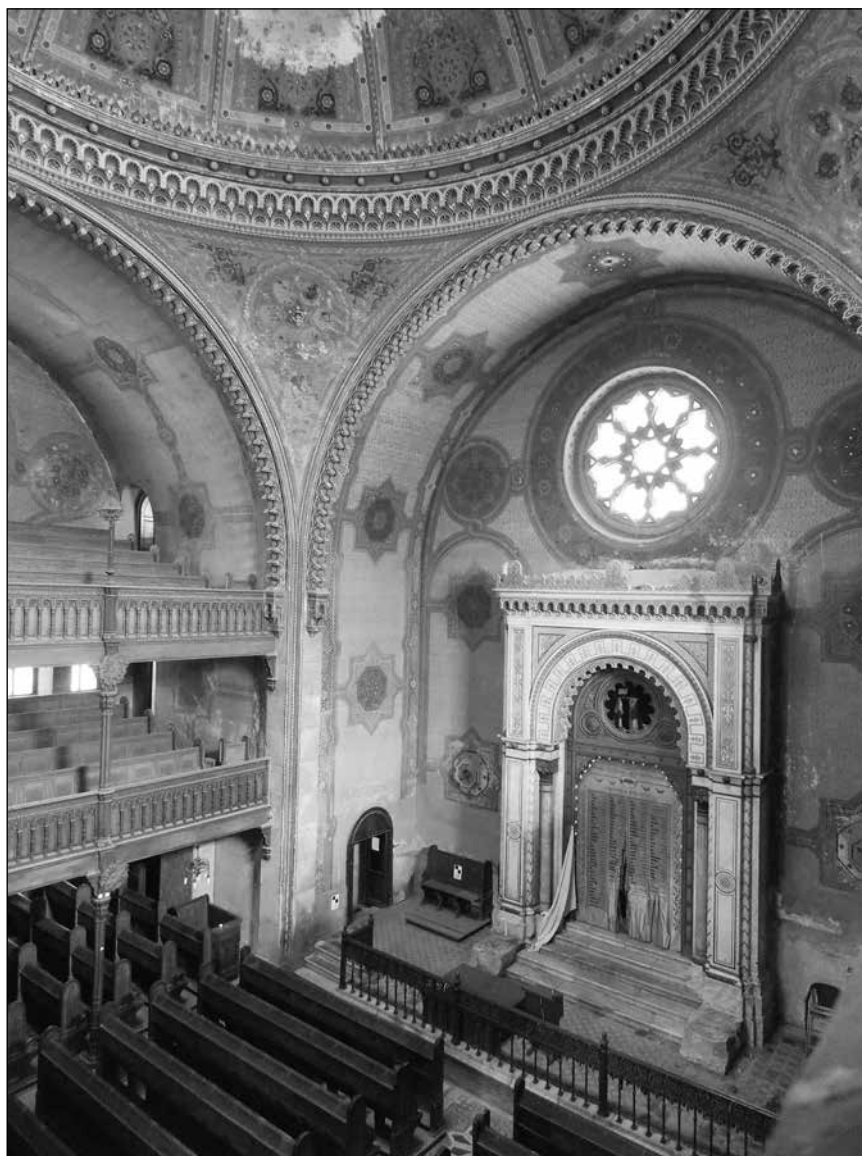
in Brașov, Rijeka, Budapest, etc., but also some important civilian buildings, including in Timișoara (STREJA & SCHWARZ 2015, 169).

Synagogue architecture and the Moorish Revival

■ Synagogues have been built since ancient times, perpetually emanating the structure and function of the Temple of Jerusalem, destroyed in 70 BC. The layout of the Temple: the Holy of Holies (sheltering the Ark of the Covenant with the Tables of the Law), the Holy Place, and the vestibule are reflected in synagogue architecture through the Torah Ark (*Aron Kodesh*), a niche or cabinet in which holy scrolls (*Sefer Torah*) are kept and is covered by an ornate curtain (*parochet*), the hall, and the vestibule (STREJA & SCHWARZ 2015, 19). The synagogue usually had a courtyard as well, where various activities could be organised. Thus, the synagogue was considered not only a house of prayer, but also a multifunctional institution, being a training centre, community centre, courtroom, etc., with several buildings for different activities (school, bath, slaughterhouse) (STREJA & SCHWARZ 2015, 19-20).

Regarding the evolution of the architectural styles used, synagogues present an extremely varied picture. Due to the fact that the *halakha*,⁵ which forms the basis of Jewish life, has no concrete prescriptions or restrictions on the construction of synagogues, such as proportions or ornaments, these types of buildings have adopted the architectural styles characteristic of the period and region in which they were built (KLEIN 2002, 186). This is why we find synagogues of varied styles, from Romanesque and Gothic to Historicist and Art Nouveau.

Moorish or Oriental style⁶ seems to be one of the few styles adopted to offer a distinct identity to the synagogues, since they, although well integrated into the towns' street fronts, were mostly used by

unde corespondentul descrie ceremonia de consacrare, respectiv clădirea: în primul rând remarcă faptul că este o capodoperă, o podoabă a orașului, după care vorbește despre turnurile sale care se înalță spre ceruri, despre lumina ce pătrunde în interior prin sticla colorată a ferestrelor, respectiv remarcă faptul că stilul clădirii este cel „bizantino-arab”, care este obișnuit pentru sinagogile mai mari, noi (Ben-Chananja...).

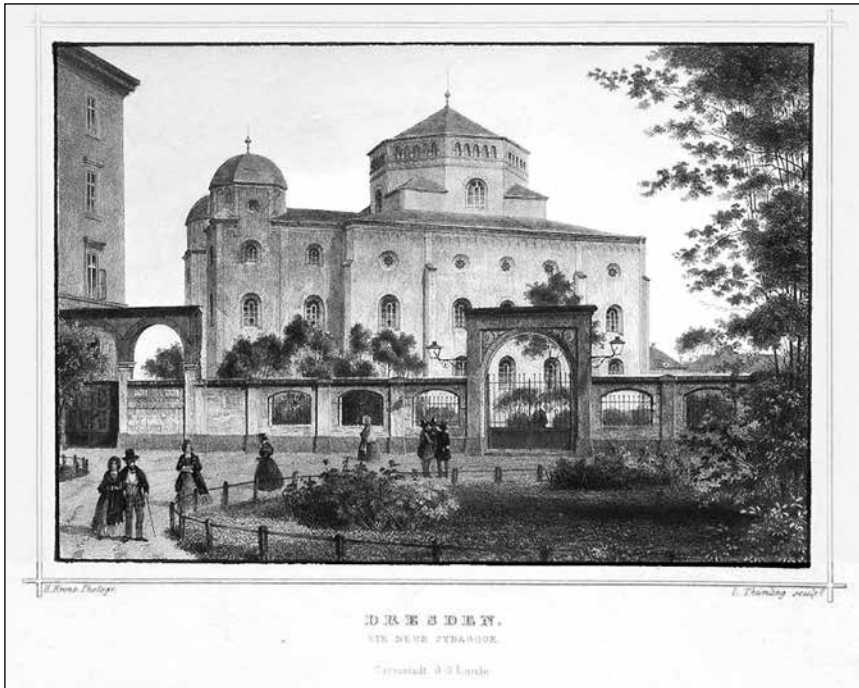
Astfel, sinagoga a fost ridicată între 1863 și 1864, cu lucrări de finisare probabil încă în 1865, proiectul aparținând arhitectului vienez Carl SCHUMANN (1827-1898), care între 1857 și 1869 a făcut parte din Consiliul Departamentului de Construcții al Căilor Ferate Austro-Ungare (Architektenlexikon...). Construcția sinagogii a fost realizată de Lipót BAUMHORN, care, pe lângă cea din Timișoara, a construit numeroase alte sinagogi la Brașov, Rijeka, Budapesta, etc., dar și unele clădiri civile importante, inclusiv în Timișoara (STREJA & SCHWARZ 2015, 169).

Arhitectura sinagogilor și stilul maur

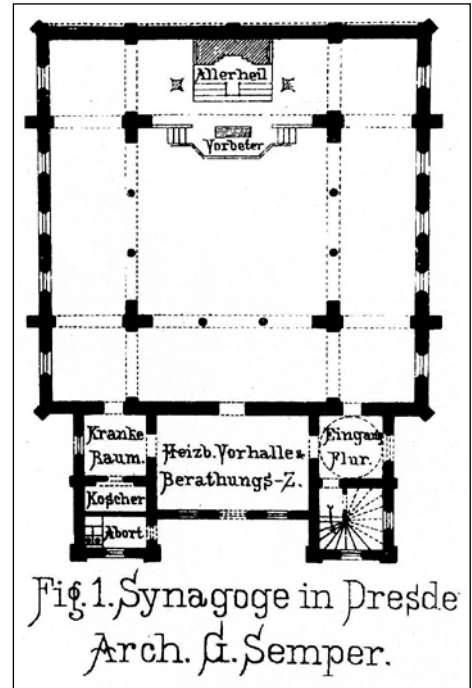
■ Sinagogi au fost construite din cele mai vechi timpuri, emanând întotdeauna structura și funcția Templului din Ierusalim, distrus în anul 70 e.n. Încăperile din Templu: Sfânta Sfintelor (adăpostind Arca sfântă cu tablele legii), lăcașul sfânt și vestibulul sunt reflectate de arhitectura

5 The collective body of laws that regulates the religious and daily life of the Jewish communities.

6 The name of this style seems to be somewhat problematic, as it is used differently by various authors. Some prefer the term *oriental*, thus naming a general European phenomenon from the 19th century, which in all actuality is an eclectic style with European, “western” structure and materials (such as, for example, cast iron columns) but with oriental elements, in fact, an amalgam of Islamic decorations from different periods and geographical regions, perchance even orientalised Byzantine elements (KELIN 2002, 184). In the English language, Moorish Revival seems to be an appropriate term, but Moorish style is also used.

■ Foto 4. Sinagoga din Dresda în anii 1860. Sursă: wikipedia.org, domeniu public
■ Photo 4. The synagogue in Dresden during the 1860s. Source: wikipedia.org, public domain

■ Fig. 1. Planul sinagogii din Dresda. Sursă: wikipedia.org, domeniu public
■ Figure 1. The ground plan of the synagogue in Dresden. Source: wikipedia.org, public domain

sinagogilor prin chivotul (*Aron Kodes*), o nișă în care sunt păstrate suluri sfinte (*Sefer Tora*) și care este acoperită de o perdea-cortină (*parohet*), sala mare de adunare și vestibulul (*puliş*) (STREJA & SCHWARZ 2015, 19). Sinagoga avea de obicei și o curte, unde se puteau organiza diferite activități. Astfel, sinagoga era considerată nu doar o clădire de cult, dar și o instituție multifuncțională, fiind și centru de instruire, centru comunitar, loc de judecată etc., cu mai multe clădiri pentru diferitele activități (școală, baie, abator) (STREJA & SCHWARZ 2015, 19-20).

Din punct de vedere al evoluției stilurilor arhitecturale, sinagogile prezintă o imagine extrem de variată. Datorită faptului că *halaha*⁵, ce formează baza vieții evreilor, nu are precizări concrete sau restricții privind construirea sinagogilor, ca de exemplu proporții sau ornamente, aceste tipuri de clădiri au adoptat stilurile arhitecturale caracteristice perioadei și zonei în care s-au construit (KLEIN 2002, 186). Din această cauză găsim sinagogi de la stilul romanic și gotic până la cel istoric sau Art Nouveau.

Stilul maur sau oriental⁶ pare a fi unul dintre puținele stiluri adoptate care să ofere o identitate distinctă sinagogilor, deoarece acestea, deși se integrau bine în fronturile orașenești, erau folosite mai ales de către comunitățile evreilor emancipați din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ceea ce le distingea din rândul fațadelor (KLEIN 2002, 191).

Stilul își are începuturile în țările germane ale anilor 1830, răspândindu-se rapid și fiind agreat pentru sinagogi până la primul război mondial. Adoptarea acestui stil era mai degrabă legată de comunitățile așkenazi, cu toate că denumirea de stil maur ar sugera altceva. Însă, precum era

the emancipated Jewish communities of the second half of the 19th century, thus the style distinguished them from among the building elevations (KLEIN 2002, 191).

The style has its beginnings in the German countries of the 1830s, spreading rapidly and being preferred for synagogues until World War I. Its adoption was rather related to the Ashkenazi communities, although the Moorish designation would suggest otherwise. However, as noted by Ivan DAVIDSON KALMAR (2001, 69-70), the association of this style with Spain and the Sephardic communities is a phenomenon that appeared later. This particular stylistic manifestation is actually part of a wider phenomenon related to the fascination of the Europeans of the time with what was oriental, thus exotic, adopting architectural elements derived from Islamic architecture with a geographical spread from Granada (the Alhambra being a source of inspiration) to the mogul art in India. Oriental art was a curiosity for Europe and used for various types of buildings from pavilions to palaces.

The first attempts to include oriental elements in synagogue architecture date back to the Neoclassical period, the most prominent example being the synagogue of the Ashkenazi community in Karlsruhe, Germany (DAVIDSON KALMAR 2001, 76), an early achievement of architect Friedrich WEINBRENNER, where the gate of the building was flanked by Egyptian pillars referencing those of the Karnak Temple. However, after a few attempts, the Egyptian elements were soon given up, since they

5 Totalitatea legilor care reglementează viața religioasă și cotidiană a comunităților mozaice.

6 Numele acestui stil este unul problematic, fiind folosit în mod diferit de specialiști. Unii preferă termenul de *oriental*, desemnând astfel un fenomen european general din secolul al XIX-lea, care este de fapt un stil eclectic, având structură și materiale „vestice”, europene (ca de exemplu coloane din fontă), dar cu elemente orientale, de fapt un amalgam de decorații islamice din diferite perioade și regiuni geografice, dar chiar și elemente bizantine orientalizate (KLEIN 2002, 184). În engleză, un termen adecvat pare a fi Moorish Revival, dar se folosește inclusiv doar Moorish sau maur.

■ **Foto 5.** Interiorul sinagogii din Dresda.
Sursă: wikipedia.org, domeniu public

■ **Photo 5.** The interior of the synagogue in Dresden.
Source: wikipedia.org, public domain

were seen as inadequate for the Jewish community, and after some time the enthusiasm for ancient Egyptian art diminished everywhere, as Romantics preferred Romanesque and Gothic styles. The much freer spirit of the 19th century concerning Jewish communities allowed them to build synagogues in a visible way, but the choice of their own style was more difficult. Building on the idea of the Jews' oriental origins, the choice fell on the Islamic style (DAVIDSON KALMAR 2001, 76), an idea supported by the architects of the time, regarded with reservations by the Sephardic communities, but adopted more easily by the Ashkenazi ones. Moreover, as Islamic architecture also refrains from figural representations, opting for geometric shapes and calligraphic inscriptions, it was perfect for the interior decorations of these synagogues. The architects, in order to justify the choice of style, were constantly referring to the oriental origins of the Jews, which we find both at Gottfried SEMPER during the construction of the synagogue in Dresden and at Ludwig FÖRSTER on the occasion of the construction of the synagogue in Leopoldstadt, Vienna. The latter, in order to justify his choice of style, linked the Oriental identity of the Jews with the need to imitate the Temple of Jerusalem, arguing that Islamic architecture was influenced by the Temple, and moreover that geographical proximity would be sufficient to justify choosing this style (DAVIDSON KALMAR 2001, 79).

Regarding the adoption of the Moorish style, one of the earliest examples is the synagogue in Dresden, built between

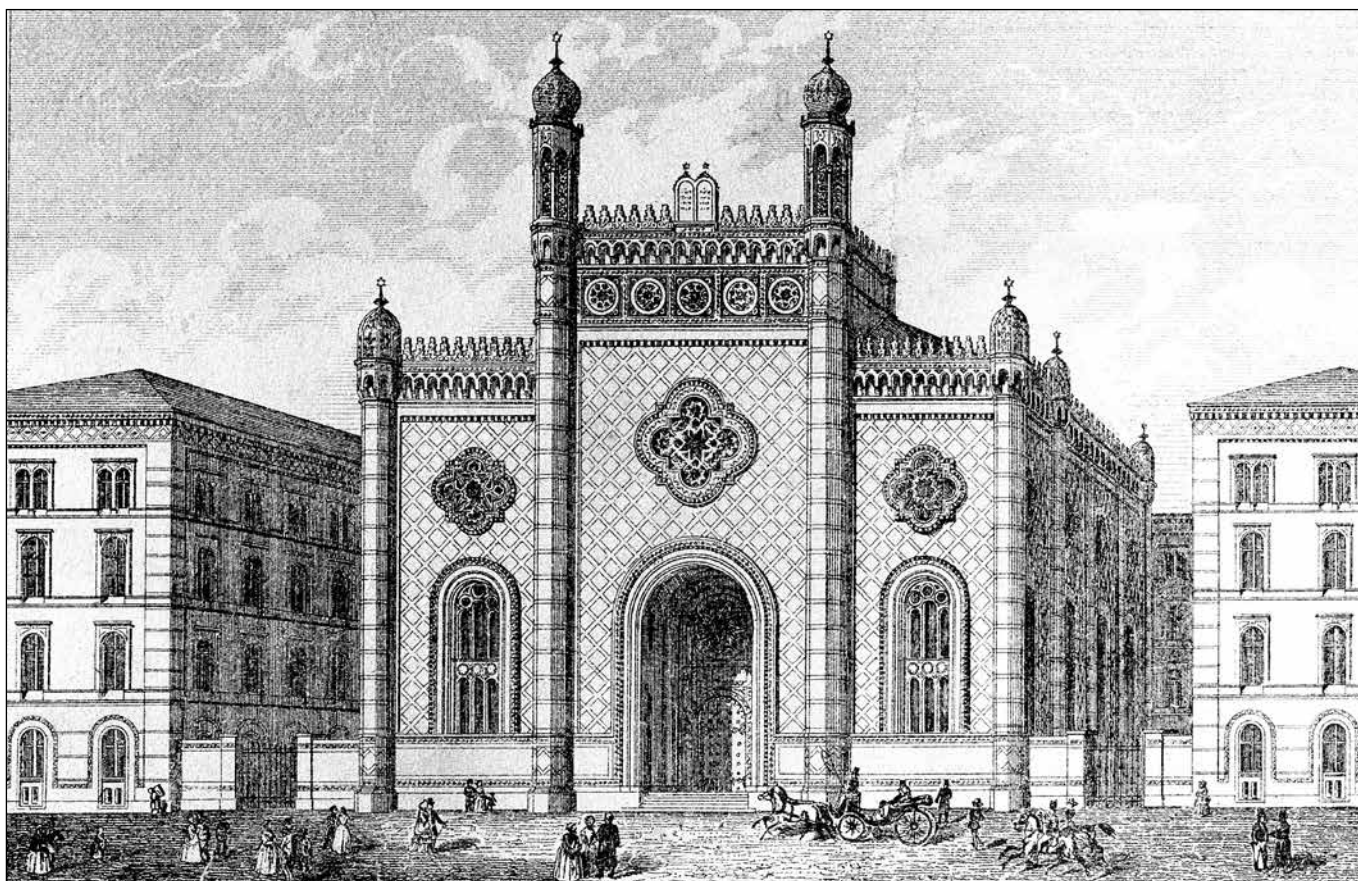
remarcat de Ivan DAVIDSON KALMAR (2001, 69-70), asocierea stilului cu Spania și comunitățile sefarde este un fenomen care a apărut mai târziu. Stilul se înscrie într-un fenomen mai larg, al fascinării omului european al vremii cu ceea ce era oriental, deci exotic, preluând în arhitectură elemente ornamentale derivate din stilul islamic cu o răspândire geografică de la Granada (Alhambra fiind o sursă de inspirație vestită) până la arta mogulă din India. Arta orientală era o curiozitate pentru Europa și se folosea la diferite tipuri de clădiri, de la pavilioane până la palate.

Primele încercări de includere a unor elemente orientale în arhitectura sinagogilor datează din perioada neoclasicismului, exemplul cel mai grăitor fiind sinagoga comunității așkenazi din Karlsruhe, Germania (DAVIDSON KALMAR 2001, 76), realizare timpurie a arhitectului Friedrich WEINBRENNER, unde poarta clădirii era flancată de piloni egipteni care făceau trimitere la templul din Karnak. Însă la scurt timp și după câteva încercări s-a renunțat la elementele egiptene, care erau văzute ca inadecvate pentru comunitatea mozaică, iar după o vreme entuziasmul pentru arta antică egipteană s-a redus pretutindeni, romanticii preferând stilurile romanic și gotic. Spiritul mult mai liber din secolul al XIX-lea în privința comunităților mozaice le-a permis acestora să-și construiască sinagogi vizibile, dar alegerea unui stil propriu a fost mai dificilă. Mergând pe ideea originii orientale a evreilor, s-a ales stilul islamic (DAVIDSON KALMAR 2001, 76), idee susținută de arhitecții vremii, privită cu rezerve de comunitățile sefarde, dar adoptate mai ușor de comunitățile așkenazi. Iar arhitectura islamică, care se ferea de reprezentările figurale, optând pentru forme geometrice și inscripții caligrafice, era tocmai potrivită pentru decorațiile interioare ale acestor sinagogi. Arhitecții, pentru a justifica alegerea stilului, se refereau în mod continuu la originea orientală a evreilor, ceea ce găsim atât la Gottfried SEMPER în timpul construirii sinagogii din Dresda, cât și la Ludwig FÖRSTER, cu ocazia construirii sinagogii din Leopoldstadt, Viena, care în încercarea de a justifica alegerea stilului a legat identitatea orientală a evreilor cu nevoia de a imita Templul din Ierusalim, susținând că arhitectura islamică a fost influențată de Templu și că proximitatea geografică ar fi suficientă pentru a justifica alegerea acestui stil (DAVIDSON KALMAR 2001, 78-79).

Din punct de vedere al adoptării stilului maur, unul dintre cele mai timpurii exemple este sinagoga din Dresda, construită între 1838 și 1840. Clădirea proiectată de Gottfried SEMPER, cu aspect romanic în exterior, are un interior bogat ornamentat în stilul denumit de arhitect ca *maur-bizantin*. Coloanele ce susțineau tribunele laterale erau copii făcute după cele din Alhambra. Această clădire distrusă în „Noaptea de cristal” din 10 noiembrie 1938 a funcționat ca model pentru mai mulți arhitecți care au adoptat stilul, influențându-l probabil și pe FÖRSTER.

Unul dintre cei mai influenți arhitecți pentru răspândirea stilului maur a fost Ludwig FÖRSTER, care a proiectat două clădiri ce au devenit modele pentru alții: sinagoga din Leopoldstadt, Viena (1853-58) și sinagoga din str. Dohány, Pesta⁷ (1854-59). Precum s-a mai menționat, prin sinagoga din Viena și mai ales prin dispunerea fațadei sale, FÖRSTER încerca să facă aluzie la Templul din Ierusalim, a cărui fațadă se presupunea a avea o dispunere similară. La această fațadă, dar și la fațadele laterale, a adăugat turnulețe zvelte și o crenelare orientală, respectiv o fereastră cu patru lobi în locul obișnuit al rozasei, soluții care au devenit mai târziu tipice pentru stilul maur (DAVIDSON KALMAR 2001, 83-84). Din păcate, și această clădire a căzut victimă Noptii de cristal, dar pe baza reprezentărilor de epocă devine evidentă influența sa (cele mai importante din acest punct de vedere fiind sinagogile din Zagreb, Vercelli, Krakow, Templul Coral din București etc.).

7 Pesta, partea aflată la est de Dunăre a Budapestei, este unită cu Buda și Óbuda numai în 1873.

■ Fig. 2. Fațada sinagogii din Leopoldstadt, Viena. Sursă: wikipedia.org, domeniu public

■ Figure 2. The main elevation of the synagogue in Leopoldstadt, Vienna. Source: wikipedia.org, public domain

Sinagoga din Cetate și arhitectul Carl SCHUMANN

■ Arhitectul Carl (Karl) SCHUMANN și-a terminat studiile în jurul anului 1844 la Politehnica din Stuttgart. Între 1850 și 1857 a fost angajat al biroului de arhitectură al lui Ludwig FÖRSTER din Viena (Architektenlexikon...), cu care a lucrat mai ales la proiectarea sinagogii din Leopoldstadt, dar și la cea a sinagogii din str. Dohány, Pesta. În cazul sinagogii din Pesta s-a optat pentru două turnuri zvelte pentru fațadă, ceea ce regăsim și la sinagoga din Timișoara. Însă FÖRSTER, datorită unui conflict cu comunitatea mozaică a sinagogii, a abandonat proiectul în timpul execuției. Comunitatea a apelat la SCHUMANN, care a refuzat oferta, astfel că partea de est a interiorului a fost terminată în final de arhitectul Frigyes FESZL. SCHUMANN, după ce a terminat sinagoga din Timișoara, a proiectat mai ales clădiri civile în Viena (Architektenlexikon...), sinagoga din Timișoara fiind singura sa creație de acest gen.

Sinagoga se află în cetatea Timișoarei, cu fațada principală către strada Mărășești. Planul clădirii este unul de tip central, cruciform, la care este adăugat către vest corpul vestibulului, flancat de cele două turnuri ale clădirii, respectiv două corpuri către est, flancând chivotul, care sunt casele de scări către tribune. Între cele două turnuri și brațele laterale ale crucii se află câte un corp mai scund, de legătură și de acces către tribune. Corpul central cruciform se ridică deasupra corpurilor secundare, constituindu-se dintr-un singur spațiu înalt, cu o cupolă deasupra părții centrale, cu câte două tribune suprapuse în brațele laterale (de nord și sud) și o tribună în brațul de vest.

1838 and 1840. The building designed by Gottfried SEMPER, with a Romanesque exterior, has a richly ornamented interior in the style called by the architect *Moorish-Byzantine*. The columns supporting the side galleries were copies of the ones in the Alhambra. This building, destroyed during the Crystal Night on November 10, 1938, served as a model for several architects who adopted the style, possibly influencing FÖRSTER as well.

One of the most influential architects for spreading the Moorish style was Ludwig FÖRSTER, who designed two buildings that became models for others: the synagogue in Leopoldstadt, Vienna (1853-58) and the synagogue in Dohány Street, Pest⁷ (1854-59). As already mentioned, through the Vienna synagogue and especially by the structure of its main elevation, FÖRSTER attempted to reference the Temple of Jerusalem, the elevation of which was believed to have a similar layout. He also added to the main and side elevations slender towers and oriental crenellations, respectively a quatrefoil window in the usual place of the rose window, solutions that later became typical for Moorish Revival (DAVIDSON KALMAR 2001, 83-84). Unfortunately, this building also fell victim to the

⁷ Pest, the area located east of the Danube in Budapest, was merged with Buda and Óbuda only in 1873.

Crystal Night, but when examining period representations, its influence becomes obvious (the most important ones being the synagogues in Zagreb, Vercelli, Krakow, the Coral Temple in Bucharest, etc.).

The synagogue in the fortress and the architect Carl SCHUMANN

■ Architect Carl (Karl) SCHUMANN completed his studies around 1844 at the Stuttgart Polytechnic. Between 1850 and 1857 he was employed at the architectural office of Ludwig FÖRSTER in Vienna (Architektenlexikon...), with whom he worked mainly on the design of the synagogue in Leopoldstadt, but also on that in Dohány Street, Pest. In the case of the Pest synagogue, two slender towers have been chosen for the main elevation, which is also found at the synagogue in Timișoara. But FÖRSTER, due to a conflict with the Jewish congregation of the synagogue, abandoned the project during implementation, the community turned to SCHUMANN who refused the offer, thus the eastern part of the interior was finally finished by the architect Frigyes FESZL. SCHUMANN, after completing the synagogue in Timișoara, designed mainly civil buildings in Vienna (Architektenlexikon...), so the synagogue is his only creation of this kind.

The synagogue is located in Timișoara Fortress, with its main elevation towards Mărășești Street. The layout of the building is a central, cruciform one, to which the body of the vestibule, flanked by the two towers of the building, is added to the west, respectively two structures to the east, flanking the Ark, which house the staircases to the galleries. Between the two towers and the lateral arms of the cross there is a shorter block, connecting and ensuring access to the galleries. The central cruciform volume rises above the secondary ones, consisting of a single tall space with a dome above the central part, with galleries on two levels in the lateral arms (north and south) and a gallery in the western arm.

Regarding the main elevation, SCHUMANN was clearly influenced by the synagogue in Pest, as evidenced by the two towers, which, although in a more simplified form, are similar to those from Dohány Street, as well as by the "rose window" above the entrance gate, but we can also find elements that were used for the first time at the synagogue in Vienna, such as the crenellation from the cornice area or the geometric pattern of the brick masonry in the central part of the elevation, between

Din punct de vedere al fațadei, SCHUMANN a fost clar influențat de sinagoga din Pesta, fapt evidențiat de cele două turnuri care sunt, deși într-o formă simplificată, similare celor din str. Dohány, respectiv de „rozasa” din axul central deasupra porții de intrare, dar putem regăsi inclusiv elemente care au fost folosite pentru prima dată la sinagoga din Viena, cum ar fi crenelarea din zona cornișei sau modelul geometric decorativ al zidăriei de cărămidă în partea centrală, dintre cele două turnuri ale fațadei. Cu toate că găsim elemente care par a fi rezultatul unor influențe, aspectul sinagogii din Timișoara este mai modest și mai eclectic, cu multe elemente ce amintesc de arhitectura bizantină (mai ales la nivelul ferestrelor: capiteluri, vrejuri).

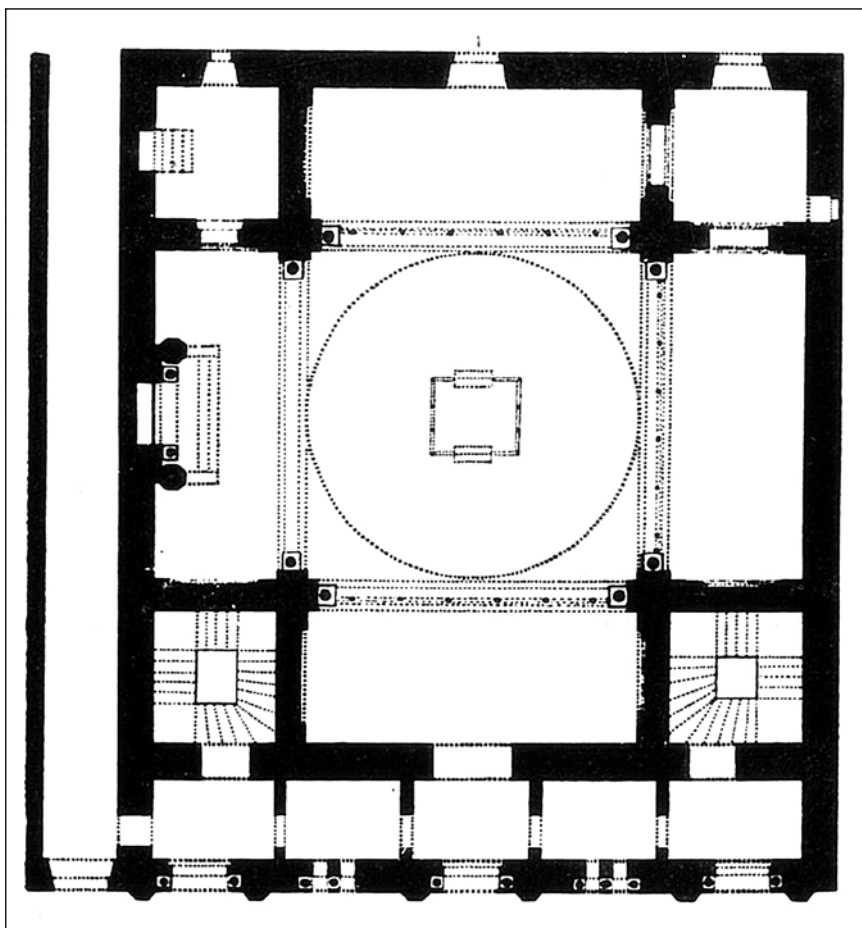
Din punct de vedere al planului, sinagoga de la Timișoara se înscrie în grupul clădirilor cu plan predominant central, asemănătoare cu sinagoga din Dresda, dar și cu cea din Köln, proiectată de Ernst Friedrich ZWIRNER și construită în 1855-1861. Sinagogile amintite ale lui FÖRSTER par a fi mai degrabă axate longitudinal, însă în interiorul sinagogii din Timișoara centralitatea spațiului este evidentă. Un element important al acestui tip de planimetrie este cupola plasată deasupra părții centrale a clădirii, care apare și în cazul sinagogii din Timișoara. Lumina joacă un rol important pentru interior, sugerat de cele patru ferestre în formă de rozase, precum și de oculusul aflat în centrul cupolei, toate cu sticlă colorată. SEMPER a accentuat rolul luminii în sinagoga sa, această grijă putându-se observa și în cazul operelor lui FÖRSTER, care a folosit ferestrele circulare de tip rozase inclusiv pe fațadele laterale ale sinagogii din Pesta. În final, în ceea ce privește amenajările din interior, se poate percepe o influență din partea sinagogilor din Pesta dar și din Dresda, în privința detaliilor decorative.

Astfel, putem presupune, SCHUMANN nu a fost imun modelelor deja existente, optând pentru soluții care existau deja în creațiile celor doi maestri ai arhitecturii sinagogilor, însă adoptând și elemente stilistice de influență bizantină. Ceea ce observa, deci, Ivan DAVIDSON KALMAR (2001, 72) este valabil și pentru sinagoga din Timișoara: în cazul acestui stil nu există puritate stilistică, caracterul islamic se evidențiază prin decorația clădirii, care de fapt maschează o structură europeană, indicând totodată apartenența clădirii de o comunitate mozaică. Prin modelele sale

■ **Foto 6.** Carte poștală cu fațada sinagogii din str. Dohány, Budapesta, înainte de anii 1930. Sursă: magyarzsido.hu

■ **Photo 6.** Postcard with the main elevation of the synagogue in Dohány Street, Budapest, prior to the 1930s. Source: magyarzsido.hu

■ **Fig. 3.** Planul sinagogii din str. Glockengasse, Köln.
Sursă: wikipedia.org, domeniu public

■ **Figure 1.** The ground plan of the synagogue in Glockengasse Street, Cologne.
Source: wikipedia.org, public domain

arhitecturale, sinagoga din Timișoara se înscrie în rândul unor capodopere de nivel european și relevă o istorie bogată a construcției și influențelor arhitecturale.

Bibliografie/Bibliography

- *** Architektenlexikon Wien 1770-1945. Architekturzentrum Wien. <http://www.architektenlexikon.at/de/573.htm> (accesat în august 2017).
- *** *Encyclopedia Britannica*. www.britannica.com (accesat în august 2017).
- *** *Ben-Chananja*, 4 septembrie 1865, Korrespondenz.
- DAVIDSON KALMAR, Ivan. 2001. Moorish Style. Orientalism, the Jews, and Synagogue Architecture. *Jewish Social Studies* 3: 68-100.
- KISS, Erika Márta. 2014. Erdély zsidó közösségei a kezdetektől napjainkig a temetők tükrében. Lucrare de disertație, Universitatea de Stat de Pregătire a Rabinilor din Budapesta.
- KLEIN, Rudolf. 2002. A zsinagógaépítészet mint a modernizmus előfutára. *Múlt és Jövő* 2-3: 184-198.
- SEBE, Kata. 2013. A temesvári zsidóság a monarchia idején (kivonat). *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly* 1.
- STREJA, Aristide & Lucian SCHWARZ. 2015. *Sinagoga în România*. București: Editura Hasefer.

Notă: Articolul este o dezvoltare a ideilor conturate parțial în cadrul Studiului de istoria artei pentru proiectul *Reabilitarea Sinagogii din Cetate, Timișoara* din 2016, elaborat de Centrul de Cercetare-Proiectare în Domeniul Reabilitării Patrimoniului Construit Utilitas Srl.

the two towers. Although we find elements that seem to be the result of influences, the appearance of the synagogue in Timișoara is more modest and more eclectic, with many elements reminiscent of Byzantine architecture (especially at the windows: capitals, scrollwork).

Regarding the ground plan, the Timișoara synagogue is part of the group of buildings with a predominantly central layout, from this point of view it resembles the synagogue in Dresden, as well as the one in Cologne, designed by Ernst Friedrich ZWIRNER and built in 1855-1861. The FÖRSTER synagogues seem to be rather longitudinally oriented, but in the interior of the Timișoara synagogue the centrality of the space is obvious. An important element of this type of layout is the dome placed above the central part of the building, which we also find in Timișoara. Light plays an important role for the interior, as suggested by the four circular windows, as well as the oculus in the centre of the dome, all with stained glass. SEMPER emphasized the role of light in his synagogue, and this concern is evident in the works of FÖRSTER as well, who used these circular windows, reminiscent of rose windows, also on the side elevations of his synagogue in Pest. Finally, in terms of interior design, it is possible to see the influence of the synagogues in Pest and Dresden on the decorative details.

Thus, we can assume that SCHUMANN was not immune to the already existing models, choosing solutions already available through the works of the two masters of synagogue architecture, but also adopting stylistic elements of Byzantine influence. What is observed, therefore, by Ivan DAVIDSON KALMAR (2001, 72) is valid also for the synagogue in Timișoara: in the case of this style there is no stylistic purity, the Islamic character is emphasized by the decoration of the building, which in fact masks a European structure, and functions at the same time as an indication of belonging to a Jewish community. Through its architectural models, the synagogue in Timișoara becomes a part of European masterpieces and reveals a multi-layered historical background regarding its construction and architectural influences.

Note: This article is a development of the ideas that were partially outlined in the Art History Study for *The Rehabilitation of the Synagogue in the Cetate District, Timișoara* design in 2016, developed by the Utilitas Built Heritage Conservation and Design Centre Ltd.

■ Andreea LAZEA¹

Arta publică dincolo de memorie și istorie

Public Art beyond Memory and History

■ **Abstract:** The article approaches the works of public art set up between 2015 and 2016 in the Cetate District of Timișoara, proposing a brief analysis of them from the perspective of the relationships they create with the already existing works of art, the built environment they exist in, and the public they are meant for.

■ **Keywords:** public art, Timișoara, contemporary art

■ At the end of 2015 and the beginning of 2016, seven works of public art were set up in the Cetate District of Timișoara, within an ample programme of the local authority entitled *Rehabilitation of the Public Spaces in the Historic Centre of Timișoara*. In order of installation, these were: *Coajă de om* [Crust of a man], artist Mircea ROMAN, bronze (Eugeniu de Savoya Street), *Marea piramidă* [The great pyramid], artist Mircea ROMAN, bronze (Enrico Carusso Street), *Supermam*, artist Virgil SCRIPCARIU, bronze (Florimund Mercy Street), *Eva*, artist Virgil SCRIPCARIU, bronze (the intersection of Vasile Alecsandri and Eugeniu de Savoya streets), *De-a telefonul* [Playing phone], artist Bogdan RAȚA, bronze (set in Libertății Square), *Ansamblu de coloane* [Columns], artist Ion NICODIM, bronze (Eugeniu de Savoya Street), and *Totem*, artist Mircea ROMAN, bronze (Unirii Square). The latter is still not completed, by September 2017 only the pedestal had been set up, which is made of a special material, called Cor-ten, a metal alloy changing its colour by oxidation in time and that gets stabilised either gradually or by a surface intervention. The pedestal also has a practical function, housing the electrical wiring used in various events organised in Unirii Square. The selection process of the seven works of art was carried out by specialists, architects involved in the rehabilitation process, with the essential contribution of architect Șerban STURDZA, who had explicitly undertaken the primary responsibility for the said process.²

One essential aspect of public art or “public monuments,” using the wording defined by the Romanian legislation (although this category is more restrictive than the

■ **Rezumat:** Articolul abordează lucrările de artă publică instalate în perioada 2015-2016 în cartierul Cetate al Timișoarei, propunând o analiză succintă a acestor monumente din perspectiva relațiilor pe care le stabilesc cu lucrările de artă deja existente, cu mediul construit în care se încadrează și cu publicul cărora le sunt destinate.

■ **Cuvinte cheie:** artă publică, Timișoara, artă contemporană

■ La sfârșitul anului 2015 și începutul lui 2016, în Timișoara, în cadrul amplului proiect al administrației locale *Reabilitarea spațiilor publice din centrul istoric al Municipiului Timișoara*, în cartierul Cetate al Timișoarei au fost instalate șapte lucrări de artă publică. Acestea sunt, în ordinea instalării: *Coajă de om*, artist Mircea ROMAN, bronz (str. Eugeniu de Savoya), *Marea piramidă*, artist Mircea ROMAN, bronz (str. Enrico Carusso), *Supermam*, artist Virgil SCRIPCARIU, bronz (str. Florimund Mercy), *Eva*, artist Virgil SCRIPCARIU, bronz (intersecția străzilor Vasile Alecsandri și Eugeniu de Savoya), *De-a telefonul*, artist Bogdan RAȚA, bronz (amplasat în Piața Libertății), *Ansamblu de coloane*, artist Ion NICODIM, bronz (str. Eugeniu de Savoya) și *Totem*, artist Mircea ROMAN, bronz (Piața Unirii). Ultima lucrare nu a fost finalizată, până în luna septembrie 2017 fiind instalat doar soclul realizat dintr-un material special, Corten, un aliaj de metale care își schimbă culoarea prin oxidare în decursul timpului și se stabilizează treptat sau poate fi stabilizat printr-o intervenție de suprafață. Acest soclu are de altfel și o funcțiune practică, adăpostind cablurile electrice folosite la organizarea evenimentelor din Piața Unirii. Procesul de selecție a celor șapte lucrări de artă a fost realizat de specialiști – arhitecți implicați în elaborarea proiectului de reabilitare, cu contribuția esențială a arhitectului Șerban STURDZA, care și-a asumat explicit responsabilitatea principală pentru desfășurarea acestui proces.²

Un aspect esențial al artei publice sau, în termenii consacrați de legislația românească, monumentelor de for public (deși această categorie este mai restrânsă decât cea

1 PhD, lecturer at the Faculty of Art and Design, West University of Timișoara, Romania.

2 According to a lecture of architect Șerban STURDZA during the 2015 Timișoara Architectural Annual event organised by the Romanian Order of Architects, Timiș Regional Branch (accessible at https://www.youtube.com/watch?v=qvb4TR_3Wek).

1 Lector universitar dr. la Facultatea de Arte și Design, Universitatea de Vest din Timișoara, România.

2 Conform prelegerii arhitectului Șerban STURDZA în cadrul Analei Timișorene de Arhitectură 2015, organizate de Filiala Teritorială Timiș a Ordinului Arhitecților din România (accesibilă la https://www.youtube.com/watch?v=qvb4TR_3Wek).

de "artă publică", care include și formele temporare sau efemere ale artei) îl constituie caracterul său plurivalent, care o plasează la intersecția dintre artă, social și politic, dintre creație liberă și comandă și pune în prim plan relația obiectului cu mediul și contextul. De aceea arta publică – mai ales forma sa cea mai vizibilă, monumentul – a fost frecvent studiată prin prisma dimensiunii sale politice și sociale, a destinului său în perioade turbulente ale istoriei (pentru spațiul european, a se vedea de exemplu FOWKES 2002; JEZERNIK 1998; LADD 2002; pentru arta publică în SUA: GREEN FRYD 1992; PARK & MARKOWITZ 1992). Pluralitatea de relații pe care le face vizibile sau le creează, capacitatea de a deveni un vector identitar și de a mobiliza forțe sociale poate deturna atenția privitorului sau a cercetătorului de la faptul că, dincolo de prezența în obiect a unor intenționalități multiple, care se articulează în moduri specifice, obiectul de artă publică aparține în primul rând domeniului artelor plastice și intră în relații complexe cu ceea ce mediul în care este plasat propune din punct de vedere vizual.

În acest articol, lucrările de artă instalate în centrul vechi al Timișoarei în perioada 2015-2016 vor fi abordate prin prisma modului în care se raportează la lucrările anterioare de artă publică prezente în spațiul public timișorean, la mediul construit mai amplu în care sunt integrate, dar și la publicul larg.³

Cartierul Cetate, așa cum este numit centrul vechi al orașului, are o semnificație istorică și o valoare arhitecturală recunoscute, fiind clasat pe Lista Monumentelor Istorice ca sit urban de categoria A, categorie care indică faptul că situl este de interes național și/sau internațional. Din punct de vedere arhitectural, centrul vechi este dominat de clădirile în stil baroc datând din secolele al XVI-II-lea și al XIX-lea și de edificiile realizate în stilul Secesion la începutul secolului al XX-lea, dar se regăsesc aici și numeroase clădiri cu fațade având elemente neoclasiche sau în stil eclectic. Acest context arhitectural este potențat de statuile cele mai vechi ale orașului: *Monumentul Sfânta Treime* (piatră, 1740), *Monumentul Sf. Maria și Sf. Ioan Nepomuk* (piatră, 1756), dar și de statui datând din secolul al XX-lea, precum *Lupoica* (bronz, 1926) sau *Decebalus Per Scorilo* (bronz, 1968). Un monument mai recent amplasat în Piața Victoriei, *Crucificare* (inox, sculptor Paul NEAGU, 1999), care explorează o temă gravă – sacrificiul eroilor Revoluției din 1989 – într-o manieră foarte personală căreia nu îi lipsește monumentalitatea (așa cum este cazul și altor monumente realizate de Paul NEAGU, precum *Crucea Secolului* de la București), aduce în mod fericit o variație la tonul pe care îl produc monumentele amintite și care domină zona istorică a orașului.

Pentru a contura o perspectivă de ansamblu asupra obiectelor de artă publică instalate în Timișoara după Revoluția din 1989, în raport cu care vom analiza succint ansamblul de lucrări din anii 2015-2016, trebuie să le situăm în contextul procesului de construire a unei noi identități sociale, politice și culturale, dar și a unei noi imagini a orașului, care a început în anii '90. La acest proces au contribuit inclusiv monumentele de for public comandate de autoritățile locale, de instituții publice și private sau de

category of "public art," which also includes the temporary or ephemeral forms of art) is its complex character, placing it at the intersection between art, society, and politics, between free creation and commissioning, and brings the relationship between object and environment or context to the forefront. This is why public art, especially its most visible form, the public monument, has often been studied in terms of its political and social dimensions, its fate in turbulent historical times (for Europe see, for example, FOWKES 2002; JEZERNIK 1998; LADD 2002; for public art in the US: GREEN FRYD 1992; PARK & MARKOWITZ 1992). The many relations that it renders visible or creates, its ability to become an identity vector and to mobilise the social forces can hijack the attention of the viewer or the researcher from the fact that beyond the presence of multiple intentionalities in the object, which articulate in specific modes, the work of public art belongs first and foremost to the field of fine arts and is in complex relationship with what the environment it is located in proposes from a visual point of view.

The article approaches the works of art set in the historic centre of Timișoara between 2015 and 2016 in terms of the manner in which they relate to the previously installed works of public art existing in the public space of Timișoara, the wider built environment they are integrated in, as well as to the general public.³

The Cetate District, as the old centre of the city is called, has renowned historic significance and architectural value, being classified as an A category⁴ urban site on the List of Historic Buildings, which implies that the site is of national and/or international interest. Architecturally, the old centre is dominated by Baroque buildings dating back to the 18th and 19th centuries and the Art Nouveau buildings erected at the beginning of the 20th century, as well as many other buildings featuring Neoclassical or Eclectic elevations. This architectural context is enhanced by the city's oldest statues: *The Monument of the Holy Trinity* (stone, 1740), *The Monument of Virgin Mary and Saint John of Nepomuk* (stone, 1756), as well as statues dating from the 20th century, such as the *Lupa Capitolina* (bronze, 1926) or *Decebalus Per Scorilo* (bronze, 1968). A newer monument recently erected in Victoriei Square, *The Crucifixion* (stainless steel, sculptor Paul NEAGU, 1999), which explores a more serious theme, namely the sacrifice of the heroes of the 1989 Revolution, in a very personal manner and does not lack monumentality (as is also the case of the other works created by Paul NEAGU, such as the *Cross of the century* in Bucharest), thankfully brings a kind of variation to the tone produced by the aforementioned public monuments that dominate the historic part of the city.

In order to outline an overall perspective on the works of public art installed in Timișoara after the 1989 Revolution, in relation to which we shall shortly analyse the works erected in 2015-2016, we must set them in the context of the process of creating a new social, political, and cultural identity, as well as a new urban landscape, which started at the beginning of the 1990s. The public monuments

³ Metodele utilizate pentru colectarea informațiilor sunt observația directă, analiza documentelor și a materialelor audio-video.

³ The methods used for gathering information are direct observation, as well as the analysis of documents and audio-visual materials.

⁴ Corresponding to Grade I in the system of Great Britain. [editor's note]

commissioned by the local government, the public, and the private institutions or NGOs also contributed to this process. As highlighted by previous research, the specificity of public art in the post-communist age is the pre-eminence of the memorial character that most of the works feature (LAZEA 2015). Thus, between 1990 and 2016, approximately 50 works of public art, generally busts, of which 24 are grouped on the Alley of Personalities in the Central Park, celebrate notable cultural, political, or scientific figures, as well as important moments of recent or more remote history. The phenomenon is all the more significant when we consider that monuments of a memorial character from the earlier period, that is from the 1970s and '80s, are somewhat missing from the landscape, which might suggest that after 1989 the local society has tried to reconnect with or get anchored into a past that was rather ignored or repudiated by the socialist regime (LAZEA 2015).

From this point of view, the set of seven works presented at the beginning of the article is a particular case, as none of them are memorial: they do not commemorate directly important events of the local or regional past, nor do they embody important local or national figures; they refer to general human values and contemporary phenomena that the artists are concerned with.

The themes of the works are diverse, have a personal character, and they are not always immediately accessible or evident (as is any of the works named after the personality they embody). According to the explanations of the authors or the justifications expressed by the local authority, the authors of the seven works plead for the preservation of such values as good-heartedness and purity or for the promotion of culture, they praise the power and exceptional qualities of mothers and of women in general, they set the future in the matrix of childhood and play, they create figurative expressions for the connection between earth and universe, or create metaphors for the relationship between the inhabitants and the city they live in.⁵

The genesis of these works, actually their appearance in the public space of Timișoara, as most of them have not been created on purpose for this spatial and temporal context, is also special in relation to the works of art that have existed up to that time. If until then the commissioner, more so that it was the local authority, had the main role in choosing the topic, the monument, or the artist that was supposed to create the oeuvre, in this case the role belonged exclusively to the specialists, mostly architects. This made possible that instead of predictable social statues or works having a memorial character or clear identity function, the historic centre was populated by works of contemporary art. The local authority assigned the mission of selection to professionals, even if they do not come from the field of fine arts proper, but rather that of architecture, in the context of Timișoara's candidacy for the title of European Capital of Culture in 2021.

The seven works were welcomed in a rather polarised manner, which can be due to several factors. First, we can mention the formal features of the works that fall off the tradition of figurative, realistic, and/or glorifying monuments, tradition that is followed by most public monu-

organizații nonguvernamentale. Așa cum cercetări anterioare au evidențiat, ceea ce este specific artei publice din perioada postcomunistă este preeminența caracterului memorial, prezent la marea majoritate a lucrărilor de artă (LAZEA 2015). Astfel, în intervalul 1990-2016, aproximativ 50 de lucrări de artă publică, în general busturi, dintre care 24 sunt grupate pe Aleea Personalităților din Parcul Central, celebrează personalități culturale, politice sau științifice sau momente importante din istoria recentă sau îndepărtată. Ceea ce face fenomenul cu atât mai semnificativ este relativa absență a monumentelor cu caracter memorial în perioada anterioară – anii '70 și '80, ceea ce poate sugera faptul că, după 1989, societatea timișoreană a încercat să se reconecteze și să se ancoreze într-un trecut ignorat sau repudiat de regimul socialist (LAZEA 2015).

Din acest punct de vedere, ansamblul celor șapte lucrări prezentate la începutul articolului reprezintă un caz particular, deoarece niciuna dintre ele nu are caracter memorial: nu comemorează în mod direct evenimente importante din trecutul local sau regional, nu încarnează personalități reprezentative pentru oraș sau pentru țară; ele fac referire la valori general umane și la fenomene contemporane de care artiștii sunt preocupați.

Temele lucrărilor discutate sunt diverse, au un caracter personal și nu sunt întotdeauna imediat accesibile sau evidente (așa cum este orice lucrare care poartă ca titlu numele personalității reprezentate). Conform explicațiilor autorilor sau justificărilor formulate de autoritatea locală, creatorii celor șapte lucrări pledează pentru păstrarea unor valori precum bunătatea și puritatea sau pentru promovarea culturii, elogiază puterea și calitățile excepționale ale mamei sau ale femeii în general, așează viitorul în matricea copilăriei și a jocului, creează expresii plastice pentru conexiunea dintre pământ și cosmos sau elaborează metafore pentru relația dintre locuitori și orașul în care trăiesc.⁴

Geneza acestor lucrări, de fapt a apariției lor în spațiul public timișorean, pentru că marea lor majoritate nu au fost concepute special pentru acest context spațial și temporal, este și ea specială în raport cu lucrările de artă existente până în acel moment. Dacă până atunci comanditarul, cu atât mai mult cu cât era vorba de autoritatea locală, avea principalul rol în alegerea temei, a monumentului sau a artistului care urma să realizeze opera, în acest caz rolul a aparținut în exclusivitate specialiștilor, în primul rând arhitecți. Astfel a fost posibil ca, în locul unor previzibile statui sociale sau a unor lucrări cu caracter memorial sau cu funcție identitară evidentă, centrul vechi să fie populat cu lucrări de artă contemporană. Încredințarea misiunii de selecție de către autorități specialiștilor – chiar dacă aceștia nu provin propriu-zis din domeniul artelor plastice, ci din cel al arhitecturii – trebuie înțeleasă și în contextul candidaturii Timișoarei la statutul de Capitală Europeană a Culturii pentru anul 2021.

Receptarea celor șapte lucrări a fost într-o mare măsură polarizată, ceea ce se poate datora mai multor factori. În primul rând, putem menționa proprietățile formale ale operelor, care aproape fără excepție se îndepărtează de la tradiția monumentului figurativ, realist și/sau glorificator

⁵ See in this respect a selection of the artists' and public authority's declarations, accessible in the local mass media (GALESCU 2015).

⁴ Se poate vedea în acest sens o selecție a declarațiilor artiștilor și autorității locale accesibilă în mass-media locală (GALESCU 2015).

de la care se revendică majoritatea monumentelor de for public la nivel local și național. În al doilea rând, dintr-o perspectivă mai degrabă socială, este util să ne raportăm la funcțiile pe care le are în prezent cartierul Cetate. Astfel, caracterul său rezidențial este dublat de funcțiile sale comercială, culturală și de petrecere a timpului liber. Principală destinație atât a locuitorilor orașului în timpul liber, în primul rând datorită evenimentelor organizate de autoritățile locale și de diverse organizații ale societății civile, cât și a turiștilor, Cetatea reprezintă contextul privilegiat de amplasare a artei publice. Relația dintre monumente și spațiul construit este complexă și bidirecțională, căci, pe de o parte, prestigiul zonei este sporit prin amplasarea monumentelor și, pe de altă parte, operele primesc un plus de legitimitate și sunt confirmate de asocierea cu un spațiu cu o valoare istorică, culturală și artistică excepțională. De aceea, exigențele comunității locale față de obiectele de artă plasate în centrul istoric pot căpăta un caracter restrictiv, amendarea tradiției monumentale prin lucrări de factură contemporană fiind adeseori dezaprobată.

Ansamblul de statui recente aduce o schimbare în raport cu un anumit model al monumentalizării și al artei publice, centrat pe omagierea trecutului istoric, de anvergură locală sau națională. Ele păstrează totuși ambiția (sau iluzia) imuabilității, ceea ce este evident din folosirea unuia dintre cele mai durabile și mai prestigioase materiale, bronzul. Încercând să se integreze firesc în țesătura urbană a centrului vechi, unele dintre lucrări sunt plasate oarecum discret, lateral. Cazul lucrării *De-a telefonul* este și mai revelator pentru intenția artistului și a proiectanților. Fiind instalată în proximitatea traseului obișnuit al locuitorilor și turiștilor dinspre Piața Victoriei, prin Piața Libertății către Piața Unirii, statuia intră în dialog, sau cel puțin în relație, cu *Monumentul Sf. Maria și Sf. Ioan Nepomuk*, către care personajul de bronz își îndreaptă privirea. Putem astfel remarca în final că, dincolo de diferențele stilistice și tematice inerente, ni se propune atât o reconciliere și un dialog între arta monumentală memorială a secolului trecut și formele recente, mai pronunțat personale și experimentale ale acesteia, cât și stabilirea de conexiuni între prezentul cotidian și arta contemporană, dincolo de marile teme ale istoriei.

ments locally and nationally. Secondly, it is useful to tackle the functions that the Cetate District currently has from a rather social perspective. Thus, the residential character is doubled by its commercial, cultural, and leisure functions. It is the favourite destination of the local inhabitants, mostly because of the events organised by the local authorities and various organisations, as well as of the tourists. The Cetate District is a privileged site for public art. The relationship between the monuments and the built space is complex and bidirectional because, on the one hand, the prestige of the area is enhanced by the artworks and on the other hand, the works get extra legitimacy and are confirmed by being associated with a historically, culturally, and artistically exceptional space. That is why the expectations of the local community with regard to the works of art set in the historic centre can get a restrictive character, disavowing often the act of amending the monumental tradition by contemporary works.

The set of recent statues brings a change in relation to a certain model of monumentalising and of public art, focusing on praising the local or national historic past. But they still keep the ambition (or illusion) of immutability, which is obvious from the use of one of the most durable and prestigious materials, the bronze. Trying to integrate naturally in the urban tissue of the historic centre, some of the works are positioned somewhat discretely, laterally. The case of the work *De-a telefonul* [Playing phone] is the most relevant for the intention of the artist and the planners. Being positioned close to the inhabitants' and tourists' regular route from Victoriei Square, via Libertății Square towards Unirii Square, the statue creates a dialogue, or is at least a connection with the *Monument of Virgin Mary and Saint John of Nepomuk*, which the bronze child faces. We can thus finally note that beyond the inherent stylistic and thematic difference, we are actually suggested a reconciliation and a dialogue between the monumental memorial art of the past centuries and its more recent, rather personal and experimental forms, as well as some connections between everyday life and contemporary art, beyond the major historical themes.

Bibliografie/Bibliography

- *** Eva, Piramida, Coaja de om! Avem LISTA cu statuile ce vor fi puse în centrul istoric la Timișoara! Costă o avere. *Opinia Timișoarei*, 6 noiembrie 2015. <http://www.opiniatimisoarei.ro/eva-piramida-coaja-de-om-avem-lista-cu-statui-le-ce-vor-fi-puse-in-centrul-istoric-la-timisoara/06/11/2015>.
- FOWKES Reuben. 2002. The Role of Monumental Sculpture in the Construction of Socialist Space in Stalinist Hungary. In *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*, eds. David CROWLEY & Susan E. REID, 65-84. New York: Berg.
- GALESCU, Otilia. 2015. Șapte statui în centrul Timișoarei: Eva, coloane și totemuri! *deBanat.ro*, 6 noiembrie. http://debanat.ro/2015/11/sapte-statui-in-centrul-timisoarei-eva-coloane-si-totemuri-foto_143104.html.
- GREEN FRYD, Vivien. 1992. Political Compromise in Public Art. Thomas Crawford's Statue of Freedom. In *Critical Issues in Public Art: Content, Context, and Controversy*, eds. Harriet F. SENIE & Sally WEBSTER, 105-114. New York: Harper Collins.
- JEZERNIK, Bozidar. 1998. Monuments in the wind of change. *International Journal of Urban & Regional Research* 4: 582-589.
- LADD, Brian. 2002. East Berlin Political Monuments in the Late German Democratic Republic: Finding a Place for Marx and Engels. *Journal of Contemporary History* 1: 91-104.
- LAZEA, Andreea. 2015. Public Art between Past and Future. In *Arts, Society and Politics in (Post) Socialism*, ed. Andreea LAZEA, 71-93. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- PARK, Marlene & Gerald E. MARKOWITZ. 1992. New Deal for Public Art. In *Critical Issues in Public Art: Content, Context, and Controversy*, eds. Harriet F. SENIE & Sally WEBSTER, 128-141. New York: Harper Collins.